Збірник наукових праць

Національного університету державної податкової служби України

Електронне наукове видання

№ 2

Ірпінь – 2015

УДК 33 + 657

Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України: електронне наукове видання [Електронний ресурс] / Національний університет державної податкової служби України; гол. Ред..: Л.Л. Тарангул. – 2015. - № 2. – Режим доступу http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Znpnudps/index.html. – Заголовок з екрана.

Схвалено Вченою радою Національного університету державної податкової служби України,
Протокол № 7 від 24 грудня 2015 року

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію авторів.

За точність викладеного матеріалу відповідальність покладено на авторів.

Рукописи рецензуються редакційною колегією.

Зміни тексту та скорочення, що впливають на зміст матеріалів, а також їх перейменування вносяться редакцією за погодженням авторів.

При передруку матеріалів посилання на «Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України» обов'язкове.

Адреса редакції: вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08201, Україна
E-mail: finansyzbirnyk@gmail.com

© Національний університет державної податкової служби України

Редакційна колегія:

Тарангул Л.Л., доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України (голова редакційної колегії);
Онишко С.В., доктор економічних наук, професор (заступник голови редакційної колегії);
Алексеєнко М. Д., доктор економічних наук, професор;
Андрущенко В. Л., доктор економічних наук, професор;
Белінська Я. В., доктор економічних наук, професор;
Береславська О. І., доктор економічних наук, професор;
Брітченко І.Г., доктор економічних наук, професор;
Варналій З. С., доктор економічних наук, професор;
Внукова Н. М., доктор економічних наук, професор;
Воронкова О. М., доктор економічних наук, професор;
Кірєєва О. Ф., доктор економічних наук, професор;
Коваленко Ю. М., доктор економічних наук, професор;
Корнєєв В. В., доктор економічних наук, професор;
Кужелєв М. О., доктор економічних наук, професор;
Лісовий А. В., доктор економічних наук, професор;
Нейкова Л. І., доктор економічних наук, професор;
Опарін В. М., доктор економічних наук, професор;
Павлов К. В., доктор економічних наук, професор;
Пасічник Ю. В., доктор економічних наук, професор;
Ріппа С. П., доктор економічних наук, професор;
Сорокіна Т. В., доктор економічних наук, професор;
Швабій К. І., доктор економічних наук, професор;
Житар М.О., кандидат економічних наук; (відповідальний секретар).

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
Галузь науки: економічні науки

Засновник та видавець Національний університет державної податкової служби України

Електронне наукове видання

№ 2, 2015

УДК 33 + 657

ЗМІСТ

Бедринець М.Д. Основні положення сучасної теорії фінансових криз……8
Бедринец М.Д. Основные положения своременной теории кризиса……8
Bedrynets' M.D. Summary of modern theory of financial crisis……..8

Брітченко І.Г., Котковський В.С. Роль і взаємозв'язок інструментів фінансового контролінгу та управлінського циклу банку……..21
Бритченко И. Г., Котковский В. С. Роль и взаимосвязь инструментов финансового контроллинга и управленческого цикла банка……21
Britchenko I. G., Kotkovskyy V. S. Role and relationship of the tools of financial controlling and management cycle of bank……...21

Волкова Н.І., Волкова В.В. Сучасний стан та подальші перспективи розвитку ринку страхування життя в Україні……...34
Волкова В.В., Волкова Н.И. Современное состояние и дальнейшие перспективы развития рынка страхования жизни Украины……..34
Volkova V.V., Volkova N.I. Current state and further prospects of development of the market of life insurance in Ukraine……...35

Воронкова О.М. Новітні тенденції формування доходів місцевих бюджетів в аспекті децентралізації……...47
Воронкова Е.Н. Новейшие тенденции формирования доходов местных бюджетов в аспекте децентрализации……...47
Voronkova O.M. The latest trends in formation of local budget revenues in aspect of decentralization……..48

Гриднєв М.А., Павлова А.І. Особливості та проблеми розвитку малого бізнесу: досвід регіонів України……..63
Гриднев М.А., Павлова А.И. Особенности и проблемы развития малого бизнеса: опыт регионов Украины……63
*Grydnev M.*A., *Pavlova A.I.*, Features and problems of development of small bussiness: experience of Ukrainian regions……....63

Гудзь П.В., Фінагіна О.В. Пріоритети визначення трансформацій регіонального економічного простору України……73
Гудзь П.В., Финагина О.В. Приоритеты определения трансформаций регионального экономического пространства Украины.....73
Gudz P.V., Finagina O.V. Priorities of transformation of regional economic space of Ukraine……..74

Даниленко Ю.В., Оганесян Р.Е. Вітчизняна та зарубіжна практика регулювання податкового консультування.....85
Даниленко Ю.В.,Оганесян Р.Е. Отечественная и зарубежная практика регулирования налогового консультирования.....86
Danylenko Y.V., Oganesyan R.E. Domestic and international practice of regulation of tax consulting……86

Дороніна О.А., Глінчевська С.В. Фінансове забезпечення розвитку професійної освіти в України в контексті збалансування ринку праці.....104
Доронина О.А., Глинчевская С.В. Финансовое обеспечение развития профессионального образования в Украине в контексте сбалансирования рынка труда.....104
Doronina O.A., Glinchevska S.V. Financial support for the development of professional education in Ukraine in the context of balancing the labour market……..105

Коротун В.І., Брехов С.С. Світовий досвід протидії агресивному податковому плануванню: висновки для України.....121
Коротун В.И., Брехов С.С. Мировой опыт противодействия агрессивному налоговому планированию: выводы для Украины.....121
Korotun V.I., Brehov S.S. World experience fighting aggressive tax planning: conclusions for Ukraine……...121

Кострач Л.М., Рудь Л.О. Тенденції розвитку страхових компаній в Україні..135
Кострач Л. Н., Рудь Л. А. Тенденции развития страховых компаний в Украине.....135
Kostrach L. N., Rud L. A. Trends of development of insurance companies in Ukraine……..135

Кужелєв М.О., Житар М.О. Особливості формування державної фінансової політики в умовах європейської інтеграції України.....154
Кужелев М.А., Житарь М.О. Особенности формирования государственной финансовой политики в условиях европейской интеграции Украины..154
Kuzheliev M.O., Zhytar M.O. Characteristics of formation of the state financial policies in the conditions of european integration of Ukraine……..……155

Олешко А.А. Активізація регулятивного потенціалу фінансового ринку України.....164

*Олешко А. А.*Активизация регулятивного потенциала финансового рынка Украины.....164
Oleshko A. A. Activation of regulatory capacity of the Ukraine's financial market……...165

Самофат І.С., Онишко С.В. До питання вдосконалення оподаткування діяльності страхових компаній в Україні.....182
*Самофат И.С., Онишко С.*В. К вопросу усовершенствования налогообложения деятельности страховых компаний.....182
Samofat I.S., Onyshko S.V. Concerning improvement of the taxation of the operations of insurance companies in Ukraine.....182

Онишко С.В., Стадник Н.П. Деякі перспективи забезпечення ефективності діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні.....193
Онишко С.В., Стадник Н.П. Некоторые перспективы обеспечения эффективной деятельности негосударственных пенсионных фондов в Украине……..193
Onyshko S.V., Stadnyk N.P. Some prospects of ensuring effectiveness of non–state pension funds in Ukraine……..193

Павлов К.В. Соціально-економічні й екологічні особливості модернізації старопромислових регіонів Росії…….205
Павлов К.В. Социально-экономические и экологические особенности модернизации старопромышленных регионов России.....205
Pavlov K.V. Socio-economic and environmental features of modernization of old industrial regions of Russia…….205

Позднякова Л.О. Теоретико-методологічне обґрунтування сутності страхової системи.....222
Позднякова Л.А. Теоретико-методологическое обоснование сущности страховой системы.....222
Pozdniakova L.O. The theoretical-methodological substantiation of the essence of the insurance system……..222

Скоромцова Т.О., Євтушенко Н.О. Контроль за трансфертним ціноутворенням в системі протидії мінімізації сплати податків.....234
Скоромцова Т.А., Евтушенко Н.А. Контоль за трансфертным ценообразованием в системе противодействия минимизации налогов в Украине.....234
Sromtsova T.O., Yevtushenko N.O. Control of transfer pricing in anti tax minimization in Ukraine……..234

Снігир Л.П. Економічна безпека установ вищої освіти в умовах глобалізації.....245
Снигир Л.П. Экономическая безопасность учреждений высшего образования в условиях глобализации.....245

Snigir L.P. Economic security of higher educational establishments under globalization……..246

Суханова А.В. Основні пріоритети конкурентного розвитку регіону.....258
Суханова А.В. Основные приоритеты конкурентного развития региона.....258
Sukhanova A.V. The main priorities of the competitive development of the region……...259

Ценклер Н.І. Роль соціальних факторів в активізації євроінтеграційних процесів у Карпатському регіоні.....272
Ценклер Н.И. Роль социальных факторов в активизации евроинтеграционных процессов в Карпатском регионе.....272
Tsenkler N. I. Role of social factors in the activation of european integration processes in the Carpathian region……..273

Чишко І.С. Механізм формування рестрикційної фінансової гнучкості суб'єктів господарювання.....288
Чишко И.С. Механизм формирования рестрикционной финансовой гибкости субъектов хозяйственной деятельности.....288
Chishko I.S. Mechanism of formation of the restriction financial flexibility of entities ……289

Шевчук С.В. Концептуальні орієнтири управління державним боргом в Україні.....304
Шевчук С.В. Концептуальные ориентиры управления государственным долгом в Украине.....304
Shevchuk S.V. Conceptual guidelines for public debt management in Ukraine……304

УДК 336

Бедринець М.Д.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ СУЧАСНОЇ ТЕОРІЇ ФІНАНСОВИХ КРИЗ

В статті розкритті основні положення сучасної теорії фінансової кризи. Охарактеризована економічна криза в Україні. Визначені особливості і розкрита природу кризи в Україні. Надано трактування сучасної кризи. Визначена роль держави в регулюванні фінансової кризи.

Ключові слова: *криза, економічна криза, природа кризи, державне регулювання.*

Бедринец М.Д.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ СОВРЕМЕННОЙ ТЕОРИИ ФИНАНСОВОГО КРИЗИСА

В статье раскрыты основные положения современной теории финансового кризиса. Охарактеризован экономический кризис в Украине. Определены особенности и раскрыта природа кризиса в Украине. Предоставлена трактовка современного кризиса. Определена роль государства в регулировании финансового кризиса.

Ключевые слова: *кризис, экономический кризис, природа кризиса, государственное регулирование.*

Bedrynets' M.D.

SUMMARY OF MODERN THEORY OF FINANCIAL CRISIS

The article revealing the main provisions of the modern theory of financial crisis.Characterized economic crisis in Ukraine. The features and disclosed the nature of the crisis in Ukraine. Provided interpretation of the present crisis.The role of the state in regulating the financial crisis.

Keywords: *crisis, economic crisis, the nature of the crisis, state regulation.*

Актуальність теми статті. У короткостроковій перспективі світова економіка розвиватиметься в умовах відносно низьких темпів зростання (3,6 %

у 2014 р. та 3,9 % у 2015 р.) та погіршення кон'юнктури світових фінансових ринків.

Завдяки збільшенню експортних оборотів та активізації внутрішнього споживання США стає драйвером розвитку світової економіки темпом зростання на рівні 2,8 % у 2014 р. Геополітичні ризики, центрами яких є Україна та Близький Схід, мають значний вплив на світову фінансову систему.

Події в Україні створюють вторинні ефекти для всіх країн СНД та їх основних торговельних партнерів. У разі подальшої нестабільності зростають ризики порушення торговельних та фінансових зв'язків у регіоні. Секторальні санкції щодо РФ та геополітична напруженість призведуть до зниження інвестиційної активності в Росії, згортання інвестиційних проектів та виведення іноземних капіталів з російського ринку. Обмеження, які запровадила РФ щодо імпорту з України, країн ЄС та США, чинитимуть потужний інфляційний тиск на економіку РФ. При цьому навіть ефективне запровадження програм імпортозаміщення, яке, на думку російських економістів, може стати стимулятором для економіки РФ, не дозволить досягти відчутних ефектів у короткостроковій перспективі. Як наслідок, слід очікувати зниження темпів зростання економіки Росії до 1,3 % у 2014 р. та 2,3 % у 2015 р. Крім того, ризики коливань світових цін на нафту внаслідок загострення конфліктів на Близькому Сході додаватимуть Росії як великому експортеру нафтопродуктів додаткового тиску на федеральний бюджет.

Поступова переорієнтація Китаю з експортоорієнтованої моделі економічного росту на внутрішнє споживання у короткостроковій перспективі дещо послабить темпи розвитку китайської економіки (7,5 % у 2014 р. та 7,3 % у 2015 р.). Це може створити умови для більш збалансованого та стійкого зростання та зменшення зовнішніх дисбалансів економіки країни у середньостроковій перспективі.

На світових фінансових ринках існує ризик підвищення довгострокових відсоткових ставок та зростання премій за ризик. Зокрема, зазначені ризики зростають в країнах, що розвиваються, з огляду на їхню повільну адаптацію до

низьких темпів економічного зростання. Через значний внесок у світовий ВВП країн, що розвиваються (понад дві третини), загострення фінансових ризиків навколо зазначених країн створює додатковий вплив на розвиток світової економіки. Підвищення вартості фінансових ресурсів внаслідок підвищених ризиків для іноземних інвесторів може призвести до уповільнення зростання інвестицій та відпливу капіталів з цих країн. Крім того, анонсоване США посилення жорстких принципів монетарної політики призводитиме до згортання інвестиційних програм в країнах, що розвиваються, та настання фінансової кризи [1].

Термін криза (з грец. krisis) означає різкий перелом, тяжкий перехідний стан, крайня точка падіння, гостра нестача, невідповідність. В економіці термін "криза" набув поширення та визначення насамперед у зв'язку з розробкою концепції циклічності розвитку економічних систем, яка належить до фундаментальних складових категоріального апарату економічної теорії і понад сто років є об'єктом досліджень різних наукових шкіл та напрямів економічної науки.

Аналіз останніх досліджень досліджень і публікацій. Парадигма циклічності змін сукупного попиту та пропозиції, обсягу виробництва та доходу і відповідно стану економіки є основою теорії економічних циклів та економічної кон’юнктури, яку досліджували такі видатні вчені-економісти, як М.І. Туган-Барановський, М.Д. Кондратьев, К. Маркс, Дж. М. Кейнс, И. Шумпетер, М. Фрідмен та ін. Серед сучасних економістів можна виділити наступних: Д.О. Махортих[1], Ярошенко І. В., Костяна О. В. [2], Чухно А.А. [3], Богдан Т.П. [4], Барановський О.І. [5], Жаліло Я.А., Бабанін О.С., Белінська Я.В. [6], Власюк О.С., Базилюк Я.Б., Давиденко С.В. [7] та багато інших. Практично жодне глибоке сучасне дослідження економічних процесів не залишає поза увагою теорію циклічності та явища, які вона пояснює. Але багато питань сучасної теорії фінансових кризисів залишаються ще не вирішеними.

Метою статті є розгляд основних положень сучасної теорії фінансової

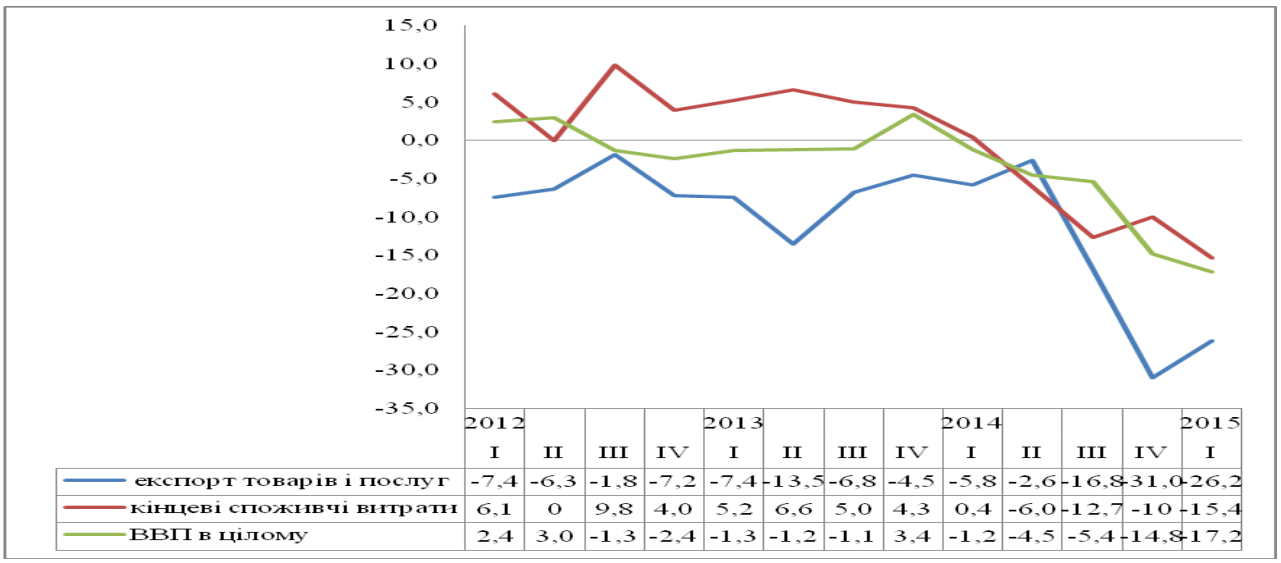
кризи.

Результати дослідження. Глибина і наслідки кризи визначаються ступенем соціально-економічного розвитку країни або групи країн. Розвинені країни зосереджують зусилля на становленні нового технологічного укладу, на зміцненні і розвитку інформаційного технологічного способу виробництва.

Подолання економічної кризи в Україні є одним з пріоритетів політики забезпечення економічного розвитку держави. В даний час критично погіршилась динаміка соціально-економічного розвитку, що посилило макроекономічні дисбаланси та погіршило коротко- та середньострокові перспективи економічного росту. Суттєві погіршення прогнозів економічного розвитку України міжнародними організаціями, вітчизняними урядовими та громадськими установами, свідчать про високу ймовірність реалізації загроз економічної кризи.

Прискорення падіння реального ВВП починаючи з другої половини 2012 року, яке за підсумками І кварталу 2015 р. досягло вже -17,2% у річному вимірі, відображає системний та структурний характер кризи, в якій перебуває національна економіка (рис. 1). Найвищі темпи падіння реального ВВП у І кварталі 2015р. фіксуються у будівництві (-35,3 %), добувній промисловості (-29,4 %), переробній промисловості (-25,6 %), оптовій та роздрібній торгівлі (-24,8%).

Небезпечну тенденцію становить проблема триваючого з ІІ кварталу 2014 р. зниження споживання. Так, реальні обсяги кінцевих споживчих витрат у І кв. 2015 р. знизились на 15,4 % відносно аналогічного періоду 2014 р. У 2012 – 2013 рр. навіть при падінні ВВП утримувалось незначне зростання кінцевих споживчих витрат. Традиційним чинником негативної динаміки зниження ВВП залишається експорт. Скорочення реальних обсягів експорту товарів і послуг триває ще з ІІІ кварталу 2011 р., водночас у І кварталі 2015 р. воно прискорилось і склало 26,2 %.

	2012 I	II	III	IV	2013 I	II	III	IV	2014 I	II	III	IV	2015 I
експорт товарів і послуг	-7,4	-6,3	-1,8	-7,2	-7,4	-13,5	-6,8	-4,5	-5,8	-2,6	-16,8	-31,0	-26,2
кінцеві споживчі витрати	6,1	0	9,8	4,0	5,2	6,6	5,0	4,3	0,4	-6,0	-12,7	-10	-15,4
ВВП в цілому	2,4	3,0	-1,3	-2,4	-1,3	-1,2	-1,1	3,4	-1,2	-4,5	-5,4	-14,8	-17,2

Рис. 1 - Динаміка реального ВВП України у 2012 - 2015 рр., % до попереднього періоду. Джерело: Державна служба статистики України

Темпи падіння промислового виробництва, яке триває вже 30 місяців (з листопада 2012 р.) у 2015 р. зберігаються на критично високому рівні (понад 20,0 % протягом 6 місяців). Різке підвищення індексу цін виробників – в середньому до 42,5 % за підсумками I півріччя 2015 р., на фоні зниження внутрішнього платоспроможного попиту, утворює ризики збуту на внутрішньому ринку, і відтак – подальше скорочення випуску промислової продукції. Відповідні тенденції ускладнюються фізичною втратою виробничих потужностей у зоні конфлікту на Донбасі, що негативно позначається на внутрішній виробничій кооперації та експортному потенціалі.

За підсумками 2014 р. великими та середніми підприємствами в цілому по економіці отримано 517,4 млрд грн. збитків, а за підсумками I кварталу 2015р. – 385,9 млрдгрн. (74,6% від річного обсягу за 2014р.). Якщо у 2014 р. баланс збитків підприємств досяг за обсягами третини ВВП країни (33,0 %), то у I кварталі 2015 р. їх обсяг перевищив ВВП (105,0 %).

Найбільші обсяги збитків отримано у промисловості (161,4 млрд грн. у 2014р. та 150,4 млрд. грн. -у 1 кварталі 2015р.), оптовій та роздрібній торгівлі (129,2 млрд. грн. та 75,4 млрд. грн. відповідно), операціях з нерухомим майном (99,6 млрд. грн. та 42,6 млрд. грн. відповідно), професійній, науковій та технічній діяльності (98,0 млрд. грн. та 29,2 млрд. грн. відповідно.

Підприємства сфери фінансовій діяльності у 2014р. отримали в цілому прибуток до оподаткування у обсязі 36 млрд. грн., а за підсумками І кварталі 2015 р. збиток обсягом 45,5 млрд. грн.

Нинішня фінансово-економічна криза, зберігаючи основні загальні риси, характеризується для економіки і суспільства України серйозними особливостями. Проте визначити ці особливості і розкрити природу кризи в Україні виявилося складною справою. Так, по-перше, одні автори досить безапеляційно визначають її як "класична криза перевиробництва". Теорія криз і малих циклів розроблена К. Марксом. Але автор цього положення розуміє, що сучасна криза не вкладається в ці рамки. Тому аналізує "довгі хвилі" М. Кондратьєва і приходить до висновку, що в сучасній кризі поєднуються малий і великий цикли, що це - глобальна криза, пов'язана зі становленням шостого технологічного укладу. Отже, це нова, велика, стадіальна криза, пов'язана з розвитком не тільки шостого укладу, а й нового інформаційного технологічного способу виробництва. Низький рівень доходів зумовлює обмеження попиту, що пояснюється рівнем виробництва. Незважаючи на економічне зростання 2000-2007 рр., Україна ще не досягла рівня 1990 р., а сучасна криза знову її відкинула назад. Наша країна входить до числа трьох держав Європи з найнижчим показником ВВП на душу населення. У цій ситуації термін "надвиробництво" формально правильний, але фактично він не відповідає нашим реаліям, для них більш точним є "недовиробництво". Більше того, він орієнтує не на розвиток виробництва, а на підвищення доходів, хоча джерелом зростання доходів є виробництво.

Друга група авторів вважають нашу кризу кризою переспоживання, тобто коли споживання перевищує реальні можливості за рахунок надмірного споживчого імпорту, перевантаженості бюджету та соціальними зобов'язаннями. Все це знаходить прояв у дефіциті бюджету торгового та платіжного балансів. З цим трактуванням причини кризи не можна погодитися. Наша криза - одна з форм світової кризи, та її причини пов'язані з виробництвом, фінансами. Що стосується так званого переспоживання, то це

особливість нашої кризи, які загострюють її. До того ж існує суперечність між надмірним і низьким рівнем життя населення. Ймовірно, більш точно буде говорити про невідповідність між виробництвом і споживанням. Таке визначення орієнтує держава не тільки на подолання нерівності в доходах, але і на зростання виробництва, його ефективність, що може усунути надмірний імпорт предметів споживання, збільшити бюджет, подолати негативне сальдо торгового та платіжного балансів, забезпечити відповідність між виробництвом і споживанням.

Досвід економічної науки показує, що протиріччя між виробництвом і споживанням є важливою формою прояву основного протиріччя, але це не дозволяє трактувати його як самостійну причину економічної кризи. Хочуть цього автори чи ні, але вони опиняються на позиції "теорії" недоспоживання, згідно з якою протиріччя між виробництвом і споживанням саме по собі породжує кризу. Ця «теорія» має велику історію (її відстоювали Ж. Сісмонді, Р. Люксембург, К. Каутський, які доводили, що недоспоживання є безпосередньою причиною криз). Слідом за ними Пасхавер О. пише, що «вся вироблена продукція за певний період не може бути куплена споживачами, тому що їх платоспроможний попит відстає від сумарної пропозиції товарів». І хоча він визнає спрощеність цього підходу, оскільки не враховує «інвестиційний попит капіталістів і внесок державного сектора», проте вважає, що "сутність від цього не змінюється". Але насправді змінюється, та ще й як. Адже обмеженість доходів вартістю робочої сили - постійне явище, що визначає постійне недоспоживання. А це повинно було б зробити кризи постійними, а не періодичними. До того ж низький рівень споживання населенням існував і до капіталізму, а кризи надвиробництва з'явилися із затвердженням капіталістичного виробництва.

Саме виробництво, як ми глибоко переконані, визначає сутність нашої кризи: недостатній рівень розвитку економіки, недосконала її структура (перевага сировинного виробництва), технологічне відставання на цілу епоху, висока зношеність обладнання і, як наслідок, низькі ефективність і

конкурентоспроможність - ось основні причини , що створили умови для широкого прояву і особливо негативних наслідків світової кризи в українській економіці.

Друге трактування сучасної кризи полягає в тому, що вона визначається як поєднання малого і великого циклів. Головна криза в нинішній час довгохвильова, обумовлена вичерпанням інноваційної бази. Навіть ті автори, які трактують сучасну кризу як "класичну кризу перевиробництва" приділяють значну увагу довгій хвилі. На жаль, вони дають їй суперечливу характеристику: механізм цих циклів (тобто довгих) двоїстий: з одного боку, їх причиною є вплив накопичуваних дисбалансів у капіталістичній економіці внаслідок класового протиріччя між працею і капіталом, а з іншого - циклічність обумовлена поступовим формуванням нового укладу економіки, насамперед розвитком засобів виробництва. Таким чином виходить, що криза перевиробництва пов'язана із загостренням суперечностей у системі виробничих відносин, а великі цикли, поряд з поглибленням протиріч між працею і капіталом, проявляються у формуванні нового технологічного укладу, тобто у змінах продуктивних сил.

Причина такої непослідовності й однобічності в характеристиці двох типів криз і обумовлених ними циклів полягає в тому, що розкрите К. Марксом основне протиріччя капіталізму між суспільним характером виробництва і власнокапіталістичним привласненням як причина криз у першому випадку обмежується протиріччями приватного привласнення, тобто сферою виробничих відносин, а в другому цей аспект пов'язується, хоч і недостатньо обгрунтовано, зі змінами в продуктивних силах. На нашу думку, це серйозний недолік в методології дослідження криз. Виходить, що вони мають різну структуру, тобто різнорідні, а це неминуче позначається на їх аналізі. Якщо, на думку В. Інгульського, сучасна криза - це класична криза перевиробництва, то це означає велику кризу і великий цикл, яке їх співвідношення з малою кризою і циклом? На ці питання у нього відповіді немає. Для подолання однобічності у трактуванні криз, виявлення їх реальної структури необхідне розкриття

діалектики продуктивних сил і виробничих відносин, матеріально-технологічних і соціально-економічних складових у процесі криз і циклів їх проходження. Це дуже важливий методологічний принцип пізнання зазначених процесів.

Третє трактування сучасної кризи теж будується на поєднанні великого і малого циклів. Проте М. Згуровський характеризує такі масштаби і глибину змін в економіці і суспільстві, які за своїм змістом істотно відрізняються від довгохвильових криз. Він пише, що в їх основі - "фундаментальні економічні перетворення, глобальний перерозподіл власності та подальша переконфігурація світу з виникненням нових центрів влади". Як уже зазначалося, такі глибокі зміни виходять за межі великого циклу, тобто становлення нового технологічного укладу. Сучасна криза, як це було доведено, - стадіальна. Такий підхід має пряме відношення і до характеристики кризи в Україні. Оскільки вона знаходиться на індустріальній стадії, її основу складають третій і четвертий технологічні уклади, властиві даній епосі. Кризи надвиробництва долаються оновленням основного капіталу. Але разом з тим у нас є підприємства п'ятого технологічного укладу. Тому вихід з кризи забезпечується впровадженням високих індустріальних технологій. Поряд з такою технологією дуже важливо швидко опанувати технологію п'ятого технологічного укладу, тобто мікроелектроніку, комп'ютерну та інформаційно-комунікаційну технології, Інтернет, мобільний зв'язком і т. д. Інакше кажучи, при виході з кризи, а тим більше після виходу, економічна політика держави повинна поєднувати високі індустріальні технології з інформаційно-комунікаційними технологіями постіндустріальної епохи.

Конкретно-історичний підхід до аналізу сучасної кризи дозволяє не тільки обґрунтувати економічну політику нашої держави, а й розкрити тенденції в розвитку криз і обумовлених ними циклів, визначити зміни в їх тривалості та структурі. Кризи і цикли не є чимось незмінним, раз і назавжди даним. Навпаки, з розвитком науково-технічного прогресу змінюються структура і тривалість циклів.

Сучасна фінансово-економічна криза особливо гостро поставила проблему ролі держави в ринковій економіці. Як відомо, Велика депресія в США в 1929-1933 рр. показала, що поряд з ринковим самоврядуванням потрібно державне регулювання економіки. Не тільки Кейнс, але і його послідовники, по суті, виходили з того, що чим більше присутність держави в економіці, чим вище рівень державного регулювання, тим значніше досягнення в економічному зростанні. Проте з часом виявилося, що державне втручання має об'єктивні межі. На певному рівні одержавлення економіки з чинника економічного зростання воно перетворювалося в його гальмо. Адже чим більше держава зосереджувала у своїх руках підприємств і ресурсів, тим сильніше обмежувалася ринкова конкурентна середа, знижувалася ринкова конкуренція, тим менше ринок впливав на розвиток економіки.

Світовий досвід доводить: чи має держава власність, або не має її, вона здійснює економічне регулювання. Ототожнення двох різних функцій - володіння і регулювання - стало основою позбавлення держави регулюючої функції в умовах, коли ринок формувався і ринковий механізм не діяв, що викликало в країні хаос, глибоку кризу, яка призвела до руйнування економіки і перетворення України на економічно відсталу країну . І це в той час, коли Китай відкинув західні «теорії» про неминучість втрат під час ринкового реформування і реалізував принцип, за яким реформи здійснюються в інтересах добробуту народу, а якщо вони цього не забезпечують, такі реформи не потрібні. Завдяки цьому Китай, починаючи з 1978 р, кожні 10 років подвоює виробництво ВВП на душу населення. А Україна і в даний час ще не досягла обсягів ВВП 1990 р.

В даний час в Україні здійснюється активна фіскальна політика і перерозподіл коштів в інтересах соціального забезпечення. І це замість того, щоб проводити активну творчу патетику, спрямовану на зміну структури шляхом пріоритетного розвитку передових, високотехнологічних виробництв, здійснювати переозброєння виробництва на основі досягнень науки, техніки і технології, переведення економіки на інноваційний тип розвитку.

Але ж тільки держава може розробляти і організовувати реалізацію довгострокової стратегії економічного і соціального розвитку. Саме держава найбільш повно виражає загальнонаціональні інтереси, визначає формат реалізації приватних інтересів, несе відповідальність за вектор економічного і соціального розвитку. Держава має бути дієвим засобом як перебудови продуктивних сил, науково-технічного вдосконалення виробництва, так і серйозних змін у фінансово-економічній сфері.

Однак держава займає пасивну позицію, не створює і не реалізує обґрунтовану програму науково-технологічного переозброєння виробництва, переходу на інноваційний розвиток. Світовий досвід показує, що саме така стратегія, втілена в конкретні плани-програми, є необхідною умовою напрямку діяльності народу, держави і бізнесу для їх здійснення.

Під впливом створення ринкової економіки мимоволі утвердилася думка, що державна власність, державне управління неефективні, що ринкова економіка довела свою ефективність і ринкове самоврядування автоматично вирішує економічні проблеми. Інакше кажучи, загальносвітові процеси недооцінки держави і завищення ролі ринку і у нас стали аксіомою. Особистий інтерес - потужний двигун економічного розвитку. Але, на жаль, при цьому забули про те, що в гонитві за прибутком нехтують не тільки честю, совістю, гідністю, а й суспільними інтересами.

Тепер зростання ролі держави ряд фахівців бачать у вдосконаленні фінансового контролю. Вже давно встановлено в теорії і на практиці, що Центральний банк виконує функції нагляду, контролю та регулювання в банківській та монетарній системах. Це закріплено в законодавчих актах. Але в цілому ряді країн світу, у тому числі в Україні, переконалися, що він не завжди виконує ці функції ефективно. Тому в багатьох європейських країнах його позбавили таких функцій, включаючи таргетування інфляції, і передали цю справу єдиному органу нагляду і контролю за всіма фінансовими інститутами. Це дуже глибокі зміни, що підривають звичайні та усталені порядки в грошово-фінансовій системі.

Враховуючи складність таких удосконалень, фахівці пропонують серйозне наукове обґрунтування доцільності створення єдиного центру, визначення етапів і форм змін у фінансовій сфері і поступово, але неухильно рухатися цим шляхом. На першому етапі вважається необхідним зосередитися на координації та узгодженні дій різних фінансових регуляторів. Дана діяльність стала вже звичною і випробуваною в країнах ЄС. Вона передбачає і таргетування інфляції. Цей важливий спосіб боротьби з інфляцією широко використовується в країнах Європейського Союзу.

Висновки. В даний час і теоретиками, і практиками все більш глибоко усвідомлюється те, що метод таргетування інфляції тонкий і чутливий. Будь-які непродумані дії, зокрема жорстке обмеження зростання грошової маси, особливо в наших умовах, що характеризуються порівняно низьким рівнем монетизації економіки, неминуче призведуть до негативних результатів, тим більше, що суть справи не в цьому. Таргетування - це встановлення і суворе дотримання показників інфляції. Ці показники повинні бути реальними, тобто відображати потреби ринку, визначати зростання цін не тільки в планах і програмах, але і в реальному житті, щоб вони були орієнтирами в зміні цін.

Все це доводить, що ні хитання з однієї крайності в іншу, а органічна взаємодія державного і приватного регулювання, управління банківською системою може забезпечити її діяльність, яка повинна відповідати суспільним інтересам.

Список використаних джерел

1. Махортих Д.О. Щодо тенденцій розвитку економіки України у 2014-2015 рр. // № 32, Серія «Економіка» - 2013 - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua

2. Ярошенко І. В., Костяна О. В. Економічна криза 2014 р. в Україні та антикризова податкова політика // БІЗНЕСІНФОРМ № 10, 2014

3. Чухно А.А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання [Текст] / А.А.Чухно // Економіка України. – 2010. - №2. –

С. 4-13.

4. Богдан Т.П. Глобальна фінансова криза та виклики для економічної політики в посткризовий період [Текст] / Т.П.Богдан // Фінанси України. – 2010. - №6. – С. 3-14.

5. Барановський О.І. Банківські кризи: сутність, фактори виникнення та особливості прояву [Текст] / О.І.Барановський // Економіка України. – 2010. - №2. – С. 34-48.

6. Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи / Жаліло Я.А., Бабанін О.С., Белінська Я.В. та ін.. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua

7. Власюк О.С., Базилюк Я.Б., Давиденко С.В. Ризики і загрози економічній безпеці України у 2015 – 2016 рр. та механізми їх мінімізації . // № 35, Серія «Економіка» - 2014 - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua

Бедринець Мирослава Дмитрівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Національного університету ДПС України.

УДК 336.71.078.3

Брітченко І. Г., Котковський В. С.

РОЛЬ І ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІНСТРУМЕНТІВ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛІНГУ ТА УПРАВЛІНСЬКОГО ЦИКЛУ БАНКУ

У статті розглянуто місце фінансового контролінгу в управлінні банком, звернуто увагу на його інструменти, обґрунтовано видову структуру інструментів оперативного фінансового контролінгу та наведено рекомендації доцільності його впровадження.

***Ключові слова**: фінансовий контролінг, комерційний банк, управлінський цикл, інструменти, методи контролінгу, фінансовий критерій, банківський продукт, фінансовий показник, оперативний фінансовий контролінг.*

Бритченко И. Г., Котковский В. С.

РОЛЬ И ВЗАИМОСВЯЗЬ ИНСТРУМЕНТОВ ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЛИНГА И УПРАВЛЕНЧЕСКОГО ЦИКЛА БАНКА

В статье рассмотрено место контроллинга в управлении банком, обращено внимание на его инструменты, обоснованно видовую структуру инструментов оперативного контроллинга и приведены рекомендации целесообразности его внедрения.

***Ключевые слова**: финансовый контроллинг, коммерческий банк, управленческий цикл, инструменты, методы контроллинга, финансовый критерий, банковский продукт, финансовый показатель, оперативный финансовый контроллинг.*

Britchenko I. G., Kotkovskyy V. S.

ROLE AND RELATIONSHIP OF THE TOOLS OF FINANCIAL CONTROLLING AND MANAGEMENT CYCLE OF BANK

In the article the place of controlling in the management of the bank, drew attention to his tools, reasonable structure of the species operative controlling instruments and provides recommendations feasibility of its implementation.

***Keywords**: financial controlling, commercial bank, management cycle, tools, the methods of controlling, financial criteria, banking product, financial indicator, the operational financial controlling.*

Постановка проблеми: Управлінський цикл супроводжує різні аспекти банківської діяльності. Його якісний рівень, в певній мірі залежить від адаптації інструментів фінансового контролінгу у банку. Як свідчить практична діяльність вітчизняних банків, окремі інструменти фінансового контролінгу частково знайшли своє місце в управлінських циклах банку. Але відсутність повної системи впровадження цих інструментів призвело до зниження рівня якісної складової інформаційних потоків, які було покладено в основу прийняття фінансових рішень. Такий стан речей пояснюється тим, що не завжди фахівці банківської справи повністю володіли методичними основами визначення та використання інструментів фінансового контролінгу, і, як наслідок, управлінські цикли обмежувалися частковими критеріями та показниками, які обиралися з метою оцінювання результатів діяльності. Така ситуація вказана на доцільність та сучасність звернення до поставленої проблеми.

Проблема фінансового контролінгу у банку не є новою, але потребує осучаснення та оновлення, оскільки банківські установи адаптують різні методи управління фінансовою діяльністю, яка потребує постійного контролю з боку фахівців банку.

Ми вважаємо, вітчизняним банкам варто залучати інструменти фінансового контролінгу, які здатні оцінити доцільність використання тих показників фінансового стану банку, котрі обрані його менеджерами. На наш погляд, фінансовий контролінг повинен забезпечити надходження такої інформації для менеджерів банку, яка б сприяла більш повному розкриттю реального стану речей в тій чи іншій управлінській ланці. Виникає необхідність зміни стереотипів класичної платформи на більш прогресивні, інноваційно вмотивовані в сфері вибору критеріїв оцінювання, котрі виступають

інструментом фінансового контролінгу у банку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розробкою теоретичних і практичних засад системи фінансового контролінгу займалися: І.Є. Давидович [1], С.В. Івахненков [2], Ю.П. Яковлєв [3], М.С. Пушкар та Р.М. Пушкар [4], І.І. Цігилик [5], Г.Ф. Шепітко [6], С.Н. Петренко [7], Л.А. Сухарева [8] та інші.

У своїх працях автори надають теоретичне обґрунтування контролінгу та його підсистеми – фінансового контролінгу як центральної інтелектуальної діяльності з управління. Проте незначна кількість теоретичних праць з фінансового контролінгу призводить до неточного розуміння сутності даної підсистеми в циклі прийняття рішень. До того ж, часто у працях науковців лише згадують контролінг, а ґрунтовного висвітлення понять, методів і технологій фінансового контролінгу, практично немає.

З позиції банківського фінансового контролінгу останнім часом з'являються доволі змістовні публікації молодих науковців. Серед них варто відзначити: Л.М. Чернелевського, Н.Г. Слободян, О.В. Михайленко [9], П.Л. Гордієнко, Л.Г. Дідковську, Н.В. Яшкіна [10], О.А. Русановську [11], Л.В. Мороз, О.М. Сарахман [12], Р.А. Єремейчук, М.В. Максімову [13; 14] та А.С. Толстеньову [15]. Публікації та наукові розробки зазначених науковців спираються на сучасні методи фінансового контролінгу та частково торкаються його специфічних особливостей в банківській сфері. Однак, як показує банківська практика, існує нагальна потреба поглиблення досліджень більш дієвих важелів контролінгу фахівцями банківської справи.

Мета статті полягає у вивченні ролі фінансового контролінгу в управлінні банком та досліджені інструментів його адаптації, а також у пошуку напрямків удосконалення цієї роботи на основі обґрунтування принципу оперативності з позиції тактичного контролінгу. Основним завданням дослідження виступає розробка структурно-логічної схеми місця фінансового контролінгу в управлінні банком та визначення пакету інструментів оперативного фінансового контролінгу із обґрунтуванням доцільності його адаптації.

В цілому проблеми фінансового контролінгу у банку доволі часто знаходять свій зміст у працях вітчизняних та зарубіжних науковцях. Проте, їх вирішення, як правило, відбувається на базі пропозицій, які мають поверхову а не предметну змістовність. Для умов діяльності вітчизняних комерційних банків варто розрізняти конкретні сфери адаптації фінансового контролінгу, особливо як з позиції інструментарію так і управлінського циклу.

Виклад основного матеріалу. Умови функціонування вітчизняних банків нині змінюються на макро- та мікроекономічному рівнях. Про це свідчить відсутність стабілізаційного регулятора в курсовій та інфляційній політиках НБУ. Наслідком зазначених явищ є скорочення мереж окремих банків України.

Вивчення діяльності вітчизняних банків показало, що, в більшості випадків, зникнення банків з мапи України відбувається не лише під тиском існуючих фінансових проблем, а, й в результаті неефективного менеджменту та не вірно окреслених стратегічних завдань. На наш погляд, в практично кризових умовах сучасні вітчизняні банки мають активізувати процес впровадження фінансового контролінгу за рахунок розробки новітньої моделі оцінювання результативності діяльності як на рівні ринку попиту та пропозиції банківського продукту, так і на рівні власного менеджменту. Обґрунтовуючи зазначене, варто звернути увагу, ще й на одну доволі впливову складову банківського менеджменту, а саме на порядок накопичення даних, які буде використано при фактичному залучені інструментів фінансового контролінгу. Фахівці банку залучають вже існуючи дані річних фінансових звітів, проте інколи не придають вагомого значення тим змінам, що відбувалися протягом року.

Зокрема, Л.М. Чернелевський, Н.Г. Слободян та О.В. Михайленко [9, с. 209] підкреслюють той факт, що «в період становлення ринкової економіки змінювалися вимоги до повноти та достовірності банківської інформації». Науковці пов’язували такі явища з інтегруванням вітчизняних банків в світову систему господарювання, яке викликало необхідність адаптації інформації до міжнародних вимог і стандартів і насамперед системи обліку, контролю та

платіжних систем. Фінансовий контролінг також був запозичений із зарубіжних методик, проте не завжди був повністю адаптований до умов функціонування вітчизняних банків.

В основу розробки інструментарію фінансового контролінгу у банку варто покласти критерії оцінювання. Як зазначають П.Л. Гордієнко, Л.Г. Дідковська та Н.В. Яшкіна [10, с. 395] поняття «критерій» розкривається як «…кількісний показник або правило, згідно з яким варіанти досягнення мети розташовуються в порядку їх переваги». При цьому автори застерігають «…критерії не є виміром мети діяльності». Крім того, доволі чітко науковці трактують поняття «моделювання»: розробка моделей явищ і процесів, із можливістю визначення їх поведінки (стану), при зміні певних показників і критеріїв [10, с. 399]. Враховуючи зазначене визначення, постає питання сутнісної характеристики поняття «показник», який також може виступати в якості інструментарію фінансового контролінгу у банку та є представником процесу моделювання.

На думку П.Л. Гордієнко, Л.Г. Дідковської та Н.В. Яшкіна поняття «показник» представляє собою «…кількісну характеристику певної особливості об’єктів і процесів» [10, с. 406]. Разом з тим, розширюючи зміст зазначеної категорії, вчені стверджують, що це якісно визначена змінна величина, яка набуває повного значення з множини можливих, що є результатом вимірів чи розрахунків.

В системі фінансового контролінгу у банку використання методів обробки інформації та інструментів є взаємопов’язаним процесом. Зокрема, О.А. Русановська [11], досліджуючи проблему інструментів та методів стратегічного контролінгу, звернула увагу на те, що метод – набагато ширше поняття, ніж інструмент. Науковець вважає «…інструмент є складовою методу». Тобто, інструмент контролінгу представляє собою сукупність дій, організованих для досягнення конкретного завдання, а методи контролінгу націлені на досягнення певної мети.

З позиції банківської діяльності стає зрозумілим, що методи фінансового контролінгу у банку мають спиратися на сукупність дій фахівців, організованих

для досягнення певної мети в контексті чітко окресленого циклу управління, а інструменти виступають тим завданням, яке забезпечує досягнення поставленої мети. Науковці доволі часто звертаються до проблеми залучення інструментів фінансового контролінгу у банку, проте взаємозв'язок їх з управлінським циклом практично не висвітлено.

Для досягнення головної мети діяльності банку в контексті максимізації прибутку, необхідно систематично застосовувати інструменти фінансового контролінгу як з позиції оперативного, так і з позиції стратегічного управління. Як показує банківська практика, фактично в процесі управління банком, фінансовий контролінг займає одну з ключових позицій, зокрема, місце «посередника» у процесі отримання інформації та прийняття рішень. Саме на даному етапі банківського менеджменту виникає доцільність та необхідність застосування різного виду інструментарію фінансового контролінгу.

Структурно-логічна схема місця фінансового контролінгу в управлінні банком представлена на рисунку 1. Зі схеми, на думку авторів, випливає те, що фінансовий контролінг як процес посідає особливе місце в банківській діяльності, пов'язуючи всі функції управління та забезпечуючи зворотній зв'язок між ними, зводячи до мінімуму втручання найвищої керівної ланки банку у поточному процесі.

Дослідження доводять, що особливу увагу доцільно приділити ризикам банківської діяльності. Мається на увазі впровадження інструментів ризик-контролінгу. Л.В. Мороз та О.М. Сарахман [12, с. 134] також пропонують введення в банку посади ризик-контролера. З їхньої точки зору, це дозволить забезпечити інтеграцію управління ризиками із загальним плануванням, аналізом і контролем.

Ми поділяємо думку багатьох фахівців практиків банківської справи стосовно того, що дієвість служби контролінгу залежить від якісно обраної тактики управління, яка націлена на досягнення конкретних результатів бізнесу за рахунок комплексного використання методів оперативного і стратегічного менеджменту. В свою чергу, Л.В. Мороз та О.М. Сарахман [12, с. 138]

стверджують, що служба контролінгу в банку повинна додержуватися єдиного правила «…контролер має бути незалежним від керівників функціональних підрозділів, які на засадах партнерства заради досягнення спільних корпоративних цілей». Проте виконання вищевикладених вимог неможливе без удосконалення існуючого інструментарію, який спирається на пакети різних показників і критеріїв у конкретній сфері управління банком.

Рис. 1. Структурно-логічна схема місця фінансового контролінгу в управлінні банком *(розроблено автором)*

Р.А. Єремейчук та М.В. Максімова [13, с. 97] констатують той факт, що інструменти фінансового контролінгу банку повинні відповідати багатофункціональності цільовим орієнтирам та дотримуватися відсутності тісного лінійного зв'язку між ними. На думку М.В. Максімової [14, с. 353], послідовність формування системи показників фінансового контролінгу банківської діяльності має відбуватися за такими етапами як: формування переліку показників за пріоритетними банківськими операціями; вибір

показників за критерієм відсутності лінійного зв'язку між ними на основі розрахунку коефіцієнтів парної кореляції в межах банківських операцій; вибір найбільш значущих показників методом факторного аналізу; виділення показників експрес-оцінювання з використанням методу «центр ваги». Науковець обґрунтовує доцільність впровадження діагностичного інструментарію фінансового контролінгу банку на основі шкали інтегральних показників і показників експрес-оцінювання.

Сучасні наукові публікації доволі часто обґрунтовують рольовий аспект фінансового контролінгу у банку та його інструментарій. Проте, А.С. Толстеньова [15] констатує той факт, що на сьогоднішній день ринок надання контролінгових послуг в Україні не розвинений. У зв'язку з цим, автор пропонує створення контролінгових компаній або розширення асортименту послуг аудиторських компаній.

Ми вважаємо, інструменти фінансового контролінгу банку повинні мати оперативний, тобто тактичний характер. Саме головною метою тактичного фінансового контролінгу банку є створення як ефективної системи управління, так і формування пакету критеріїв і показників, що здатні оцінити оперативно діяльність банку з позиції «витрати-прибуток». Набір інструментів оперативного (тактичного) фінансового контролінгу у банку може мати наступний вид (рис. 2).

Безумовно, зазначена схема інструментів фінансового контролінгу у банку може мати класичну основу, проте різниця полягає в тому, що банківські установи мають надавати переваги саме оперативному фінансовому контролінгу. Такий підхід є реалістичним, оскільки банківський сектор має постійний інформаційний потік в контексті укладання звітних форм, що відрізняє його від розробки та складання фінансових звітів іншими суб'єктами господарювання.

Центральне місце в системі фінансового контролінгу в банку посідає управління прибутком. Ми вважаємо, саме за допомогою інструментів оперативного фінансового контролінгу керівники всіх рівнів отримають

можливість приймати більш обґрунтовані рішення для досягнення встановлених короткострокових цілей діяльності банку.

Рис. 2. Схема основних інструментів оперативного фінансового контролінгу банку *(розроблено автором)*

Інструменти оперативного фінансового контролінгу позитивно впливають не лише на створення більш якісного інформаційного потоку, а перш за все сприяють вдосконаленню процесів планування контролю та регулювання окремих елементів, які впливають на створення та реалізацію банківського продукту. Чим краще і послідовніше використовуються окремі методи та інструменти, тим більш дієвий фінансовий контролінг у банку. Як правило, ефективна система оперативного фінансового контролінгу у банку знижує завантаження менеджерів і керівників та вивільняє час, який слід використовувати для стратегічного аналізу.

У банківській установі управлінський цикл спирається на такі функції управління як: планування, організація, мотивування і контролювання. Кожний елемент управлінського циклу має мету, завдання та порядок його проведення. Взаємозв'язок інструментів фінансового контролінгу та управлінського циклу банку представлений на рис. 3.

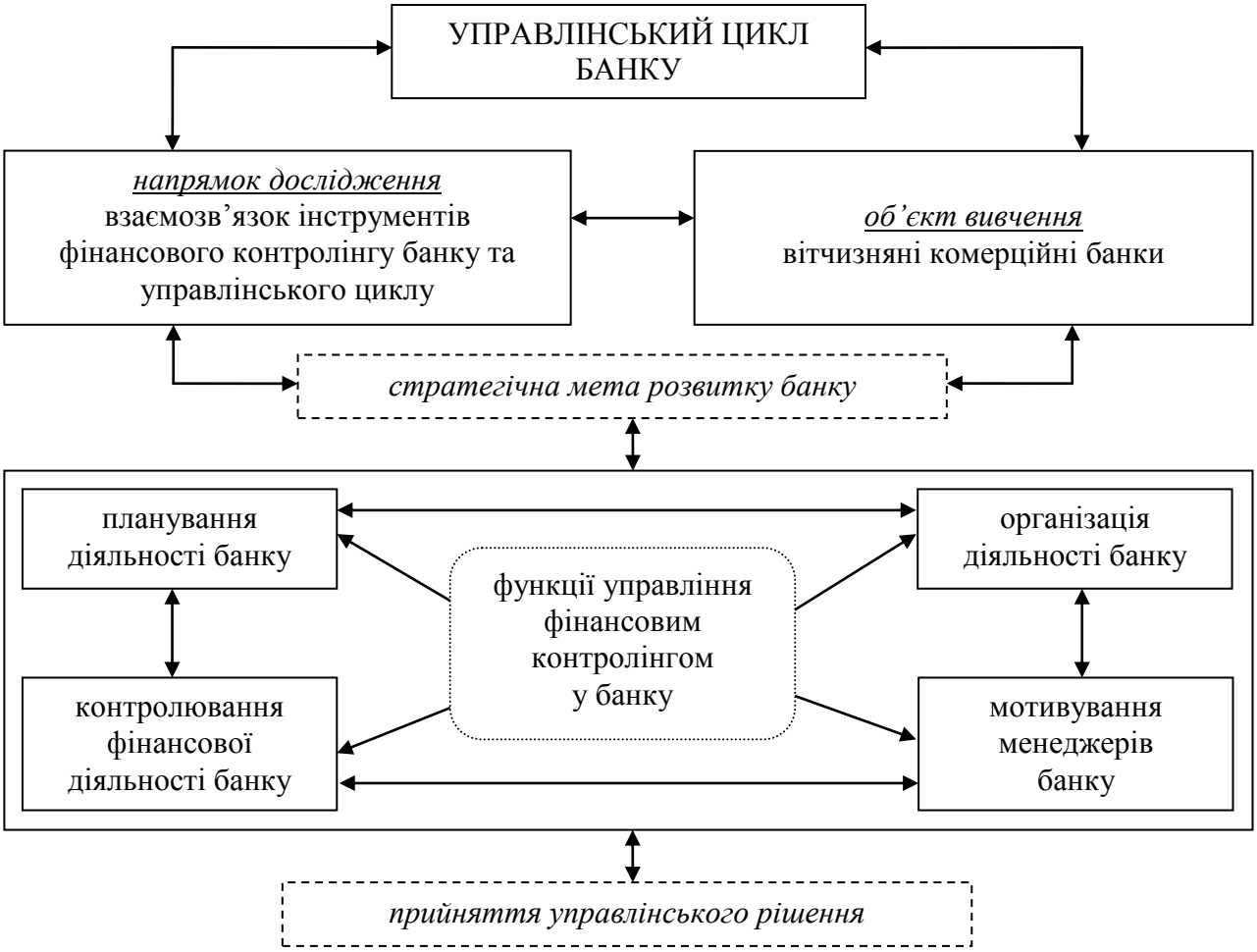

Рис. 3. Схема взаємозв'язку інструментів фінансового контролінгу та управлінського циклу банку *(розроблено автором)*

Як зазначено на схемі, інструменти фінансового контролінгу менеджментам банку доцільно включити до таких складових управлінського циклу як: планування, організація та контролювання. Це надасть можливість більш якісно дотримуватись етапів управлінського циклу банку. Крім того, менеджери банку отримують додаткову інформацію для прийняття якісних управлінських рішень. Мається на увазі те, що інструменти фінансового контролінгу доповнюють зазначені елементи управлінського циклу банку та

покращують їх інформаційний ресурс.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, за результатами проведених досліджень варто зробити ряд висновків: по-перше, фінансовий контролінг займає доволі помітне місце в управлінському циклі банку; по-друге, вітчизняним банкам необхідно впроваджувати інструменти оперативного фінансового контролінгу; по-третє, адаптація фінансового контролю має проводитися вітчизняними банками за допомогою методів та інструментів; по-четверте, метод фінансового контролінгу варто розуміти з позиції стратегічного завдання банку, а інструменти залучати як тактику, націлену на досягнення стратегічної мети; по-п’яте, інструменти фінансового контролінгу банку доцільно менеджерам банку включати до таких складових управлінського циклу як планування, організація та контролювання.

Одним із напрямків подальшого дослідження має стати оцінка взаємозв’язку процесу планування банківської діяльності та фінансового контролінгу, тобто варто більш поглиблено зупинитися на окремих управлінських елементах. Також взаємозв’язок оперативного фінансового контролінгу з управлінським циклом банку має відбуватися із урахуванням статистичних та динамічних методів оцінки інвестицій, включаючи елементи імітаційного моделювання у разі пошуку альтернативних рішень.

Список використаних джерел

1. Давидович І. Є. Контролінг : навчальний посібник / І. Є. Давидович. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 552 с.

2. Івахненков, С. В. Фінансовий контролінг: методи та інформаційні технології: [навчальний посібник] / С. В. Івахненков, О. В. Мелих. – К.: Знання, 2009. – 319 с.

3. Яковлєв Ю.П. Контролінг на базі інформаційних технологій / Ю.П. Яковлєв. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 318 с.

4. Пушкар М.С. Контролінг – інформаційна підсистема стратегічного менеджменту : монографія / М.С. Пушкар, Р.М. Пушкар. – Тернопіль.: Карт-

бланш, 2004. – 370 с.

5. Цигилик 1.1. Контролінг (навчальний посібник у схемах і таблицях): Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 76 с.

6. Шепітно Г. Ф. Контролінг: посібник (для студентів економічних спеціальностей усіх форм навчання). – К.: Вид-во Свроп. ун-ту, 2004. – 136 с.

7. Петренко С. Н. Контроллинг / Учебное пособие. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2003. – 328 с.

8. Сухарева Л. А., Петренко С. И. Контроллинг – основа управления бизнесом. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2002. – 208 с.

9. Чернелевський, Л. М. Аналіз діяльності підприємств та банківських установ : економічний, фінансово-інвестиційний, стратегічний : підручник / Л. М. Чернелевський, Н. Г. Слободян, О. В. Михайленко. - К. : "Хай-Тек-Прес", 2009. – 640 с.

10. Гордієнко, П. Л. Стратегічний аналіз [Текст] : навч. посібник. 2-ге вид., перероб. та доп. / П. Л. Гордієнко, Л. Г. Дідковська, Н. В. Яшкіна. - К. : Алерта, 2008. – 478 с.

11. Русановська О. А. Інструменти та методи стратегічного контролінгу на підприємстві / О. А. Русановська // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. - 2013. - № 769. - С. 96-107.

12. Мороз Л.В. Сучасний стан банківського контролінгу і управлінського обліку в Україні / Л.В. Мороз, О.М. Сарахман // Вісник ЖДТУ. – 2010. – № 4 (54). – С. 132-138.

13. Єремейчук Р. А. Формування системи контролінгових показників операційної діяльності банку / Р.А. Єремейчук, М.В. Максімова // Академічний огляд. – 2012. – № 2 (37). – С. 94–99.

14. Максімова М.В. Критерії формування системи контролінгових показників діяльності банку / М.В. Максімова // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених та студентів «Проблеми управління соціально-економічним розвитком України» (Харків, 27 квітня 2012

р.). – Х. : ВБ «Фактор», 2012. – С. 351–356.

15. Толстеньова А. С. Особливості функціонування служби контролінгу банку та її роль в мінімізації банківських ризиків / А. С. Толстеньова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bsfa.edu.ua/files/konf/tolstenjova,_oleksun.pdf

16. Банківський менеджмент: Підручник / Кириченко О.А., Гіленко І.В., Роголь С., Сиротян С.В., Нємой О. // За ред. О.А. Кириченка, В.І. Міщенка. – К., 2005. – 831 с.

Britchenko Igor – Dr., Professor of Economics College of Social and Computer Sciences Nowy Sacz Graduate School of Business National – Louis University;

Котковський Володимир Станіславович – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри банківської справи ДВНЗ «Криворізький національний університет».

УДК 368.91

Волкова В.В., Волкова Н.І.

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПОДАЛЬШІ ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовані показники розвитку страхового ринку України. Обґрунтована сутність ринку страхування життя. Відображено рейтинг вітчизняних компаній зі страхування життя в поточному році. Проаналізовано показники розвитку вітчизняного та світових ринків страхування життя. Виділено чинники, що стримують розвиток ринку страхування життя в Україні. Розглянуто Стратегію розвитку страхового ринку в Україні в 2012-2020 рр. Запропоновано напрями удосконалення функціонування ринку страхування життя.

Ключові слова: *страховий ринок, страхування життя, страхова компанія, страхові премії, страхові виплати, страхові резерви, інтеграція.*

Волкова В.В., Волкова Н.И.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ДАЛЬНЕЙШИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА СТРАХОВАНИЯ ЖИЗНИ В УКРАИНЕ

В статье проанализованы показатели развития страхового рынка Украины. Обоснована сущность рынка страхования жизни. Отражен рейтинг отечественных компаний по страхованию жизни в текущем году. Проанализированы показатели развития отечественного и мировых рынков страхования жизни. Выделены факторы, которые сдерживают развитие рынка страхования в Украине. Рассмотрена Стратегия развития страхового рынка в Украине в 2012-2020 гг. Предложены направления усовершенствования функционирования рынка страхования жизни.

Ключевые слова: *страховой рынок, страхование жизни, страховая компания, страховые премии, страховые выплаты, страховые резервы, интеграция.*

Volkova V.V., Volkova N.I.

CURRENT STATE AND FURTHER PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF THE MARKET OF LIFE INSURANCE IN UKRAINE

In article the indicators of development of the insurance market of Ukraine are analyzed . The essence of the market of life insurance is proved. The rating of the domestic companies on life insurance in the current year is reflected. Indicators of development domestic and the world markets of life insurance are analyzed. Factors which constrain development of the market of insurance in Ukraine are allocated. Strategy of development of the insurance market in Ukraine in 2012-2020 is considered. The directions of improvement of functioning of the market of life insurance are offered.

Keywords: *insurance market, life insurance, insurance company, insurance premiums, insurance payments, insurance reserves, integration.*

Постановка проблеми. Становлення й подальший розвиток ринкової економіки зумовлюють необхідність формування страхового ринку, який частіше за все визначається як особлива сфера економічних відносин, у процесі яких формуються попит і пропозиція на страхові послуги та здійснюється їх купівля-продаж, встановлюється ціна на даний товар (страховий захист). Страховий ринок – це особливе соціально-економічне середовище, певна сфера економічних відносин, в якому об’єктом купівлі-продажу виступає страховий захист, формуються попит і пропозиція на нього [1].

Страховий ринок України почав формуватися на початку 90-х років 20 століття. На даний момент свого розвитку він пройшов три етапи:

- ✓ перший етап (1990 – 1993 р. р.) характеризується фактичною відсутністю страхового законодавства;
- ✓ другий етап (1994 – 1996 р. р.) отримав назву «декретного розвитку», коли розвиток ринку регулювався Декретом Кабінету Міністрів України «Про страхування» від 10.05.1993 року;

- ✓ третій етап, що розпочався у 1997 році і триває й досі, відзначився тим, що ринко регулюється Законом України «Про страхування» від 07.03.1996 р.

Сучасний страховий ринок України формується в умовах поступового зменшення базових макроекономічних показників, зокрема спадання валового внутрішнього продукту, високі темпи інфляції, нестабільність національної валюти, що не дає змогу забезпечити динамічний його розвиток. Крім цього існують й інші чинники, які впливають на розвиток національного страхового ринку, наприклад, зміни у рівні доходів населення, коливання кількості прибуткових підприємств, рівень співвідношення страхових платежів з відрахуванням платежів, переданих на перестрахування українським страховикам, і валового внутрішнього продукту, незначна клієнтська база страховиків, а також зосередження страхової діяльності переважно на майновому страхуванні юридичних осіб, інше. На жаль, на сьогодні ґрунтовному дослідженню ринку страхування життя присвячено досить мало праць вітчизняних науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Значну увагу дослідженню особливостей функціонування ринку страхування життя присвячені праці таких вітчизняних вчених-економістів, як А.Г. Загородній, О.В. Орлова, С.С. Осадець, Т.В. Степанова та ін. [1-4]. Однак, подальшого дослідження потребують процеси удосконалення функціонування ринку страхування життя в України.

Мета статті. Метою статті є на основі аналізу динаміки страхового ринку України виділення напрямів удосконалення функціонування ринку страхування життя.

Виклад основного матеріалу. За період незалежності України, страховий ринок зазнав суттєвих змін: за 1990–2015 роки кількість страхових компаній зросла з 7 до 368 страховиків. Інформацію щодо кількості страховиків за останні роки наводимо в табл.1.

Таблиця 1

Кількість страхових компаній в Україні

Кількість страхових компаній	31.12.2013	31.12.2014	30.09.2015
Всього СК	407	382	368
СК «life»	62	57	50
СК «non-life»	345	325	318

Кількість страхових компаній (СК) станом на 30.09.2015 становила 368, у тому числі СК "life" 1 – 50 компаній, СК "non-life" – 318 компаній, (станом на 30.09.2014 – 389 компаній, у тому числі СК "life" – 58 компаній, СК "non-life" – 331 компанія). Кількість страхових компаній має тенденцію до зменшення, так за 9 місяців 2015 року порівняно з аналогічним періодом 2014 року, кількість компаній зменшилася на 21 СК [5]. Структура страхових компаній станом на 30.09.2015 р. наведена на рисунку 1.

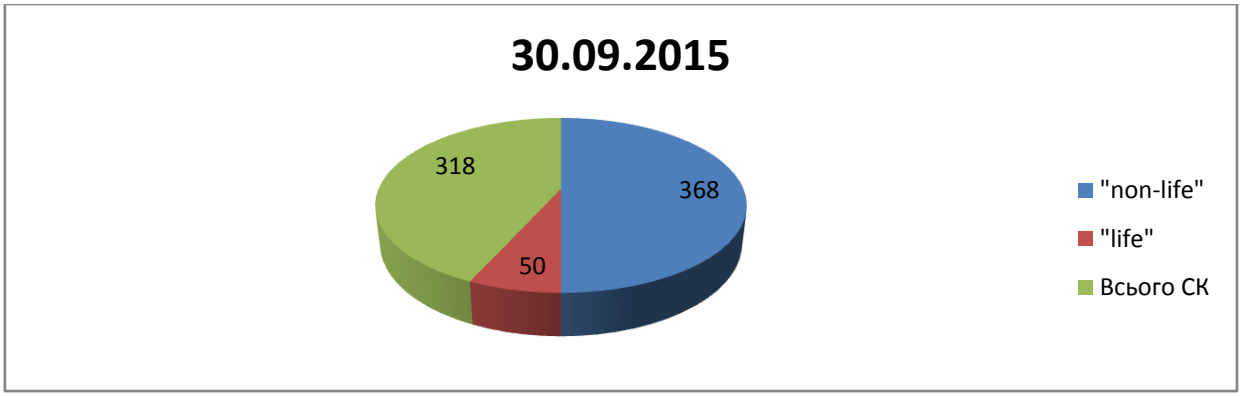

Рис. 1. Структура страхових компаній станом на 30.09.2015 р.

Крім того, наведемо концентрацію страхового ринку за надходженнями валових страхових премій станом на кінець досліджуваного періоду (табл. 2).

Можна констатувати, що незважаючи на значну кількість компаній, фактично на страховому ринку основну частку валових страхових премій – 99,9% акумулюють 200 СК "non-Life" (62,9% всіх СК "non-Life") та 98,9% – 20 СК "Life" (40,0% всіх СК "Life"). По ринку страхування життя Індекс Герфіндаля – Гіршмана (HHI) склав 1 017,68 (за 9 місяців 2014 року – 1 119,49), по ринку видів страхування інших, ніж страхування життя становив 227,99 (за 9 місяців 2014 року – 176,87).

Таблиця 2

Концентрація страхового ринку України за 9 місяців 2015 року [5]

Перші (Top)	страхування «Life»		страхування «non-Life»		
	Надходження премій (млн. грн.)	Частка на ринку, %	Надходження премій (млн. грн.)	Частка на ринку, %	Кількість СК, які більше 50% страхових премій отримали від перестрахувальників
Top 3	976,5	45,0	2708,3	13,4	3
Top 10	1 323,4	88,0	7 615,9	37,7	4
Top 20	1487,5	98,9	12 287,6	60,8	4
Top 50	1503,3	100,0	17 271,3	85,4	8
Top 100	X	X	19473,9	96,3	9
Top 200	X	X	20189,5	99,9	12
Всього по ринку	1503,3	100,0	20 215,4	100,0	19

В цілому по страховому ринку індекс Герфіндаля – Гіршмана склав 202,39 (за 9 місяців 2014 року – 155,80). Наведені дані свідчать, що за 9 місяців 2015 року значний рівень конкуренції (HHI в 4 рази менше 1000) спостерігався на ринку видів страхування інших, ніж страхування життя, в той час як на ринку страхування життя наявна помірна монополізація.

Зупинимось детальніше на розвитку ринку страхування життя.

О.В. Орлова під страхуванням життя розуміє це підгалузь особистого страхування,в якій об'єктом страхових відносин можуть бути майнові інтереси, що не суперечать законодавству України, пов'язані з дожиттям застрахованого до певного віку або строку, а також настання інших подій у житті застрахованого. Такі страхові відносини здійснюються на підставі добровільно укладеного договору між страховиком і страхувальником [2].

С.С. Осадець дотримується думки, що страхування життя передбачає відповідальність страхової компанії в разі смерті страхувальника (застрахованого) під час дії договору страхування або дожиття до певного обумовленого в договорі строку. [3].

А.Г. Загородній під страхування життя розуміє різновид особистого страхування, за якого страхова організація зобов'язується виплатити тверду

суму у разі дожиття страхувальника до певного віку чи його смерті упродовж дії договору страхування і має ряд деяких особливостей не властивих видам загального страхування [4].

Відповідно до Закону України «Про страхування» страхування життя - це вид особистого страхування, який передбачає обов'язок страховика здійснити страхову виплату згідно з договором страхування у разі смерті застрахованої особи, а також якщо це передбачено договором страхування у разі дожиття застрахованої особи до закінчення строку дії договору страхування та/або досягнення застрахованою особою визначеного договором віку (згідно зі ст. 6 Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування») [6].

В розвинутих країнах страхування життя виступає універсальним інструментом для вирішення багатьох соціальних проблем. Насамперед, це матеріальне забезпечення особи після досягнення пенсійного віку чи у випадку втрати дієздатності внаслідок нещасного випадку. В Україні страхування життя являє собою обов'язки страховика по страхових виплатах у випадках: дожиття до обумовленого в договорі терміну; забезпечення людини в старості або при втраті працездатності; смерті; забезпечення кредиту; накопичення коштів для оплати освіти дітей або для надання їм фінансової підтримки при досягненні ними повноліття.

Як показало дослідження лідерами на українському ринку страхування життя за рівнем страхових виплат в 2015 році виступають такі страховики (таблиця 3).

Найбільші грошові надходження від операційної діяльності страховик отримує у вигляді страхових премій за укладеними договорами страхування та перестрахування. Страхові премії виступають основним джерелом грошових надходжень страховика від його діяльності.

Таблиця 3

Рейтинг компаній по страхуванню життя за 9 місяців 2015 р. [7]

№	Страхова компанія	Страхові виплати, тис. грн.	Викупна сума, тис. грн.	Максимальна виплата, тис. грн.
1	PZU Україна	183700,2	16153,2	1029,0
2	Мет Лайф	33249,0	58610,0	935,0
3	ТАС	32842,0	47219,0	770,0
4	Аска-Життя	17233,0	1241,0	943,0
5	Ейгон Лайф Україна	10052,5	14221,4	1925,7
6	Уніка Життя	7618,0	12530,0	2592,0
7	ІНГО Україна Життя	5424,4	0,0	844,1
8	Теком-Життя	4320,6	816,5	187,8
9	Іллічівська	2706,4	3606,5	598,9
	Всього	297146,1	154397,6	2592,0

Страхова виплата — грошова сума, яка виплачується страховиком відповідно до умов договору страхування при настанні страхового випадку. Динаміка страхових премій та виплат, отриманих та сплачених вітчизняними страховиками наведена на рисунку 2.

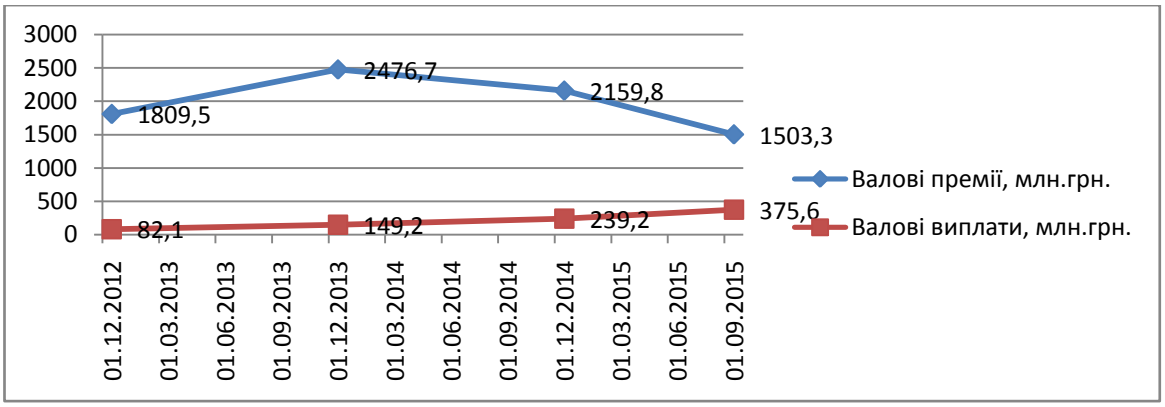

Рис. 2. Динаміка страхових премій та виплат, млн.грн [5]

Як видно з рисунку 2 з 31.12.1012 р. по 30.09. 2015 р. кількість отриманих страхових премій знизилась з 1809,5 млн. грн. до 1503,3 млн.грн. Зазначимо, що в структурі страхових премій, отриманих за 9 місяців 2015 р. 1 402,7 млн грн (або 93,3%) – що надійшли від фізичних осіб; 100,6 млн грн (або 6,7%) – що надійшли від юридичних осіб. Проте, кількість валових страхових виплат за цей період збільшилася з 82,1 млн.грн. до 375,6 млн.грн.

Як відомо, страховик створює певні резерви, що призначені забезпечити виконання зобов'язань страховика за майбутніми виплатами страхових сум і страхового відшкодування, підвищити надійність та платоспроможність страхової компанії. В Україні страховики зобов'язані створювати й вести облік таких резервів зі страхування життя: а) довгострокових зобов'язань (математичні резерви); б) належних виплат страхових сум.

Станом на 30.09.2015 величина зміни резервів із страхування життя становила 1 001,6 млн грн (рисунок 3 і 4), що на 17,7 млн грн більше у порівнянні з аналогічним періодом 2014 року.

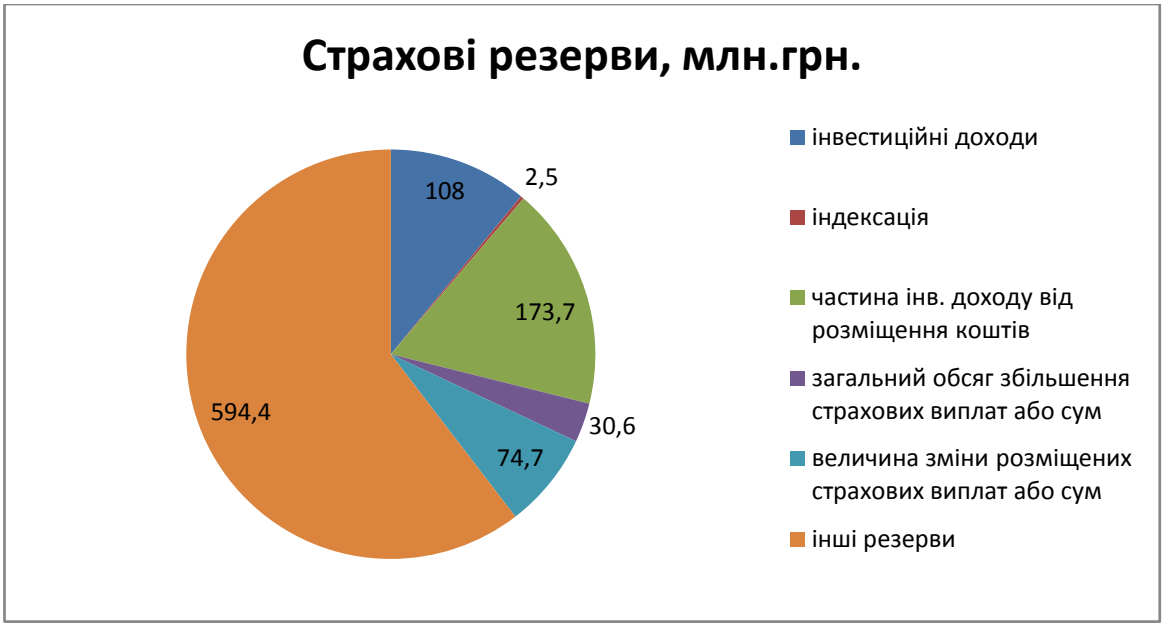

Рис. 3. Структура резервів із страхування життя за 9 місяців 2014 р.

Основна частина величини зміни резервів зі страхування життя сформована за іншими договорами накопичувального страхування, а саме 976,8 млн грн. За іншими договорами страхування життя величина зміни резервів зі страхування життя становить -6,9 млн грн.

За підсумками 9 місяців 2015 року 16 СК "Life" отримали від'ємне значення приросту резервів із страхування життя на загальну суму 13,0 млн грн, що пов'язано з достроковим розірванням договорів страхування (за підсумками 9 місяців 2014 року від'ємне значення задекларували 11 СК "Life" на загальну суму 32,6 млн грн). Приріст резервів із страхування життя становив 1 014,6 млн грн. Найбільший приріст страхових резервів зі страхування життя (більше 100

млн грн) задекларовано трьома страховими компаніями "Life" у розмірах 416,2 млн грн, 220,8 млн грн та 119,0 млн грн (41,0%, 21,8% та 11,7% від загального приросту резервів відповідно) [5].

Рис. 3. Структура резервів із страхування життя за 9 місяців 2015 р.

Дослідження довело, що в 2014 р. на розвинутих світових ринках відбувалося збільшення окремих показників ринку страхування життя. Зокрема, страхові премії за 2014 р. зросли на 4,3 % у порівнянні з 2013 р. та становили 2655 млрд.долл. Зазначимо, що суттєве збільшення даного показника спостерігалось в країнах Західної Європи та Японії. В той час, відбулося зниження страхових премій на ринку страхування життя в країнах Північної Європи. Відносно страхових ринків, які ще розвиваються, страхові премії збільшилися лише Китаї. В інших країнах Центральної та Східної Європи спостерігалося зниження рівня страхових премій (табл. 4).

Таблиця 4

Темпи росту реальних страхових премій, 2014 р. [8]

Ринкі	life	non-life	Загалом
Розвинуті ринки	3,8 %	1,8 %	2,9 %
Ринки, що розвиваються	6,9 %	8,0 %	7,4 %
Світовий ринок	4,3 %	2,9 %	3,7 %

Зазначимо, що європейська страхова галузь є найбільшою у світі, її питома вага на світовому ринку складає 33%, на країни Північної Америки припадає 30% світового страхового ринку, на країни Азії – 29%. Досліджуючи тенденції та фактори розвитку міжнародного страхового ринку, можна зазначити, що в найближчій перспективі слід очікувати подальше зростання зростання страхових премій та інвестицій, незважаючи на певний спад в умовах фінансової кризи. Причинами такого спаду можна вважати наступні чинники: нерівномірність розвитку страхових ринків та фінансова криза. У середньостроковій перспективі сукупний страховий портфель європейських страховиків буде зростати, компенсуючи втрати, які були понесені з 2008 року в результаті фінансової кризи [9].

Виділимо чинники, які стримують розвиток українського ринку страхування життя. Вважаємо, що ці чинники поділяються на зовнішні та внутрішні (рис. 4).

Огляд економічної літератури показав, що в Стратегії розвитку страхового ринку України в 2012–2020 роках занотована мета – відродження первинної ролі страхування як суспільно-корисної функції захисту майнових інтересів членів суспільства та держави на основі розбудови конкурентоспроможного, платоспроможного страхового ринку, з привабливим та широким асортиментом якісних страхових послуг, сучасними методами регулювання і нагляду із залученням інститутів саморегулювання. Основними завданнями та заходами щодо реалізації Стратегії є:

– оздоровлення страхового ринку та протистояння наслідкам кризових явищ в політично-економічному житті України;

– розбудова ефективного, недискримінаційного державного нагляду; – впровадження реального захисту прав споживачів;

– удосконалення системи управління ризиками в державі та суспільстві;

– сприяння розвитку основних видів страхування;

– інтеграція страхового ринку України до світового фінансового простору [10].

Рис. 4. Чинники, які стримують розвиток ринку страхування життя

Отже, враховуючи вищенаведені чинники та завдання розвитку вітчизняного страхового ринку зазначимо наступні напрями удосконалення функціонування ринку страхування життя в України:

1) з метою уникнення викривлень у розвитку ризикового страхування та стимулювання корпоративного страхування життя необхідним є удосконалення механізму оподаткування відповідних видів страхування;

2) враховуючи низький платоспроможний попит населення України доцільним є більш активне запровадження послуг з мікрострахування життя,

що дасть змогу страховикам розширити сегмент страхового ринку шляхом залучення споживачів із низькими доходами;

3) для удосконалення структури страхового ринку за спеціалізацією страхових компаній та для підвищення довіри споживачів страхових послуг до страховиків з довгострокового страхування життя необхідно створити систему гарантування виплат за страховими угодами у вказаній сфері. Реалізація даних пропозицій сприятиме виходу ринку страхування життя України на якісно новий рівень функціонування [11].

Висновки. Таким чином, стратегічний курс України на інтеграцію в європейське та світове співтовариство становиться вирішальним фактором економічних, політичних та соціальних перетворень в країні, у тому числі в питаннях розвитку страхування. В цих умовах державна політика розвитку ринку страхування життя повинна характеризуватись вдосконаленням нормативно-правового забезпечення, введенням нових видів страхування, впровадженням заходів, які сприяють підвищенню надійності роботи страхових компаній та страхових посередників.

Список використаних джерел

1. Степанова Т. В. Страховое право Украины : учебное пособие / Т. В. Степанова. – Одесса : Атлант, 2014. – 183 с.

2. Орлова О.В. Організація та перспективи розвитку страхування життя в Україні / О.В. Орлова // Вісник соціально-економічних досліджень . – 2013. - № 1(48). – с. 384-390.

3. Страхування**:** Підручник / Керівник авт. колективу і наук. ред. С.С.Осадець. — Вид. 2-ге, перероб. і доп. — К.: КНЕУ, 2002. — 599 с.

4. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л. Страхування: Термінологічний словник .- 2-е вид., випр,та доп. – Львів: Видавництво «Бескид Біт», 2002. – 104 с.

5. Страховий ринок України. Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dfp.gov.ua

6. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування» від 07.07.2005 р. № 2774 –VI.91. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: www.rada.gov.ua

7. Рейтинг компаній по страхуванню життя за 9 місяців 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //forinsurer.com/ratings/life/15/9/6.

8. Word insurance in 2014. – Acess mode: http://www.tsb.org.tr/images/Documents/Raporlama/2015/sigma4_2015_en.pdf

9. Пікус Р. Досвід інвестиційної діяльності зарубіжних страхових компаній // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. – 2014.- № 3(156). – С.6-11.

10. Сова О. Ю. Проблеми та перспективи розвитку страхового бізнесу в Україні // Наука й економіка. – 2015. - № 1(37). – с. 42-48.].

11. Шолойко А. Тенденціїї розвитку страхового ринку: вітчизняний та світовий аспекти // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. – 2014.- № 3(156). – С.60-65.

Волкова Валерія Валеріївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і банківської справи Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

Волкова Неля Іванівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і банківської справи Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

УДК 336.2(477)

Воронкова О.М.

НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В АСПЕКТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

У статті розглянуто новітні тенденції формування доходів місцевих бюджетів у сучасних вітчизняних умовах бюджетної децентралізації. Висвітлено особливості нового механізму наповнення місцевих бюджетів, запровадженого у межах поточного реформування міжбюджетних відносин і податкової системи. Проаналізовано сучасний стан формування доходів місцевих бюджетів. Проведено попередню оцінку результативності відповідних змін до бюджетного і податкового законодавства України. Визначено прогрессивні та проблемні аспекти провадження децентралізації формування доходів місцевих бюджетів.

Ключові слова: *доходи місцевих бюджетів, податкові надходження, неподаткові надходження, міжбюджетні трансферти, бюджетна децентралізація, місцеві податки і збори.*

Воронкова Е.Н.

НОВЕЙШИЕ ТЕНДЕНЦИИ ФОРМИРОВАНИЯ ДОХОДОВ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ В АСПЕКТЕ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ

В статье рассмотрены новейшие тенденции формирования доходов местных бюджетов в современных отечественных условиях бюджетной децентрализации. Освещены особенности нового механизма наполнения местных бюджетов, введенного в процессе текущего реформирования межбюджетных отношений и налоговой системы. Проанализировано современное состояние формирования доходов местных бюджетов. Проведена предварительная оценка результативности соответствующих изменений в бюджетное и налоговое законодательство Украины. Определены прогрессивные и проблемные аспекты проведения децентрализации формирования доходов местных бюджетов.

Ключевые слова: *доходы местных бюджетов, налоговые поступления, неналоговые поступления, межбюджетные трансферты, бюджетная децентрализация, местные налоги и сборы.*

Voronkova O.M.

THE LATEST TRENDS IN FORMATION OF LOCAL BUDGET REVENUES IN ASPECT OF DECENTRALIZATION

The latest trends in formation of local budgets revenues in the modern national conditions of budgetary decentralization are considered. The specific features of the new mechanism for filling of local budgets which is introduced in the current reform of interbudgetary relations and tax system are highlighted. The current state of local budgets revenues formation is analyzed. A preliminary assessment for effectiveness of relevant changes to the Ukraine budgetary and tax legislation is made. The negative and progressive aspects in proceeding of decentralization of local budgets revenues formation are determined.

Keywords: *revenues of local budgets, tax incomes, nontax incomes, interbudgetary transfers, budgetary decentralization, local taxes and dues.*

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні в силу не тільки економічних, а насамперед воєнно-політичних чинників проблема децентралізації державного управління набула надзвичайного значення. Посилення ролі місцевого самоврядування має забезпечуватись відповідним рівнем фінансової незалежності від центрального уряду, що розуміє під собою бюджетну децентралізацію. Місцеві бюджети є фінансовою основою виконання завдань органів місцевої влади, від чого залежить соціально-економічний розвиток територіальної громади. Ефективність виконання таких завдань залежить від належного формування дохідних частин місцевих скарбниць. Тому доходи місцевих бюджетів протягом всього періоду незалежності України залишаються в центрі уваги не тільки урядовців і вчених, а також пересічних громадян як споживачів державних послуг на місцевому рівні.

У формуванні доходів місцевих бюджетів домінуюча роль належить податковим надходженням. В Україні склався негативна ситуація із низьким рівнем власних податкових доходів місцевих бюджетів. Багато років частка надходжень місцевих податків і зборів у доходних частинах місцевих бюджетів коливалася на рівні 1 %, а витрати на адміністрування окремих місцевих податкових платежів були меншими за суми їх сплати. У процесі формування власних доходів місцевих бюджетів логічно постає питання посилення податкової автономії місцевої влади, оскільки переважна частина податкових доходів місцевих бюджетів формується за рахунок регульованих доходів. Податкова автономія місцевих органів самоврядування в Україні обмежується правом встановлення місцевих податків і зборів у межах їх переліку та граничних ставок, встановлених Податковим кодексом України. Стаття 12 цього Кодексу чітко визначає повноваження сільських, селищних, міських рад щодо податків та зборів, і ці повноваження навряд чи можна назвати автономними. Тому треба зауважити, що успішність децентралізації державного управління значною мірою буде залежати від того, який рівень фінансової, зокрема податкової, незалежності буде надано місцевій владі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Особливої актуальності проблематика міжбюджетних відносин та податкової автономії набула у зв'язку з останніми змінами у бюджетному та податковому законодавстві України, направленими на децентралізацію державних фінансів. Сьогодні і серед науковців, і серед практиків поновилися дискусії навколо питань зміцнення фінансової бази місцевих бюджетів, і насамперед за рахунок власних джерел. Наукові основи формування доходів місцевих бюджетів закладено відомими вітчизняними вченими-економістами О. Василиком, В. Кравченком, О. Кириленко, І. Луніною, К. Павлюк, В. Федосовим, І. Чугуновим та ін. Серед сучасних дослідників даної тематики вважаємо за доцільне відмітити В. Кудельського із дослідженням шляхів зміцнення матеріально-фінансової бази місцевого самоврядування, Л.Лазутіну – джерел формування місцевих

бюджетів сільських територій в умовах децентралізації, І.Лінтур – можливостей оптимізації формування доходів місцевих бюджетів в умовах децентралізації, Ю. Набатову і Т. Ус із дослідженням формування місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансових ресурсів, А. Чушак і О. Філюка – бюджетної системи України в контексті реформи місцевого самоврядування та курсу уряду на децентралізацію влади в державі. Серед останніх досліджень податкових джерел формування дохідних частин місцевих бюджетів доцільно згадати роботи Н. Проць, Л.Простебі, І.Сторонянської та Л.Беновської.

Віддаючи належне відповідним науковим доробкам, необхідно зазначити, що вказана проблематика і сьогодні не втрачає свєї актуальності, а її дослідження не можна вважати завершеним. Високодинамічний розвиток соціально-економічних та політичних процесів в умовах воєнної ситуації, що склалася в Україні, вимагає подальших заходів з реалізації владної і зокрема бюджетної децентралізації. Обгрунтування таких заходів має відбуватися із врахуванням результатів постійного аналізу новітніх здобутків децетралізації, зокрема поточного стану формування доходів місцевих бюджетів. Саме оперативне оцінювання новітніх тенденцій процесу бюджетної децентралізації та результативності відповідних змін до бюджетного і податкового законодавства дозволяє як центральним, так і місцевим органам влади адекватно коригувати свої дії. Це зумовлює актуальність, наукове та практичне значення даної роботи.

Метою роботи є аналіз новітніх тенденцій формування доходів місцевих бюджетів у сучасних вітчизняних умовах бюджетної децентралізації та оцінка на цій основі результативності відповідних змін до бюджетного і податкового законодавства.

Виклад основного матеріалу. На словах бюджетна децентралізація в Україні щодо розширення повноважень місцевого самоврядування та їх фінансового забезпечення триває з перших років незалежності, а на практиці все відбувається навпаки. Навіть із врахуванням окремих позитивних здобутків у цій сфері, в результаті введення в дію нової редакції Бюджетного кодексу

України та Податкового кодексу України, так і не вдалося забезпечити належний рівень фінансової самостійності місцевого самоврядування. Останні дослідження свідчать, що забезпеченість фінансовими ресурсами органів місцевого самоврядування на виконання делегованих їх повноважень за останні п'ять років становить близько 80%. [9, с. 944]. Водночас частка місцевих бюджетів (без врахування міжбюджетних трансфертів) у доходах Зведеного бюджету України у цьому ж періоді коливалася на рівні 22 %, а така частка у розмірі менше 30 % вважається індикатором низького рівня бюджетної децентралізації (до речі, за результатами трьох кварталів 2015 р. ця частка становила 19 %). Тому майже без змін залишається і перелік недоліків, притаманих вітчизняній системі формування доходів місцевих бюджетів:

- наявність істотних протиріч в нормативно-законодавчій базі, що регулює формування і використання фінансових ресурсів місцевих бюджетів, а саме: діють протилежні за змістом законодавчі норми, кожна з яких використовується урядом залежно від завдань, що постають в новому бюджетному році; існують неузгодженості в термінології;
- надмірна централізація управління місцевими бюджетами та відсутність чіткого розподілу компетенції щодо вирішення конкретних завдань між центральними органами влади і органами регіонального та місцевого самоврядування;
- практично щороку змінюються види податків, зараховуваних до місцевих бюджетів;
- відсутні єдині та досить стабільні нормативи (наприклад, на кілька років) відрахувань від загальнодержавних податків до місцевих бюджетів;
- відсутні єдині правила ув'язки доходів місцевих бюджетів і регіональних податкових надходжень;
- нестабільний розподіл коштів між місцевими бюджетами різних рівнів;
- проблема розширення дохідної бази місцевих бюджетів;
- недостатня самостійність місцевих органів влади та ін. [2, с. 130].

Відповідно, в Україні питання збільшення доходів місцевих бюджетів за рахунок бюджетної децентралізації належать до найактуальніших суспільних завдань.

Політичною платформою сучасної децентралізації міжбюджетних відносин стала коаліційна угоди Верховної Ради України VIII скликання від 21.11.2014 р., у якій окреслено такі напрями змін у сфері організації бюджетного устрою України: ефективний розподіл повноважень, належне ресурсне забезпечення місцевого самоврядування, формування самодостатніх територіальних громад, територіальна організація влади на місцевому рівні, реформа публічної служби, електронне врядування, реформа публічних фінансів, реформа державних закупівель, реформа управління державною власністю та приватизація [1].

Законодавчо-організаційною платформою нового етапу розвитку місцевих бюджетів стала реформа міжбюджетних відносин та податкова реформа, запроваджені з 2015 р. положеннями прийнятих у грудні 2014 року законів, а саме Закону України „Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин" від 28.12.2014 р. № 79-VIII, Закону України „Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи" від 28.12.2014 р. № 71-VIII, Закону України „Про Державний бюджет України на 2015 рік" від 28.12.2014 р. № 80-VIII. Згідно з цими законодавчими актами запроваджено новий механізм наповнення місцевих бюджетів, зокрема за рахунок податкових джерел.

За інформацією Міністерства фінансів України, позитивними моментами вищезгаданої реформи міжбюджетних відносин є наступні:

- місцеві органи влади можуть самостійно формувати та затверджувати свої місцеві бюджети, не чекаючи затвердження державного бюджету;
- Міністерство фінансів не визначатиме і не доводитиме до місцевих бюджетів індикативні показники по доходах;

- значно розширено джерела наповнення місцевих бюджетів для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування видаткових повноважень;
- існуючу систему балансування доходів і видатків місцевих бюджетів замінено принципово новою системою горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій залежно від рівня надходжень на одного жителя;
- запроваджено нові види міжбюджетних трансфертів (освітня та медична субвенції, субвенція на підготовку робітничих кадрів, базова та реверсна дотації);
- на законодавчому рівні визначено механізм розрахунку нових видів міжбюджетних трансфертів;
- надано право самостійно встановлювати ставки податків в граничних межах, визначених законодавством, та надавати пільги з їх сплати [4].

Основні зміни, які торкаються формування доходів місцевих бюджетів, полягають у наступному. До місцевих бюджетів передано плату за надання адміністративних послуг і державне мито у повному обсязі, 10 % податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки, 80% (замість 35%) екологічного податку (крім радіоактивних відходів). Новим джерелом наповнення місцевих бюджетів став акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів за ставкою 5% вартості реалізованого товару. Доходи місцевих бюджетів у 2015 р. мають також збільшитися за рахунок реформування таких їх джерел, як єдиний податок (збільшення ставок) та податку на майно (запровадження оподаткування комерційної нерухомості та автомобілів із великим об'ємом двигуна). В той же час місцеві бюджети втратили істотну частину доходів від податку з доходів фізичних осіб, 25 % якого надходило до обласних бюджетів і 75 % – до бюджетів міст обласного значення. Тепер до обласних бюджетів

зараховується 15 % ПДФО, до бюджету м. Києва – 40 %, до бюджетів міст обласного значення – 60 %, до держбюджету – 25 %.

За попередніми урядовими розрахунками, завдяки вищевказаним бюджетно-податковим новаціям, місцеві бюджети у 2015 р.отримають додаткові надходження до загального фонду в сумі понад 22 млрд. грн., а у цілому, із врахуванням сальдо міжбюджетних трансфертів, – понад 40 млрд. грн. За інформацією Міністерства фінансів України, з боку держави на законодавчому рівні забезпечено повну бюджетну самостійність та фінансову незалежність місцевих бюджетів [4].

А тепер розглянемо актуальні реалії виконання дохідних частин місцевих скарбниць після запровадження вищезгаданих законодавчих змін (табл.1).

Таблиця 1

Формування доходів місцевих бюджетів*

Джерела формування доходів місцевих бюджетів	Виконано за січень-жовтень 2015 року, млн. грн.	Виконано за січень-жовтень 2014 року, млн. грн.	Темп зростання (січень-жовтень 2015 р. до січня-жовтня 2014р.),%
Податкові надходження	78457,1	71178,4	110,2
Податок та збір на доходи фізичних осіб	43230,0	50781,0	85,1
Податок на прибуток підприємств	3700,9	230,6	1604,9
Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів	1,7	3,1	54,8
Збір за першу реєстрацію транспортного засобу	-	251,6	-
Рентна плата (збір) за спеціальне використання лісових ресурсів	469,8	303,7	154,7
Рентна плата (збір) за спеціальне використання води	425,3	489,2	86,9
Рентна плата (плата) за користування надрами	753,0	1087,8	69,2
Плата за використання інших природних ресурсів	2,8	3,1	90,3
Плата за землю	-	10174,8	-
Акцизний податок	6294,2	158,7	3966,1
Місцеві податки, з них:	22169,1	6604,1	335,7
- податок на майно	13353,7	-	
- податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки	-	41,7	-
- збір за місця для паркування транспортних засобів	48,5	49,1	98,8
- туристичний збір	29,0	20,0	145,0
- збір за провадження деяких видів підприємницької	-32,8	431,6	-107,6

діяльності			
- єдиний податок	8770,7	6061,7	144,7
Інші податки та збори, з них:	1410,2	1090,5	129,3
- екологічний податок	1280,8	988,7	129,5
- податки та збори, не віднесені до інших категорій	0,016	0,07	22,9
Неподаткові надходження, з них	16357,1	9904,4	165,1
- плата за надання адміністративних послуг	1314,6	620,9	211,7
- державне мито	369,1	69,3	532,6
Доходи від операцій з капіталом	1261,4	922,2	136,8
Від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій	72,1	-	-
Цільові фонди	327,5	293,3	111,7
Разом доходів (без урахування міжбюджетних трансфертів)	96475,2	82298,4	117,2
Офіційні трансферти	131681,5	106298,4	123,9
ВСЬОГО	228156,7	188855,0	120,8

*джерело: складено і розраховано за даними Державної казначейської служби України

Загальну суму доходів місцевих бюджетів на 2015 р. було заплановано на 36,4 млрд. грн. більше, ніж на 2014 р. Водночас, незважаючи на декларування масштабної бюджетної децентралізації у 2015 р., планову суму офіційних трансфертів порівняно з 2014 р. було збільшено майже на 50 млрд. грн., а суму доходів без урахування трансфертів зменшено на 9,5 млрд.грн., причому було заплановано зменшення податкових надходжень на 12,1 млрд.грн. Фактично на 1 листопада 2015 р. дохідна частина місцевих бюджетів була наповнена на 39,3 млрд.грн. більше, ніж на 1 листопада 2014 р., а офіційних трансфертів передано менше аж на 25,4 млрд. грн. Темп зростання загальних доходів місцевих бюджетів (січень–жовтень 2015 р. до січня–жовтня 2014 р.) склав 120 %. Таке зростання було забезпечено приростом офіційних трансфертів майже на 24 % та інших доходів – на 17,2 %. За аналізований період серед доходів без врахування трансфертів істотні темпи приросту спостерігалися за неподатковими надходженнями (165 %) і доходами від операцій з капіталом (136,8 %), а за цільовими фондами і податковими надходженнями – відповідно 111,7 % і 110 %.

Зростання доходів місцевих бюджетів без врахування міжбюджетних трансфертів було забезпечено значним зростанням надходжень акцизного

податку (6,1 млрд. грн або у 40 разів більше, ніж у попередньому періоді), податку на прибуток підприємтсв (3,5 млрд. грн., або у 16 разів більше) і місцевих податків (на 15,6 млрд. грн., або у 3,4 рази більше). Серед місцевих податків за рахунок реформування податку на майно та єдиного податку місцеві бюджети отримали додатковий ресурс відповідно у 2,9 млрд. грн. і 2,7 млрд. грн. Майже всі інші податкові надходження значно зменшилися, зокрема податку на доходи фізичних осіб (на 7,6 млрд.грн. або 15 %). Завдяки стовідсотковому зарахуванню до місцевих бюджетів надходження плати за надання адміністративних послуг зросли на 693,7 млн. грн. або в 2 рази порівняно з попереднім періодом, а державного мита – на 300 млн. грн. або у 5 разів.

Розглянемо структуру доходів місцевих бюджетів України станом на 1 листопада 2015 р. і 2014 р. З рис.1 видно, що вона мало різниться.

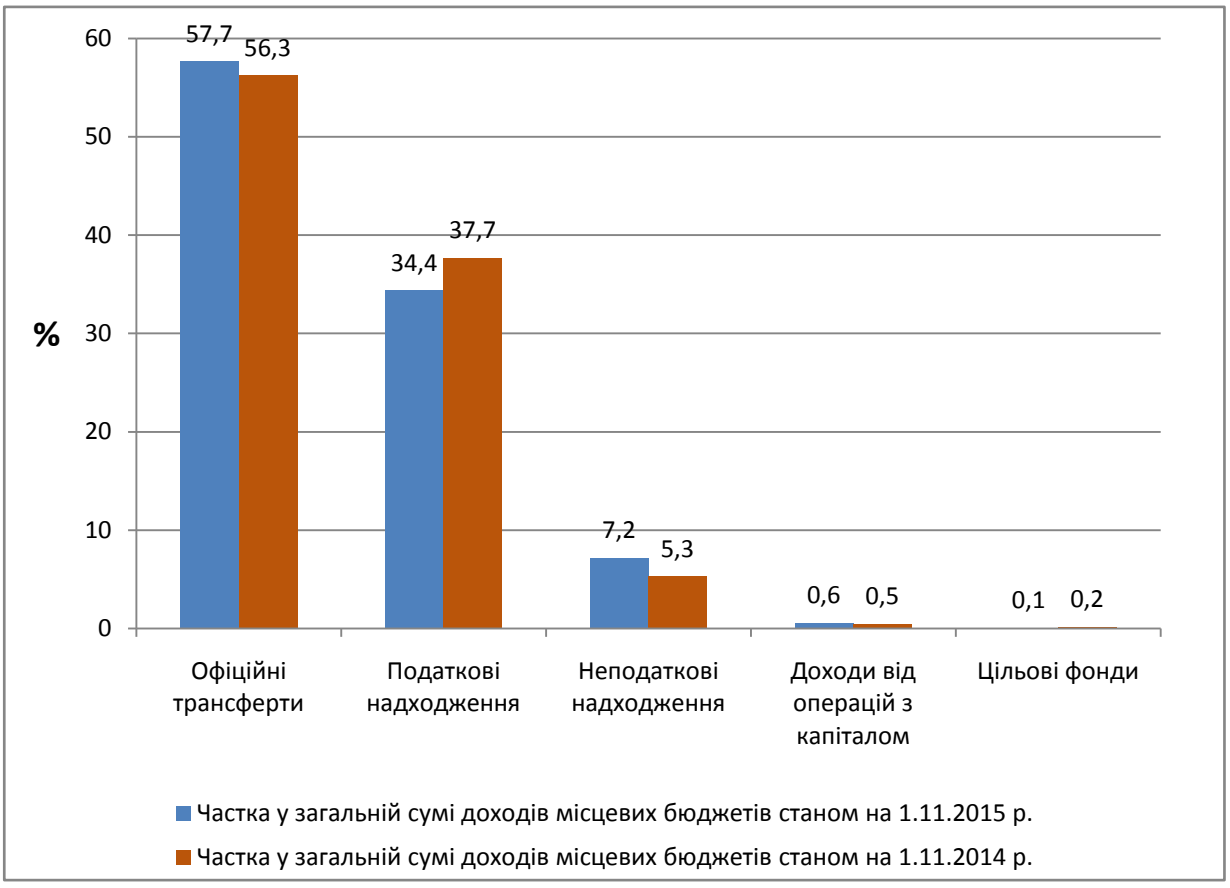

Рис. 1. Структура доходів місцевих бюджетів України*

*джерело: побудовано автором за за даними Державної казначейської служби України

Основна частка в структурі доходів місцевих бюджетів припадає на офіційні трансферти, яка хоч і несуттєво, але збільшилася за аналізований період (з 56,3 % до 57,7 %). Порівняно з відносною стабільністю часток інших статей доходів показовим є зменшення частки податкових надходжень (з 37,7 % до 34,4 %) та збільшення частки неподаткових надходжень (з 5,3 % до 7,2 %).

В структурі податкових надходжень до місцевих бюджетів України (рис.2, рис.3) одразу треба звернути увагу на істотне падіння частки податку на доходи фізичних осіб (на 16 п/п), яке перекривалося незначним зростанням часток акцизного податку (на 8 п/п), податку на прибуток підприємтсв (майже на 5 п/п) і єдиного податку (майже на 3 п/п). До речі, в структурі податкових надходжень до місцевих бюджетів станом на 1.11.2014 р. частка плати за землю складала 14,3 %, а частка податку на майно станом на 1.11.2015 р. – 17 %. Тому заяви про істотне фіскальне значення новопризначених податкових джерел наповнення місцевих скарбниць також поки що є передчасними.

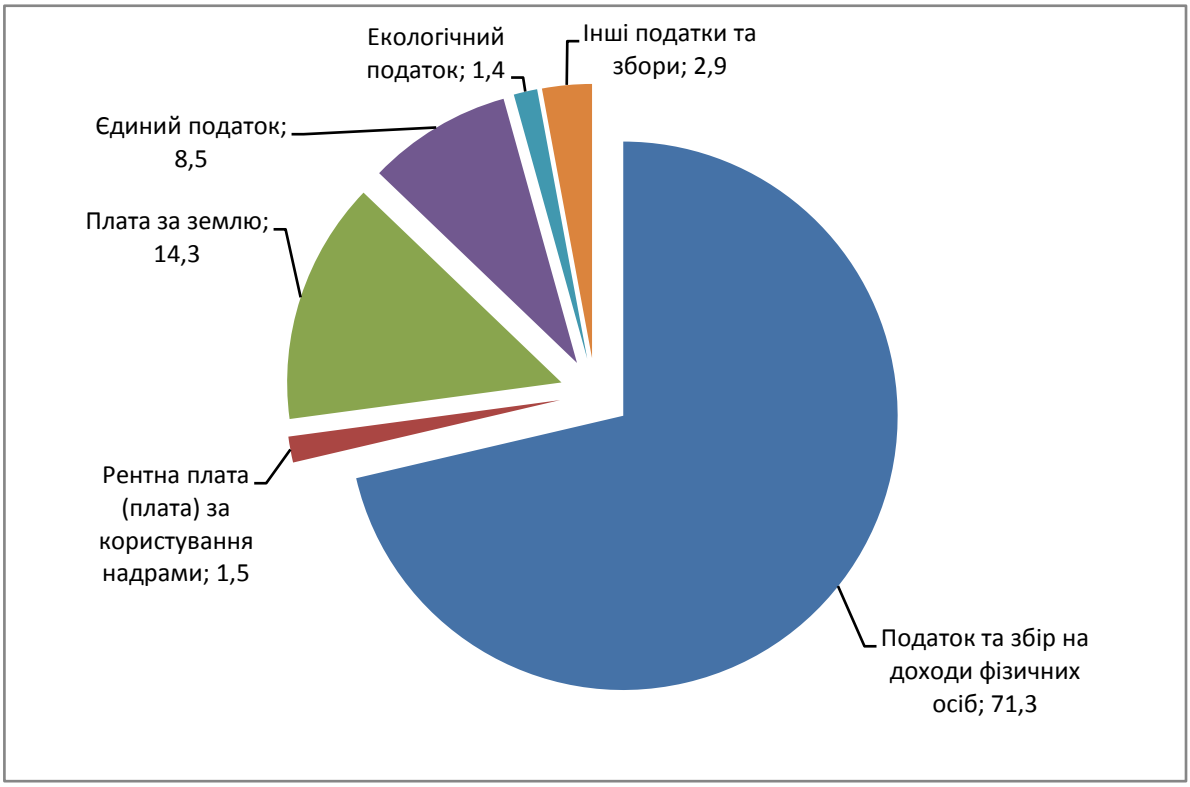

Рис. 2. Структура податкових надходжень до місцевих бюджетів України станом на 1.11.2014 р., %*

*джерело: побудовано автором за за даними Державної казначейської служби України

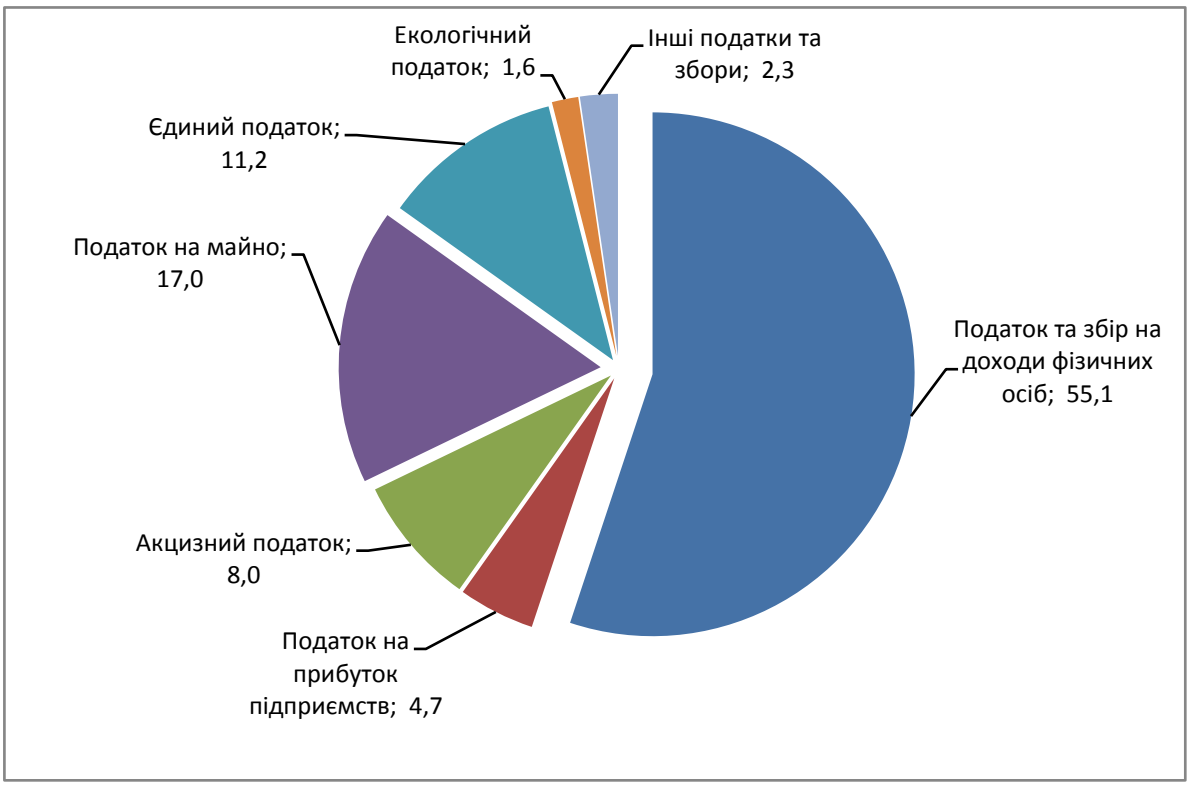

Рис. 3. Структура податкових надходжень до місцевих бюджетів України станом на 1.11.2015 р.,%*

*джерело: побудовано автором за за даними Державної казначейської служби України

Висновки. В Україні у зв'язку з останніми змінами у бюджетному та податковому законодавстві, що були прийняті у грудні 2014 р. і зумовлені не стільки економічними, скільки воєнно-політичними чинниками, тема владної і відповідно бюджетної децентралізації набувала особливої актуальності. За останній рік зроблено значний крок вперед у реформуванні міжбюджетних відносин та податкової системи, зокрема змінено модель бюджетного фінансування, враховуючи перерозподіл джерел доходів і посилення ролі місцевого оподаткування.

З іншого боку, результати аналізу відповідних статистичних даних свідчать про те, що бюджетна децентралізація в частині доходів місцевих бюджетів відбувається більше на словах, ніж на практиці. Проведене дослідження показало, що відбувається зниження частки доходів місцевих бюджетів (без врахування міжбюджетних трансфертів) у доходах Зведеного бюджету України, дохідні частини місцевих скарбниць дотепер більшою мірою

формуються за рахунок міжбюджетних трансфертів та переданих доходів, а органи місцевого самоврядування позбавлені реальної податкової автономії.

Найбільш результативними заходами бюджетної децентралізації в частині формування доходів місцевих бюджетів, на нашу думку, є передача до місцевих скарбниць акцизного податку з реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів, а також плати за надання адміністративних послуг і державного мита у повному обсязі. Місцева влада тепер зацікавлена у легальному оформленні цивільно-господарських операцій та попередженні нелегальної торгівлі підакцизними товарами. Потенційно ефективним у перспективі вважаємо передачу до місцевих податків податку на майно із розширенням бази оподаткування за рахунок комерційної нерухомості та автомобілів із великим об'ємом двигуна, проте на сучасному етапі цей податок буде затратний в адмініструванні.

Дискусійним моментом у новій моделі формування доходів місцевих бюджетів вважаємо зменшення надходжень податку на доходи фізичних осіб та збільшення надходжень екологічного податку та податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки, навіть попри те, що надходження останнього істотно зросли у 2015 р. Передача частини ПДФО до Державного бюджету позбавила місцеві бюджети частини найбільш ефективної статті доходів, хоча як компенсацію до місцевих бюджетів передано два нових види доходів: освітню та медичну субвенції. На нашу думку, доцільно було б залишити ПДФО у місцевих бюджетах у повному обсязі, і передати відповідні витрати на освіту і медицину без передачі вказаних субсидій. Надходження екологічного податку і податку на прибуток підприємтсв приватного сектору економіки залежать від наявності у регіоні відповідних підприємств, які їх сплачують, а регіональне розташування підприємств в Україні вкрай нерівномірне. Тому такі джерела доходів доцільно повністю залишати у Державному бюджеті.

Зважаючи на вищевказане, можна сказати, що в Україні і досі реально функціонує централізована модель формування дохідних частин місцевих

бюджетів. Ми також приєднуємося до думки, що згадані законодавчі нововведення не забезпечать обіцяну урядом бюджетну децентралізацію, оскільки із передачею додаткових джерел доходів за громадами закріплюється величезний обсяг нових видатків, зокрема їм передається майже вся освіта, медицина, культура, дорожнє та житлово-комунальне господарство. Водночас збільшуються частки відрахувань в центр платежів, які переважно залишалися на місцях: податку на доходи фізичних осіб, рентної плати за користування надрами. Тому питання бюджетної децентралізації в Україні залишається відкритим [8, с. 226].

Ще одним відкритим питанням залишається знецінення доходів місцевих бюджетів, коли їх зростання нівелюється інфляційними процесами. Загальну суму доходів місцевих бюджетів у 2015 р. було заплановано на 15 % більше порівняно з 2014 р., а інфляція за 2015 р. становила 43,3 %. Тому реальна вартість зазначених доходів тільки за попередніми розрахунками втичі менша за номінальну. Якщо врахувати також передачу до місцевих бюджетів додаткових витрат, реальна вартість яких відповідно до інфляції теж зросла втричі, то фінансові можливості місцевої влади зменшуються ще більше.

Проте маємо зауважити і на прогресивних зрушеннях у процесі децентралізації формування доходів місцевих бюджетів. Зокрема у 2015 р. відбулося значне посилення ролі місцевих податків і зборів як джерел наповнення місцевих скарбниць. За січень–жовтень 2015 р. порівняно з аналогічним періодом 2014 р. частка місцевих податків і зборів у доходах місцевих бюджетів збільшилася майже втричі, а на 1.11.2015 р. річний плановий показник за даним видом доходів вже було виконано на 99,2%. Це означає, що місцеве оподаткування почало набувати відповідного фіскального значення.

Ці й інші прогресивні зрушення в процесі бюджетної децентралізації насамперед були забезпечені законодавчими та організаційними новаціями у бюджетній та податковій сферах. Однак система влади та адміністративно-територіальний устрій в Україні залишилися старого зразка, тому без

завершення адміністративної реформи і прийняття належних змін до Конституції України вказані прогресивні зрушення можуть зупинитися. Місцеві органи самоврядування так і не мають реальної самостійності у питаннях формування дохідних частин своїх бюджетів. Також очевидно, що вони виявилися не готовими до таких кардинальних змін в аспекті децентралізації, і часто чекають на вказівки „зверху", хоча саме вони мають бути головними провідниками децентралізаційних зрушень.

Тому подальше прогресивне провадження децентралізації формування доходів місцевих бюджетів має грунтуватися не тільки на законодавчих ініціативах, а також на посиленні активності органів місцевої влади щодо створення сприятливих умов для наповнення місцевих скарбниць.

Список використаних джерел

1. Коаліційна угода ВРУ VIII скликання від 21.11.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS23590.html

2. Науменко А. М. Напрями підвищення дохідності місцевих бюджетів / А.М.Науменко // Фінанси України. – 2009. – № 5. – С. 127–131.

3. Офіційний сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.treasury.gov.ua

4. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua

5. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин: Закон України від 28.12.2014 р. № 79-VIII [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua

6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 28.12.2014 р. № 71-VIII [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua

7. Про Державний бюджет України на 2015 рік: Закон України 28.12.2014 р. № 80-VIII [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua

8. Проць Н.В. Формування податкових надходжень місцевих бюджетів в контексті бюджетної децентралізації / Н.В. Проць // Фінансовий простір. – 2015. – № 1. – С.221–227.

9. Чушак А.М. Бюджетна система України в контексті реформи місцевого самоврядування та курсу уряду на децентралізацію влади в державі / А. М.Чушак, О.А. Філюк // Глобальні та національні проблеми економіки: Електронне наукове фахове видання. – 2015. – Випуск 4. – С. 942–945.

Воронкова Олена Миколаївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансових ринків Національного університету ДПС України.

УДК 332.14

Гриднєв М.А., Павлова А.І.

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ: ДОСВІД РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

В статті проведено аналіз стану малого бізнесу в Україні, охарактеризовано основні чинники, які негативно впливають на його розвиток, визначено пріоритетні завдання розвитку малого бізнесу в Україні. Було визначено, що на тенденції розвитку малого підприємництва в Україні безпосередньо впливає негативна динаміка основних макроекономічних показників. Зокрема, спад ВВП призвів до зменшення внутрішніх фінансових ресурсів держави, обігових коштів у суб'єктів підприємницької діяльності, зниження купівельної спроможності населення тощо.

Ключові слова: *бізнес, мале підприємництво, регіон, національна економіка.*

Гриднев М.А., Павлова А.И.

ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА: ОПЫТ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ

В статье проведен анализ малого бизнеса в Украине, определены факторы, которые негативно влияют на его развитие. Было определено, что тенденции развития малого предпринимательства в Украине непосредственно влияет негативная динамика основных макроэкономических показателей. В частности, спад ВВП привел к уменьшению внутренних финансовых ресурсов государства, оборотных средств у субъектов предпринимательской деятельности, снижение покупательной способности населения и тому подобное.

Ключевые слова: *бизнес, малое предпринимательство, регион, национальная экономика.*

Grydnev M.A., Pavlova A.I.

FEATURES AND PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF SMALL BUSSINESS: EXPERIENCE OF UKRAINIAN REGIONS

The article analyzes the state of small business in Ukraine, identified factors which affect its development. It has been determined that trends in small business development in Ukraine directly affects the negative dynamics of key macroeconomic indicators. In particular, the decline in GDP led to a decrease in domestic financial resources of the state, working capital to businesses, reducing purchasing power and so on.

Key words: *business, small business, region, national economy.*

Постановка проблеми. Забезпечення сталого економічного розвитку є одним з головних завдань України в умовах ринкового трансформування економіки. Сучасний досвід показує, що мале підприємництво є одним із шляхів усунення диспропорцій на окремих товарних ринках, створення додаткових робочих місць і скорочення безробіття, активізації інноваційних процесів, розвитку конкуренції, швидкого насичення ринку товарами та послугами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теорію розвитку малих та середніх підприємств досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких праці Р. Кантильйона, А. Маршала, С. Сімсонді, Й. Шумпетера, Ф. Хайек та З. Варналій, Г. Васіна, Л. Воротіна, Л. Верховодова, М. Долішнього, А. Даниленка, О. Кузьміна, М. Козоріз, В. Мікловди, А. Мельника, С. Мочерного, В. Павлова, С. Реверчука. Питання взаємодії малого і великого бізнесу досліджували В. Кредісов, Д. Ляпін, В. Шпак, Т. Говорушко, О. Тимченко, Дж. Даннінг, Р. Коуз, Д. Стенворт, Н. В. Прямухіна.

Мета статті проаналізувати стан малого бізнесу в Україні, визначити проблеми його розвитку.

Виклад основного матеріалу. Щоб продемонструвати схильність регіонального ринкового простору до ефективних трансформації розглянемо окремі показники діяльності малих підприємств. Це вважаємо важливим, тому що ефективна діяльність підприємств малого бізнесу є однією з основних

передумов розвитку економіки України, добробуту населення та руху до європейського майбутнього. Відомим фактом є те, що підприємства, особливо, малий бізнес є основою ринкових відносин у регіоні, індикатором розвитку його економічного та фінансового простору. Результатом діяльності підприємств, зокрема малого бізнесу, є наповнення бюджету регіону та рівень життя населення. Важлива роль підприємництва і у забезпеченні руху фінансових потоків регіонального фінансового простору. Фінансовий простір регіону, потоки інвестицій та перспективи розвитку усіх галузей економіки безпосередньо пов'язані і залежать від інтенсивності виробництва. Як інституційний сектор економіки малий бізнес є домінуючим за чисельністю та обсягами виробництва у провідних країнах світу. Саме малі підприємства, впливаючи на структуру економіки, розширюють свободу ринкового вибору, у механізмі їх господарювання переважають раціональні форми управління, що прискорюють реалізацію нових бізнес-ідей.

В Україні у 2010-2013 роках кількість підприємств малого бізнесу зменшувалась: 2010 р. – 357,2 тис., 2011 р. – 354,3 тис., 2012 р. – 344 тис., 2013 р. –336,5 тис. Частка реалізованої продукції до загального обсягу в зазначений період складає: 16,9%, 15,2%, 16%, 15,3% відповідно. Частка ВВП, що виробляється підприємствами малого бізнесу в Україні складає до 19%, тоді як в Чехії – 34%, Польщі – 49%, Росії – 12%, США та ФРН – 52%, ЄС – 65%. Кількість малих підприємств на тисячу осіб населення в Україні складає 4, в Чехії – 12,4, Польщі – 51,3, Росії – 7, США – 74, ФРН – 37, ЄС – 45 [2]. Найбільше малих підприємств з країн ЄС мають Італія, Англія, Німеччина, Франція, Іспанія.

Знижена увага до розвитку сектору малого підприємництва в Україні є, в деякій мірі, історичним наслідком радянської системи господарювання, що будувалася на основі державної монополії підприємств-гігантів промисловості та сільського господарства. Підприємства малого бізнесу не вписувалися у існуючий механізм виключно державної власності складових економіки, були недоречними і непотрібними. Варто зазначити, що до 70-х років підприємствам

малого бізнесу недостатньо уваги приділялося і у розвинених країнах. Так, у США вважалося, що більшість нових робочих місць створюється на великих підприємствах. Все змінила статистична звітність, яка наприкінці 70-х років виявила показник нових робочих місць в країні, створених малими підприємствами з двадцятьма й менше працівниками – 66%. Сьогодні відомо, що підприємства малого бізнесу значно активніші аніж середні і великі у пошуку нових можливостей. Це підтверджується статистичними даними інших розвинених країн: в Італії в малому бізнесі працює 80% загальної кількості зайнятих (більшість малих підприємств, зареєстровані як промислові, а основні доходи отримують від торговельно-посередницької діяльності), у Данії 92% виробничих підприємств є малими (здійснюють, переважно, постачання деталей і компонентів для промисловості Німеччини і Швеції, активні учасники експорту в треті країни) [3].

Пріоритетна роль малого підприємництва для розвитку регіонів України підкріплюється такими даними. Найбільша кількість зазначених підприємств функціонує у найбільш розвинених і перспективних регіонах. Можна прослідкувати схожу динаміку показника валового регіонального продукту (ВРП) та кількості наявних у регіоні підприємств малого бізнесу: найбільші значення показника ВРП у 2011 р. на душу населення виявлено у м. Києві (70,4 тис. грн.), Дніпропетровській (34,7 тис. грн.), Полтавській (29,6 тис. грн.) та Донецькій (28,9 тис. грн.) області. Кількість малих підприємств на 10 тис. населення у цих регіонах складає: 243, 89, 76, 77 одиниць. Найменші значення ВРП – у Волинській (13,9 тис. грн.), Рівненській (13,8 тис. грн.), Хмельницькій (13,6 тис. грн.) та Закарпатській (12,2 тис. грн.). Відповідна їм кількість малих підприємств складає: 49, 41, 38, 33 [1]. Безумовно, такі значення показників визначаються впливом ряду інших чинників, не пов’язаних напряму з кількістю малих підприємств, наприклад щільністю населення у великих містах та закономірністю руху фінансових потоків у напрямку міст та обласних центрів (закономірність Рейлі). З іншого боку, розвиток малого підприємництва пов’язаний із сприятливими ринковими можливостями у регіоні та наявними

ресурсами, необхідними для ведення справи. Зрештою підприємству необов’язково бути розташованим в обласному центрі, щоб здійснювати посередницьку діяльність чи вести торгівлю.

Головною перешкодою розвитку малого бізнесу в Україні є низький рівень капіталізації, пов'язаний із труднощами в доступі до комерційних кредитів. Основними джерелами фінансування для суб'єктів малого підприємництва є власні заощадження громадян, позики у родичів і друзів, доходи від продажу товарів і послуг. Майже 90% малих підприємств не можуть отримати кредити через їх високу вартість і відсутності заставних можливостей. Але навіть у випадку доступу до кредитних ресурсів, вони мають сплачувати банку більш високі відсотки за кредитами, ніж великі підприємства через банківську політику хеджування і зниження кредитних ризиків. Україна посідає одне з останніх місць за обсягом банківських запозичень підприємствами малого і середнього бізнесу (табл. 1) [4].

Нині корпоративне кредитування малого та середнього бізнесу в багатьох банках України заморожене. Позички малому й середньому бізнесу не надають Укрсоцбанк, Райффайзен Банк Аваль, Правекс-Банк, Прокредитбанк та інші фінустанови. Відсоткові ставки за кредитами для великих підприємств у 2011-2013 рр. становлять 20-25% річних у гривні, для малих та середніх підприємств –30%-50% [5].

На такий стан малого бізнесу в Україні впливають особливості, які суттєво відрізняють його від підприємництва більшості зарубіжних країн а саме: низький рівень технічної озброєності та рівень управління, недостатність досвіду ефективної діяльності та прагнення до максимальної самостійності (зарубіжні малі підприємства, на відміну від українських, активно використовують франчайзинг); поєднання в межах одного малого підприємства кількох видів діяльності, недостатня інфраструктура та практично повна відсутність державної фінансово-кредитної малого підприємництва, невпевненість західних партнерів.

Таблиця 1

Частка банківських запозичень малого і середнього бізнесу в загальних обсягах корпоративних банківських запозичень в 2011-2014 рр., %

Країна	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Канада	15,6	17,9	17,5	17,5
Данія	9,1	9,0	11,2	11,7
Фінляндія	21,9	19,6	15,3	21,1
Франція	20,4	20,2	20,6	20,9
Угорщина	60,6	60,0	54,5	54,5
Італія	17,9	18,3	19,0	18,3
Португалія	77,1	77,4	77,3	76,8
Словенія	48,2	47,0	51,8	54,3
Великобританія	18,0	20,8	21,0	20,6
США	27,7	27,6	29,0	26,5
Росія	19,9	21,3	23,7	22,5
Україна	20,6	20,4	18,2	17,1

Одночасно українські підприємства потерпають від складної системи регулятивних норм і надмірних податків. Незважаючи на зменшення гостроти проблеми отримання вчасно повної інформації щодо відкриття підприємства малого бізнесу в останні роки (в цій галузі функціонує багато консалтингових фірм та агентств, консультації надаються державними органами реєстрації бізнесу, інформація з офіційних сайтів Інтернету і т. ін.) процедура залишається складною. Основним недоліком процесу реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності в Україні є значні витрати часу, коштів і зусиль, тому ця операція наразі залишається трудомісткою, містить багато перешкод, особливо у порівнянні з тим, як це відбувається в економічно розвинених країнах [7].

Національна специфіка розвитку малого підприємництва у будь-якій країні визначається двома обставинами. Перше: історичним етапом досягнення країною відповідного техніко-технологічного та організаційного стану еволюційного процесу. Друге: ефективність малого підприємництва визначається розвитком великого бізнесу, частка якого значна і який постійно провокує перехід малого бізнесу на вищі технологічні рівні.

Аналіз розвитку малого підприємництва у світі, і у європейських країнах зокрема, дозволяє виділити три стратегічні підходи до його розвитку на загальнодержавному рівні:

найрозвиненіші країни світу пріоритетним напрямком розвитку малого підприємництва вважають інтеграцію малого і великого бізнесу (за рахунок використання франчайзингу, лізингу, спільного виконання наукових розробок);

індустріальні та постіндустріальні країни (Бельгія, Нідерланди, Швеція, Фінляндія, Норвегія, Ірландія, Південна Корея) стимулюють максимальне використання переваг малого підприємництва та утримання нормативних параметрів розвитку малого бізнесу в структурі регіональної економіки та фінансового простору;

країни, економіка яких є перехідною, або перебуває на початковому етапі формування ринкових відносин, використовують стратегії форсованого розвитку підприємств малого бізнесу [7].

Оскільки Україна без сумніву належить до країн з третім видом стратегічного підходу до розвитку малого бізнесу, для неї, на наш погляд, пріоритетними завданнями є:

прийняття ліберального закону про малий бізнес, основна мета якого – «відпустити» малий бізнес і дозволити йому експериментувати. Основні складові: сприяння розвитку малого бізнесу в депресивних регіонах, пріоритетність малого бізнесу в регіональній політиці та фінансово-економічному просторі, стимулювання розвитку сімейного бізнесу, полегшення доступу малого підприємництва до джерел фінансування. Важливо виділити окрему категорію малих підприємств – мікропідприємства(із середньообліковою чисельністю працюючих за звітний рік до 10 осіб);

– переорієнтація державної політики та задіяння відповідних економічних важелів регіонального фінансово-економічного простору для переходу на другий стратегічний підхід до розвитку малого бізнесу;

– спрощення механізму реєстрації нових підприємств, принаймні для громадян України, полегшення умов регулювання їх діяльності та подальшого розвитку;

– податкова підтримка підприємств малого бізнесу (як щойно створених, так і функціонуючих);

– створення на регіональному рівні установ інфраструктури сприяння розвитку та формування привабливих схем залучення в малий бізнес фінансових ресурсів;

– залучення підприємств малого бізнесу до виконання державних замовлень;

– підтримка експортної діяльності та наукових досліджень малих підприємств [7].

Загалом зазначимо наступне. Позитивна тенденція динаміки показників реального сектору, на жаль, не має під собою ринкової бази для зростання економіки регіонів, оскільки вони не є наслідком інтенсивності розвитку підприємств, функціонування економіки регіону. Показник ВРП, який демонструє значну кількість регіонів з низьким рівнем розвитку, вважаємо не може бути індикатором регіонального ринкового простору з указаних вище причин. Структура реального сектору економіки свідчить про монофункціональну спрямованість галузей, активність двох-трьох у кожному регіоні, що стимулює депресивність інших галузей та окремих регіонів. Коливається кількість суб'єктів господарювання у регіонах: від 304 на 10 тис. осіб населення у м. Києві до 45 – у Рівненській області. Кількість фінансово-кредитних установ на 2011-2013 р. не зросла, а навіть зменшилась. Станом на 31.12.2013 р. в Державному реєстрі фінансових установ налічувалося 1979 небанківських фінансових установ (442 - страхові компанії, 613 - кредитні спілки, 96 - недержавні пенсійні фонди, 251 - фінансові компанії, 456 - ломбарди та ін.). У порівнянні з 2009-2010 рр. кількість небанківських фінансових установ поступово зменшується (з -1% до -1,5% на рік) [6]. Основа зростання цих показників штучна, зумовлена, зокрема, впливом політичних

чинників, відповідних прийнятих законодавчих та нормативних актів, планового зростання мінімальної заробітної плати, збільшення реальних темпів інфляції та ін. Тому нині реальний сектор економіки регіону не може створювати основу для ефективного розвитку фінансового простору регіону та руху фінансових потоків. Активність фінансового простору та інтенсивність руху фінансових потоків концентрується там, де зосереджений бізнес – в центральному регіоні та великих містах. Наслідок такого стану – диспропорція між попитом і пропозицією робочої сили, в тому числі висококваліфікованої та активізація міжрегіональної міграції.

Ефективний розвиток фінансових потоків у регіонах залежить від результатів господарювання суб’єктів реального сектору економіки регіону. Нині галузі реальної економіки характеризуються диспропорційністю, нерівномірністю розвитку, занепадом окремих секторів економіки. Основою для активізації фінансового простору регіонів є реформування реального сектору економіки шляхом визначення пріоритетів розвитку галузей вищих технологічних укладів, модернізація і реструктуризація підприємств галузей, потенційно спроможних до інноваційно-інвестиційної активності.

Висновки. Таким чином ми бачимо, що процес розвитку малого і середнього підприємництва дуже складний і багатоаспектний, а вплив багатьох чинників на суб'єкти малого і середнього бізнесу неоднозначний і тому потребує подальшого комплексного науково обґрунтованого аналізу. Це торкається таких аспектів дослідження, як: більш глибоке визначення закономірностей становлення і розвитку малого підприємництва як одного зі структуроутворюючих чинників ринкової економіки України; дослідження позитивних процесів в умовах складових зрушень в інфраструктурі, які зумовлюють прискорений розвиток суб'єктів малого і середнього підприємництва і його соціально-економічні наслідки; удосконалення організаційно-економічного механізму державної підтримки малого і середнього підприємництва в Україні, а також в окремих її регіонах і сферах діяльності.

Список використаних джерел

1. Ассоація інновацій та підприємництва в Польщі [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.nbia.org
2. Баталов О.А. Напрями розкриття прихованого потенціалу в контексті завдань диверсифікації економіки регіону (на прикладі Дніпропетровської обл.) / О.А. Баталов, В.І. Жук // Аналітична записка. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1467/
3. Беккер Й., Вилков Л., Таратухин В. Менеджмент процессов. – М.: Эксмо, 2007. – 384 с
4. Бідюк П.І., Федоров А.В. Побудова системи адаптивного прогнозування фінансово-економічних процесів та її застосування // Наукові праці. Науково-методичний журнал Чорноморського державного університету. Серія: Комп'ютерні технології. Випуск 104, том 117. - С. 119-129
5. Біла С.О. Щодо удосконалення державної стратегії регіонального розвитку України до 2015 р. Відділ регіонального розвитку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/content/articles/files/strategiya_2015-a0536.pdf
6. Бондаренко О.О., Нижник К.С. Залучення іноземних інвестицій як джерело економічного зростання. / Бондаренко О.О., Нижник К.С. // Вісник КНУТД. – 2014.– №3. – С.88-94
7. Прямухіна Н. В. Проблеми та особливості ринкової трансформації регіональної економіки: монографія / Н. В. Прямухіна. – Київ: «Видавництво Ліра-К», 2015 – 332 с.

Гриднєв М.А. - пошукач кафедри менеджменту Черкаського державного технологічного університету;

Павлова А.І. - пошукач кафедри менеджменту Черкаського державного технологічного університету.

УДК 332.14

Гудзь П.В., Фінагіна О.В.

ПРІОРИТЕТИ ВИЗНАЧЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙ РЕГІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

Стаття присвячена актуальним питанням визначення та обґрунтування пріоритетів трансформацій економічного простору регіонів. Наведено проблемні зони визначення пріоритетів трансформацій економіки України та окреслено їх невідповідність до світових процесів управлінського прогресу. Наведено ключові пріоритети руху трансформацій та відповідне наповнення змін у контексті процесів глобалізації та міжнародної інтеграції . Обґрунтовано ключові управлінські технологій визначення пріоритетів розвитку за рахунок адаптації технологій Форсайт.

Ключові слова: *трансформація, регіон, економічний простір, управлінський процес, інтеграція.*

Гудзь П.В., Финагина О.В.

ПРИОРИТЕТЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ТРАНСФОРМАЦИЙ РЕГИОНАЛЬНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА УКРАИНЫ

Статья посвящена актуальным вопросам определения и обоснования приоритетов трансформации экономического пространства регионов. Приведены проблемные зоны определения приоритетов трансформаций экономики Украины и обозначены их несоответствие в мировые процессы управленческого прогресса. Приведены ключевые приоритеты движения трансформаций и соответствующее наполнение изменений в контексте процессов глобализации и международной интеграции. Обоснованно ключевые управленческие технологий определения приоритетов развития за счет адаптации технологий Форсайт.

Ключевые слова: *трансформация, регион, экономическое пространство, управленческий процесс, интеграция.*

Gudz P.V., Finagina O.V.

PRIORITIES OF TRANSFORMATION OF REGIONAL ECONOMIC SPACE OF UKRAINE

The article is devoted to topical issues of definition and justification of the priorities of economic transformation space regions. An prioritizing problem areas transformation of Ukraine's economy and outlined their non-compliance with international management processes progress. The key priorities of the movement and transformation of appropriate content changes in the context of globalization and international integration.Grounded key management technology prioritization of adaptation technologies by Forsyth.

Keywords: *transformation, region, economic space, the management process integration.*

Постановка проблеми. В умовах сьогодення в Україні продовжує зростати інтерес до таких актуальних питань як: зрушення в галузевій структурі економічного простору регіонів та відповідна впливовість на національну економіку, поява та скорочення обсягів регіональних ринків, коливання попиту та пропозиції на галузевих ринках, формування механізмів та інструментів регулювання регіонального ринкового середовища за рахунок впровадження.

Особливе місце в зацікавленості науковців та представників державного та регіонального менеджменту займає комплексу регіональних проблем, що обумовлено глибинними трансформаціями в суспільстві. Це пов’язано з необхідністю формування механізмів та інструментів регулювання регіонального ринкового середовища за рахунок впровадження сучасних управлінських інструментів та технологій – стратегічного планування та прогнозування.

Однією з найважливіших проблем сучасного українського регіонального менеджменту постає розробка теоретичних та методологічних с засад розвитку регіонального менеджменту. Це процеси що потребують часу, суспільного обговорення та визнання, стрімкого та ефективного впровадження нової моделі управління. Це потреба часу. Незавершеність ринкових перетворень, наявність системних конфліктів бізнесу, невідповідність змін в державному та

регіональному управлінні, суспільному прогресу в Україні призводять до економічної та соціальної кризи. Розуміння суті та форм суспільного прогресу, їх проекція на регіональний економічний та соціальний розвитку, визначення напрямів руху та складових успішних змін є передумовою зростання у регіонах, реалізації конкурентних переваг господарських комплексів [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальні питання стратегічного управління, планування, визначення пріоритетів розвитку присвячені численні праці класиків і сучасних учених, таких як П. Друкер, У.Д.Дунган, Е. Коротков, М. Мескон, Д. Стігліц, А. Хедоурі , А. Файоль та ін.

Концептуальні проблеми регіонального управління і дослідження його впливу на макро- і мікроекономічні процеси в трансформаціях економічного простору розкриті в роботах вітчизняних і зарубіжних дослідників З. Варналія, В. Геєця, В. Дубіщева, М. Пашкевич, Р. Манна тощо.

Мета статті дослідити та визначити особливості пріоритетів трансформацій економічного простору регіонів.

Виклад основного матеріалу. Кризисні явища в економіці України, її нестабільність в процесах розширеного відтворення господарського комплексу, невизначеність соціальних та економічних пріоритетів розвитку чітко показують, що без державного і регіонального регулювання трансформаційні процеси призводять до кризових і дезінтеграційних явищ. До того ж відсутність науково обґрунтованої концепції і моделі трансформації економічного простору в Україні, а також системи механізмів регулювання цього процесу має наслідком зростання диспропорцій, екзогенних і ендогенних суперечностей. З наведеного вище видно, що регіональна проблематика містить широкий спектр різноманітних проблем, які вимагають підвищеної уваги. Регіон в умовах стрімких трансформаційних змін стає головним суб'єктом економічних і соціальних відносин, нарощує потенціал реформ. Це потребує як від держави, так і від місцевих органів влади визначити стратегію розвитку, сформувати пріоритети регіональної економіки, засновані на порівняльних перевагах того

або іншого регіону, а також особливостях та специфіці соціально-економічних, історичних і культурних переваг [3].

Соціально-економічні процеси, що відбуваються в економічному та соціальному просторі України – це й активні процеси:

- кластеризації;
- входження на світові ринки;
- впровадження новітніх стандартів управлінських технологій;
- розширеного бачення відповідності розвитку європейським стандартам;
- новітніх засад розвитку регіонального менеджменту;
- реформування галузей та інші.

Більшість з визначених процесів та трансформацій не мають реального відображення з боку управлінської ефективності, але їх хід та результати залежать від відповідності національним економічним інтересам. Саме національні економічні та соціальні інтереси повинні формувати пріоритети розвитку українського суспільства та бути покладені в фундамент стратегічних планів розвитку територій.

Також слід розуміти відповідність визначення пріоритетів тим напрямам, які є обґрунтованими та доведеними з боку світових інституцій та прогресивних наукових досліджень.

Аналізуючи і узагальнюючи можливі варіанти визначення пріоритетів розвитку економічного простору регіонів пропонує виділити мету такого управлінського процесу та надати стислого визначення вірогідних зрушень (рис 1.).

Визначення пріоритетів розвитку регіонального економічного простору має спрямування на вектор соціалізації. Таких рух є відповідним до стандартів розвитку Європейського Союзу .

Головними умовами соціалізації є визнання соціуму як основної рушійної сили соціального та економічного розвитку суспільства; визнання та збалансування ключових національних інтересів, зниження розриву в соціальній диференціації; соціальна переорієнтація виробництва й управління;

зниження соціальних ризиків та забезпечення засад загальної соціальної безпеки.

Рис. 1 Загальне бачення мети визначення пріоритетів розвитку регіонального економічного простору *(розроблено автором)*

У широкому сенсі соціалізація - активне відтворення і розвиток соціальних процесів та інститутів, що забезпечують їх функціонування в напрямі поліпшення якості життя. Інститути, окремі люди і групи, які сприяють

соціалізації, тобто опосередковують і реалізують соціальні функції в рамках системи державного та регіонального відтворення, є агентами соціалізації. Соціалізація регіонального управління, як пріоритету регіонального розвитку – це складний процес формування ідеології та політики на основі економічного обґрунтування можливості створення, збереження та ефективного використання соціального, культурного й економічного потенціалів за умов трансформації економічної діяльності та нових пріоритетів розвитку, які базуються на сучасних принципах стандартизації, активації соціальної конкуренції, та посилення, соціальної відповідальності шляхом збалансування інтересів цільових груп регіонального середовища (населення, бізнесу, влади). При цьому економічний потенціал потрібно розглядати як засіб, а соціальний потенціал як мету соціалізації регіонального управління [1].

Друга Конференція ООН з питань регіональної політики і розвитку міст та населених пунктів у Стамбулі проголосила метою сталий розвиток міст та населених пунктів в умовах урбанізації , який визначається економічним, соціальним та екологічним прогресом, дотриманням прав людини, прозорим управлінням, участю громадян у прийнятті рішень. З рис.1. та 2. видно, що у порівнянні пріоритети розвитку стали більш соціальні, завдання більш конкретні [2, 6, 7].

Основною причиною значного кола перелічених та проаналізованих проблем є відсутність в нашій країні теорії та методології формування моделі регіонального менеджменту, наукових засад розвитку територій [1].

Сучасна потреба в розробці теорії та методології системи регіональних трансформацій визвано передусім такими факторами: провали в функціонуванні внутрішнього ринку; неефективне використання накопиченого соціального та економічного потенціалу; невідповідність регіональної політики інтересам населення територій; інформаційна асиметрія та тезаврування в поданні фактів регіонального розвитку та інше.

Рис.2. Пріоритети соціального та економічного розвитку регіонів у відповідності до світових стандартів

У декларації зазначено, що перед регіонами стоять проблеми, які перешкоджають сталому розвитку, внаслідок чого частина населення живе у злиднях, мігранти потребують соціальної інтеграції, у селах відсутня інфраструктура та економічні можливості, збільшується соціально-економічний розрив між містами та селами. Тому, у міжнародних документах визначено пріоритети аналогічні проголошеним у Ванкувері, але у рамках концепції сталого розвитку. За період, що минув між двома конференціями так і залишилось пріоритетом розвитку доступне житло та послуги. Якщо раніше явище злиднів констатувалося як проблема, для вирішення якої обирались інші пріоритети та завдання, то тепер викорінення бідності стає пріоритетом та однією з найголовніших цілей. І дотепер першочерговими залишаються завдання збереження потенціалу екосистем; справедливий розподіл ресурсів та вигід між регіонами; покращення здоров'я людей. Пріоритет підвищення якості життя конкретизувався у планування естетичного вигляду, транспортної мережі, щільності забудови, охорони історичних та культурних пам'яток у населених пунктах. Залучення громадян до регулювання регіональної економіки перетворилося із завдання у межах пріоритету нарощення людського потенціалу, оскільки під час кооперації влади та мешканців формується зміст громадянства - основи соціальної сталості. Серед нових об'єктів управління, на яких акцентувалась увага варто виділити такі соціальні напрями:

– розвиток науки,

– трансфери технологій соціального управління,

– формування новітніх стандартів інформаційних комунікацій та інші.

Метою визначення пріоритетів трансформації в регіоні є збалансований розвиток ринкового середовища і формування механізмів її вдосконалення.

Задачами комплексного вивчення трансформації в регіоні мають бути:

– виявлення неравномерностей розвитку;

– виявлення передкризових і кризових ситуацій в розвитку;

– вироблення методологій і теоретичних обґрунтувань нових явищ і елементів ринкового середовища;

– формування методів і методик, спрямованих на регулювання диспропорцій і порушень;

– розробка і обговорення можливих пріоритетів та варіантів напрямів і моделей розвитку;

– розробка інтегральних показників ефективності трансформації;

– розробка та адаптація технологій Форсайт (методів – сценарування, Дельфі та інших [3].

Особливу увагу в системі визначення та впровадження пріоритетів слід приділити технологіям Форсайт. Цей напрям управлінських технологій активно поширюється та набуває визнання за умов колективних знань, колективного прийняття рішень.

Знання і регулювання механізмів трансформації, попередження розвитку негативних тенденцій, внесення необхідних корективів, як у повсякденну діяльність планування і прогнозування надасть можливість регіональним органам управління мати не тільки реальну картину процесів, але і направляти зусилля на соціальні, інноваційні, інвестиційні, культурні цілі [3].

Досліджуючи відмінності Форсайту від інших інструментів вивчення майбутнього, наведемо чотири його основні характеристики, які сформульовано в [4, с. 79]. Це:

– орієнтація на вживання конкретних заходів, що полягає не тільки в аналізі та міркуванні щодо перспектив майбутнього розвитку, але й у прийнятті конкретних рішень, які дадуть змогу формувати майбутнє таким, яким його хочуть бачити;

– урахування різних альтернатив майбутнього розвитку;

– залучення широкого кола різнопрофільних, але зацікавлених груп учасників;

– міждисциплінарний комплексний характер, тобто намагання охопити всі фактори, які можуть вплинути на майбутні процеси.

Варто наголосити на тому, що більшість форсайт-проектів в якості центральної компоненти визначають перспективи розвитку науки й технологій. Зазвичай ці питання стають предметом обговорення не лише науковців, а й політиків, бізнесменів, фахівців-практиків із різних галузей економіки. Результатом таких обговорень стає поява нових ідей, пов'язаних з удосконаленням механізмів управління наукою, інтеграцією науки, освіти та промисловості й, у кінцевому рахунку, підвищення конкурентоспроможності країни, галузі або регіону [5].

Висновки. Соціальний та економічний розвиток України базується на докорінних трансформаціях, які відбуваються у регіональних господарських комплексах. Пріоритети регіонального розвитку задають векторності змінам та формують унікальні засади регулювання за допомогою комплексу управлінських заходів:

– механізмів державної, галузевої та регіональної політики;

– управлінських технологій прогнозування та планування;

– новітніх стандартів соціалізації та культури.

Вирішення накопичених проблем, які стримують шлях гармонійного та консолідованого суспільного прогресу, передбачає перегляд управлінських заходів та технологій втручання. Зміни у процесах, явищах, комунікаціях регіонального розвитку обумовлюють необхідність впровадження новітніх поглядів на ринкове відтворення, глобалізацій ні тенденції в галузевих моделях діяльності.

В умовах багатоукладної економіки продовження впровадження трансформаційних реформ та їх вдосконалення, коли держава не може втручатися в діяльність усіх господарюючих суб’єктів, необхідно забезпечити оптимальний вплів регіонального управління на процеси

суспільного відтворення через усталене регулювання економіки (регулювання ринкового середовища регіону).

Список використаних джерел

1. Манн Р.В. Теоретико-методологічні засади розвитку регіонального менеджменту: особливості, проблеми, перспективи: моногр. / Р.В. Манн. – Донецьк: Вид-во «Ноулідж» (Донецьке відділення), 2013. – с. 348.

2. Пашкевич М. С. Наукові засади регулювання регіональної економіки: моногр. / М.С. Пашкевич. – Д.: Національний гірничий університет, 2012. – 790 с.

3. Фінагіна О.В. Ринкова трансформація в регіоні: особливості розвитку та діагностування: Монографія/ НАН України; Ін-т економіко-правових досліджень. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. – 228с.

4. Кваша Т. К. Вибір пріоритетних напрямків науково-технологічного розвитку з використанням форсайту / Т К. Кваша // Проблеми розвитку інформаційного суспільства: матеріали II міжнародного форуму - К. : УкрІНТЕІ, 2010. - Ч. II. - С. 78-82.

5. Богачев С., Соловцова О. Форсайт як методологія проектування майбутнього.- Економіка. №5 (125). 2013. – С.16-19.

6. United Nations Conference on Human Settlements (Habitat II). The Habitat Agenda, 14 June 1996 : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un-documents.net/hab-ag.htm; http://www.un.org/russian/conferen/habitat/habagend.htm

7. United Nations E-Government Survey 2012: E-Government for the people: (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan048065.pdf

8. The Vancouver Declaration On Human Settlements From the report of Habitat: United Nations Conference on Human Settlements Vancouver, Canada, 31 May to 11 June 1976 : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://habitat.igc.org/vancouver/van-decl.htm

9. Declaration on Cities and Other Human Settlements in the New Millennium : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un-documents.net/s25r2.htm

Гудзь Петро Васильович – д.е.н., професор, зав. кафедри менеджменту, Запорізького національного технічного університету.

Фінагіна Олеся Валентинівна – д.е.н., професор, зав. кафедри менеджменту, Черкаського державного технічного університету.

УДК 65.052.5

Даниленко Ю.В.,
Оганесян Р.Е.

ВІТЧИЗНЯНА ТА ЗАРУБІЖНА ПРАКТИКА РЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню сучасного стану розвитку податкового консультування в Україні. Метою статті є узагальнення вітчизняної та зарубіжної практики регулювання податкового консультування та розробка пропозицій щодо розбудови вітчизняного інституту податкового консультування. За результатами дослідження визначено, що податкове консультування в Україні знаходиться на початковій стадії, діяльність податкових консультантів регулюється різними державними органами, законодавчо закріпленим є тільки відомчий вид податкового консультування. У зв'язку з цим доведено необхідність реформування вітчизняної системи регулювання податкового консультування. За допомогою узагальнення зарубіжної практики регулювання податкового консультування, зокрема Німеччини та Великобританії, запропоновано основні напрямки розвитку інституту податкових консультантів в Україні.

Ключові слова: *консультаційні послуги, податкове консультування, податкові консультанти, регулювання податкового консультування.*

Даниленко Ю.В.,
Оганесян Р.Е.

ОТЕЧЕСТВЕННАЯ И ЗАРУБЕЖНАЯ ПРАКТИКА РЕГУЛИРОВАНИЯ НАЛОГОВОГО КОНСУЛЬТИРОВАНИЯ

Статья посвящена исследованию современного состояния развития налогового консультирования в Украине. Целью статьи является обобщение отечественной и зарубежной практики регулирования налогового консультирования и разработка предложений по развитию отечественного

института налогового консультирования. По результатам исследования установлено, что налоговое консультирование в Украине находится на начальной стадии, деятельность налоговых консультантов регулируется различными государственными органами, законодательно закрепленным является только ведомственный вид налогового консультирования. В связи с этим доказана необходимость реформирования отечественной системы регулирования налогового консультирования. С помощью обобщения зарубежной практики регулирования налогового консультирования, в частности Германии и Великобритании, предложены основные направления развития института налоговых консультантов в Украине.

***Ключевые слова**: консультационные услуги, налоговое консультирование, налоговые консультанты, регулирование налогового консультирования.*

Danylenko Y.V.,
Oganesyan R.E.

DOMESTIC AND INTERNATIONAL PRACTICE OF REGULATION OF TAX CONSULTING

The article looks into the current state of tax consulting in Ukraine. It attempts to sum up domestic and international practice of regulation of tax consulting and to suggest on development of domestic tax consulting as an institution. Based on the research outcomes the authors conclude that tax consulting Ukraine is at its early stage, tax consulting business is subject to various public regulators; the legal basis exists only for tax consulting provided by fiscal authorities. In this view a need for reform of domestic tax consulting is substantiated. Based on generalized foreign experiences of tax consulting regulation, in particular in Germany and the UK, the author outlines key guidelines for tax consulting development in Ukraine.

***Keywords:** consulting services, tax consulting, tax assessors, regulation of tax consulting.*

Постановка проблеми. Протягом останніх років в Україні динамічно змінюється податкове законодавство, що впливає на умови ведення бізнесу, який є основою для економічного розвитку країни. Не зважаючи на в цілому позитивний характер змін, в податковому законодавстві все ще залишається значна кількість протиріч та неврегульованих питань. А тому в умовах нестабільного податкового середовища володіння своєчасною і повною інформацією набуває критичного характеру. При цьому важливим напрямком зменшення ризиків ведення бізнесу може стати отримання кваліфікованих консультацій щодо застосування норм податкового законодавства, зокрема розвиток податкового консультування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Послуги податкового консультування є відносно новими на вітчизняному ринку консалтингу, проте розвиваються стрімкими темпами. Про актуальність даної тематики свідчить доволі широке висвітлення її в науковій літературі. Серед вітчизняних, зарубіжних вчених та практикуючих спеціалістів, які займаються аналізом та узагальненням теоретико-методологічних основ податкового консультування, варто відзначити: Бондарчука Н.В., Балакіна В.В., Башкірову Н.М., Буссе Р., Грачеву М.Є., Демішеву Т.О., Іонову О.Ф., Карпасову З.М., Кіріна Л.С., Селезневу Н.М., Сугробову О.Б., Смірнову О.М., Черніка Д.Г. та ін. Незважаючи на те, що даному питанню присвячені численні публікації, ситуація, що склалася сьогодні у цій сфері, вимагає поглибленого вивчення досвіду розвинених країн та оцінки перспектив запозичення системи регулювання для ефективної діяльності податкових консультантів в Україні.

Мета статті. Метою статті є узагальнення вітчизняної та зарубіжної практики регулювання податкового консультування та розробка пропозицій щодо розбудови вітчизняного інституту податкового консультування.

Виклад основного матеріалу. Податковий консалтинг або податкове консультування являє собою діяльність із надання послуг щодо роз'яснення окремих положень податкового законодавства, а також надання допомоги

платникам податків у веденні ними оптимальної податкової діяльності, спрямованої на уникнення втрат внаслідок порушення положень податкового законодавства [3].

На відміну від розвинених країн, де податкове консультування виникло у першій половині ХХ ст. і на сьогодні набуло своїх особливостей розвитку та регулювання, в Україні становлення інституту податкових консультантів тільки починає розкривати свій потенціал.

Так, в Україні відбулися певні позитивні тенденції розвитку інституту податкового консультування, а саме: створення Спілки податкових консультантів України (СПКУ) у липні 2001 р., введення Міністерством праці України за поданням СПКУ у лютому 2004 р. професії «Консультанта з податків і зборів», розроблення та подання СПКУ на розгляд до Верховної Ради України проекту Закону «Про податкове консультування», залучення представників спілки до складу робочих груп з підготовки проекту Податкового кодексу, 22 березня 2013 р. отримання СПКУ статусу спостерігача в Європейській Конфедерації податкових консультантів (CFE).

Проте в Україні сьогодні так і не прийнято закон, який би регулював діяльність податкових консультантів, не зважаючи на те, що проект був поданий на розгляд народним депутатом К.Т. Ващук ще у червні 2009 року.

На законодавчому рівні поняття податкової консультації зустрічається тільки у розділі ІІ Податкового кодексу України (ПКУ) «Адміністрування податків, зборів (обов'язкових платежів)», що містить 12 глав, які розкривають зміст об'єкта регулювання. Зокрема, глава 3 «Податкові консультації» (ст. 52-53), містить норми, що визначають порядок надання податкових консультацій, а також наслідки їх застосування. Згідно з ПКУ: «Податкова консультація надається за зверненням платників податків і являє собою допомогу контролюючого органу конкретному платнику податків стосовно практичного використання конкретної норми закону або нормативно-правового акта з питань адміністрування податків чи зборів, контроль за справлянням яких покладено на такий контролюючий орган. За

зверненням платників податків контролюючі органи надають безоплатно консультації з питань практичного використання окремих норм податкового законодавства протягом 30 календарних днів, що настають за днем отримання такого звернення контролюючим органом» [8].

Таким чином, ПКУ фактично зводить поняття податкової консультації до тлумачення окремих норм податкового законодавства і наголошує на безоплатному характері податкового консультування, послуги якого може надавати виключно контролюючий орган, що для ринкової послуги є неприйнятним. У всьому світі такий вид податкового консультування має назву відомчого, проте поряд із ним існують приватні послуги, які надаються професійними податковими консультантами і діяльність яких в Україні законодавчо не врегульована.

Поняття податкового консультування не можна зводити до роз’яснення положень податкового законодавства, воно є значно ширшим, зокрема, у зазначеному вище проекті Закону «Про податкове консультування в Україні» зазначається, що зміст податкового консультування полягає у:

– наданні консультаційних послуг фізичним і юридичним особам, незалежно від форм власності та організаційно-правових форм з питань визначення та реалізації їх прав та обов'язків як платників податків і зборів, застосування законодавства щодо податків і зборів;

– наданні необхідних рекомендацій стосовно визначення бази оподаткування, розрахунку податків і зборів, використання пільг окремими платниками податків і зборів відповідно до чинного законодавства, дотримання встановленого порядку нарахування та сплати податків і зборів, розробки варіантів організації оподаткування стосовно специфіки діяльності юридичних та фізичних осіб;

– інформуванні про зміни в законодавстві щодо податків і зборів; надання роз'яснень відносно практичного застосування відповідних законодавчих та нормативно-правових актів;

– сприянні правильному нарахуванню та повній сплаті податків і зборів, здійснення моніторингу змін у відповідному законодавстві;

– веденні податкового обліку та складання податкової звітності;

– представництві інтересів юридичних та фізичних осіб в органах, що здійснюють контроль за нарахуванням та сплатою податків і зборів, та судових органах [7].

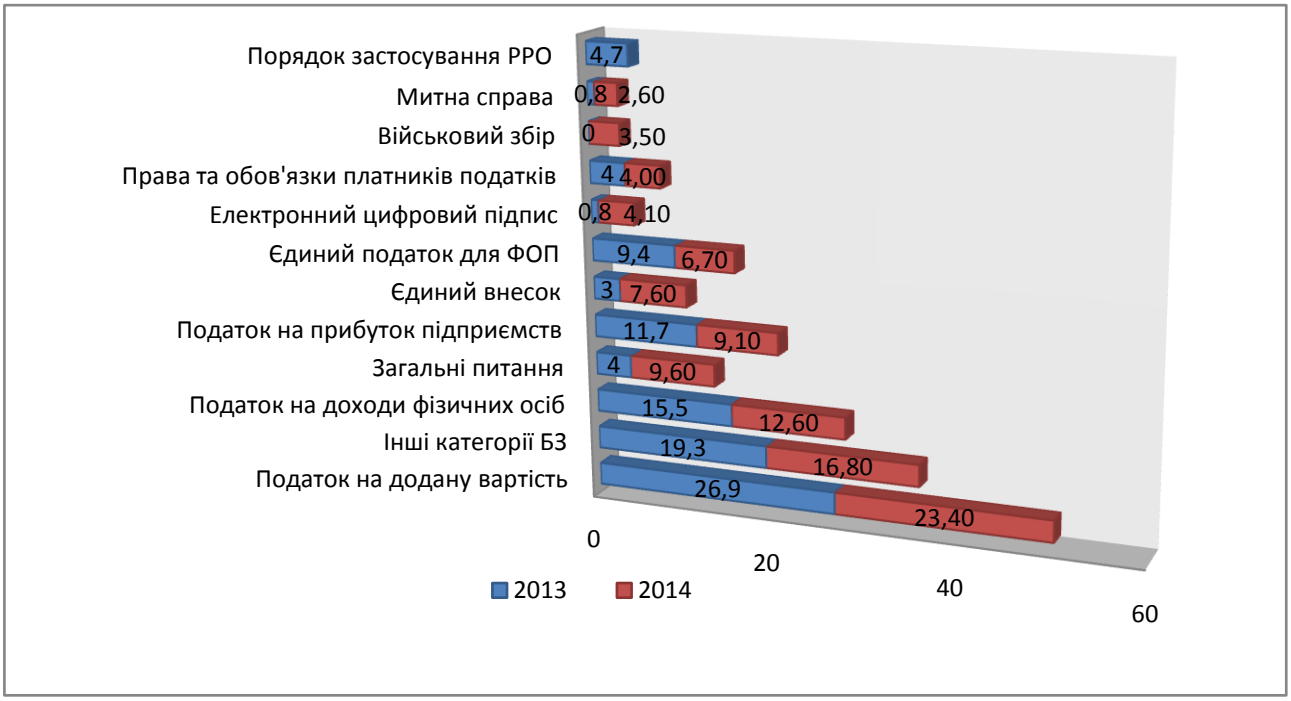
В Україні існують обидва види податкового консультування і відомче, і у вигляді приватних послуг. Відомче податкове консультування знаходиться у компетенції Державної фіскальної служби України (далі ДФС), яка надає податкові консультації на безоплатній основі шляхом задоволення звернень суб'єктів господарювання та громадян та надання відповідей на запитання у письмовій формі, телефоном, за допомогою голосових повідомлень. Крім того, в структурі органів ДФС діють центри з обслуговування платників податків, які надають консультації як у письмовій формі, так і на особистих прийомах громадян. Також на офіційному сайті ДФС створена База знань, яка постійно оновлюється та містить уніфіковані відповіді на запитання платників податків.

За даними ДФС до контролюючого органу щорічно надходить понад мільйон звернень щодо отримання консультацій від платників податків (у 2014 році – 1156,6 тис. звернень) [4]. Їх тематика доволі різноманітна, але найчастіше переважають питання щодо адміністрування податку на додану вартість, податку на доходи фізичних осіб та податку на прибуток (рис. 1).

Отже, відомчі податкові консультації є доступними та продовжують користуватися попитом в умовах мінливості податкового законодавства. Регулювання порядку надання таких консультацій здійснює ДФС, вона ж встановлює вимоги до їх змісту та несе відповідальність за їх якість.

Що стосується приватних послуг із податкового консультування, то вони сьогодні в Україні надаються переважно аудиторськими та юридичними фірмами, а також незалежними податковими консультантами, які отримали сертифікат від Спілки податкових консультантів України. Найвідомішими

компаніями на ринку податкового консультування в Україні є незалежна українська компанія Baker Tilly Ukraine, консалтингова група «Золота акція», юридична фірма «Лавринович і Партнери» та багато інших.

Джерело: складено авторами за даними Державної фіскальної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sfs.gov.ua/.

Рис. 1. Тематика запитань, з якими звертались до ІДД ДФС суб'єкти господарювання та громадяни у 2013-2014 рр., %

Регулювання діяльності аудиторських компаній у сфері надання в т.ч. консультаційних послуг здійснює Аудиторська палата України. Вона здійснює контроль за якістю аудиторських послуг та видає сертифікати на здійснення таких послуг. Основним нормативним документом, який регулює надання консультаційних послуг є Закон України «Про аудиторську діяльність».

В діяльності аудиторських компаній податкові консультації належать до інших професійних послуг та займають серед них значну частину (табл. 1).

Таблиця 1

Структура інших професійних послуг наданих суб'єктами аудиторської діяльності за видами замовлень, тис. грн.

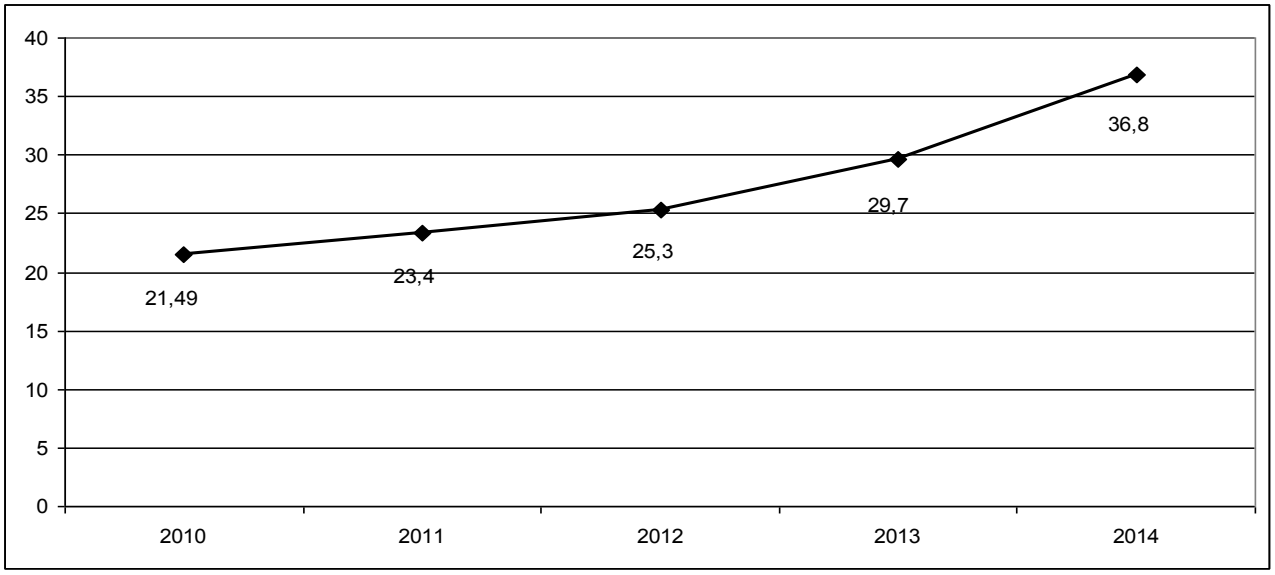
Рік / Послуга	2010		2011		2012		2013		2014	
	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%
Ведення бухгалтерського обліку	107676,1	24,9	129150,3	27,5	146882,0	31,9	151100,3	30,6	166889,5	29,8
Відновлення бухгалтерського обліку	6320,3	1,5	5294,8	1,1	3418,9	0,7	4948,5	1,0	4847,7	0,9
Консультаційні послуги	233479,5	53,9	273510,8	58,2	257764,6	56,0	262582,8	53,2	269304,6	48,1
В т.ч. консультування з питань оподаткування	105624,6	24,4	133443,6	28,4	129970,9	28,2	114673,7	23,2	112448,5	20,1
Представлення інтересів замовника з питань обліку, аудиту, оподаткування в державних органах, організаціях або в суді	8778,7	2,0	12222,7	2,6	11340,6	2,5	18773,7	3,8	11152,4	2,0
Інші види аудиторських послуг	76530,0	17,7	50064,0	10,6	40785,3	8,9	56329,5	11,4	107507,7	19,2
Всього	432784,6	100	470242,6	100	460191,4	100	493734,8	100	559701,9	100

Джерело: складено авторами за даними Аудиторської палати України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.apu.com.ua/

З таблиці видно, що питома вага податкових консультацій у вартісному обсязі професійних послуг займає понад 20%, хоча протягом останніх років і мала дещо спадну тенденцію. За даними Аудиторської палати України можна сказати, що консультаційні послуги в діяльності аудиторських компаній є доволі дорогими, а отже малодоступними для середнього та малого бізнесу. Це привілей великих компаній. Динаміка вартості консультаційних аудиторських послуг наведена на рис. 2.

Важливими суб'єктами у сфері податкового консультування є незалежні податкові консультанти. Їх діяльність в Україні регулює Спілка податкових консультантів (СПКУ), яка здійснює їх сертифікацію та веде реєстр податкових консультантів. Відповідно до кваліфікаційних вимог, визначених СПКУ, право на отримання сертифіката «Консультант з податків та зборів»

мають громадяни України, які мають вищу економічну або юридичну освіту, не нижче третього рівня акредитації і не менше ніж п'ятирічний стаж роботи за фахом з останніх семи років праці за основним місцем роботи безпосередньо перед здачею іспиту та склали кваліфікаційний іспит.

Джерело: складено авторами за даними Аудиторської палати України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.apu.com.ua/

Рис. 2. Середня вартість замовлення в аудиторській фірмі, тис. грн.

Відповідно до «Положення про сертифікацію податкових консультантів», розробленого СПКУ у 2008 р., реєстр податкових консультантів має оприлюднюватися на сайті СПКУ або офіційному виданні Державної податкової адміністрації України (нині ДФС). Проте, на жаль, сьогодні така інформація видається тільки за запитом і не є загальнодоступною.

Таким чином, узагальнюючи наведене вище, можна сказати, що вітчизняна практика регулювання податкового консультування в Україні характеризується наступним:

1) існування двох видів податкового консультування – відомчого та у вигляді приватних послуг – зумовлює існування відмінностей в системі регулювання податкових консультацій;

2) надання відомчих податкових консультацій регулюється ДФС України та зводиться переважно до роз'яснень окремих положень податкового законодавства. Крім того ПКУ передбачено, що надання податкових консультацій може займатися виключно контролюючий орган у сфері оподаткування;

3) відсутність спеціального Закону України «Про податкове консультування», який би дав змогу закріпити статус податкових консультантів, що надають приватні послуги, та визначив повноваження та відповідальність аудиторських і юридичних компаній, незалежних податкових консультантів, які займаються податковим консультуванням.

Отже, вітчизняна практика регулювання податкового консультування не є досконалою і потребує вирішення окреслених вище проблем. Тому постає необхідність розгляду зарубіжної практики системи регулювання податкового консультування.

При порівнянні систем правового регулювання і організації податкового консультування варто зазначити, що в країнах Європи сформувалися дві полярні системи регулювання правових відносин на ринку податкового консультування. Це: система «державне регулювання» – коли нормативну базу для податкового консультування в основному кодифіковано законом і адресатами цього закону вона при необхідності лише уточнюється, система «саморегулювання» – коли нормативна база для податкового консультування виключно встановлена самими дійовими особами [9, с. 50]. Узагальнено характерні риси кожної із цих систем наведено в таблиці 2.

Для відповіді на питання, який порядок є більш прийнятним для України пропонуємо розглянути обидві системи правового регулювання і організації податкового консультування на прикладі Німеччини та Великобританії, оскільки саме ці країни є яскравими представниками кожної із зазначених систем (рис. 2).

Особливості механізму державного регулювання інституту податкового консультування дослідимо на прикладі Німеччини. Дана країна є лідером у

цьому процесі, так як законодавча база охоплює близько 40 нормативно-правових актів у сфері податкового консультування та при використанні послуг податкових консультантів виникає право на податкові пільги.

Таблиця 2

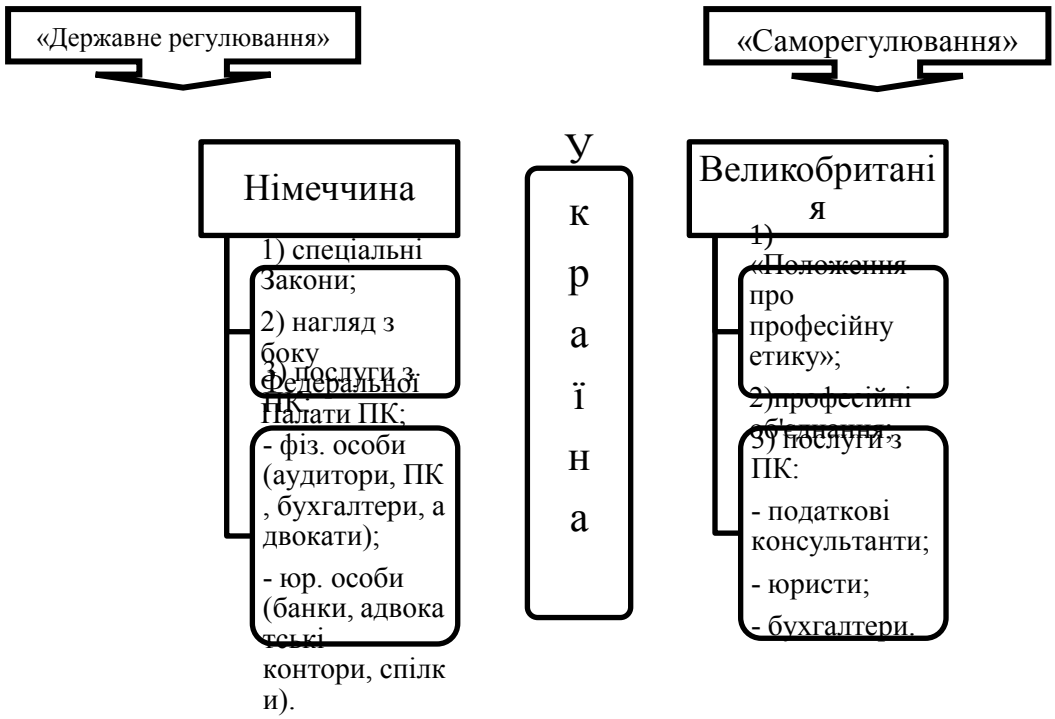
Характеристика систем регулювання податкового консультування

Характеристика	Державне регулювання	Саморегулювання
Країни, в яких використовується	Австрія, Італія, Люксембург, Німеччина, Польща, Португалія, Словаччина, Угорщина, Франція, Хорватія, Чеська Республіка	Бельгія, Великобританія, Голландія, Ірландія, Іспанія, Фінляндія, Швейцарія
Законодавча основа	Закон «Про податкове консультування» та «Положення про професійну етику»	Власні нормативні положення професійних об'єднань та «Положення про професійну етику»
Організації, що здійснюють регулювання	Палата податкових консультантів	Професійні об'єднання
Набуття статусу податкового консультанта	- Рівень кваліфікації претендента; - випробувальний іспит; - перевірку на професійну приналежність та відповідність особистих якостей майбутній професії; - отримання ліцензії.	- Скласти іспити; - досвід роботи у сфері оподаткування; - щорічні вимоги до підвищення знань і до підтримання професійного рівня.
Особливості застосування	Законом встановлено рамки, у межах яких податкові консультанти вільно здійснюються власну професійну діяльність.	У платника податків є вибір з 3-х категорій фахівців для консультацій у сфері оподаткування: юрист, бухгалтер, податковий консультант.

Джерело: складено авторами за даними: Смірнова О.М. Організаційно-правове регулювання податкового консультування: зарубіжний досвід / О.М. Смірнова // Науковий вісник Науково-дослідного економічного інституту Міністерства економіки України : збірник наукових праць. – Вип. 7-8: Формування ринкових відносин в Україні. – К., – 2010. – С. 47-52; Налоговое консультирование (правовой аспект)**:** учебное пособие / Е.Б. Шувалова, Т.А. Ефимова.– М.: Изд. центр ЕАОИ, 2011. – 136 с.

Вже в 1919 році законодавством було регламентовано, що в питаннях, пов'язаних з фіскальними органами та фіскальними судами, платники податків можуть бути представлені особами, які особливим чином зареєстровані в податковому відомстві. У Німеччині професія податкового консультанта має давні традиції. У 1919 р. в німецькій газеті «Франкфуртер Цайтунг» була опублікована стаття під назвою «Податковий адвокат». Трохи пізніше автором цієї статті - Францем Фіндейзеном, який вважається

основоположником науки про оподаткування підприємств у Німеччині, була написана стаття про необхідність навчання студентів економічних наук в галузі оподаткування [5].

Джерело: складено авторами

Рис. 2. Порівняльна схема податкового консультування в Німеччині та Великобританії

Державне регулювання інституту податкового консультування в Німеччині має свої особливості. Зокрема, німецькій закон «Про податкове консультування» був прийнятий майже 50 років тому, яким визнано, що право надавати консультаційні послуги у сфері оподаткування надано як фізичним (аудитори, податкові консультанти, бухгалтери, адвокати, нотаріуси), так і юридичним особам (спілки аудиторів, спілки податкових консультантів, адвокатські контори, банки) [6]. Всі ці професії називають «регламентованими вільними професіями». Це означає, що дозвіл на роботу за ними і деякі основні умови встановлюються законом, в той час як інші робочі моменти можуть бути організовані у вільній формі. За законом тільки особи однієї зі згаданих професійних кваліфікацій можуть здійснювати

конкретну професійну діяльність. У всіх представників цих професій є право надавати послуги у сфері податкового консультування в Німеччині. Крім підготовки податкових декларацій ці послуги включають у себе послуги бухгалтерського обліку, підготовку річної бухгалтерської звітності, консультаційні послуги, що стосуються забезпечення дотримання законів, включаючи представництво перед податковими органами і судами. Дані послуги також включають в себе представництво при розгляді податкових злочинів [2].

Законодавчо встановлено, що податкові консультанти не мають права займатися іншою комерційною діяльністю і бути найманими працівниками за виключенням випадків, коли вони працюють в консультаційній фірмі.

Клієнти пов’язують з консультаційними послугами гарантію того, що консультант, враховуючи всі обставини, надійно захищає їх від податкових ризиків (недоплата чи переплата того чи іншого податку). Крім того, якісне податкове консультування, безумовно, сприяє підвищенню ефективності стягнення податків. Отже, дані відносини є вигідними як для платників податків, так і для держави в цілому.

Для набуття статусу податкового консультанта претенденту необхідно володіти певним рівнем кваліфікації, а саме: повинні мати вищу освіту в галузі економіки або права та пройти 2-3-річний стаж роботи у податкового консультанта або в податковій службі [1]. Якщо претендент за рівнем кваліфікації відповідає названим вимогам, то він, щоб набути статусу податкового консультанта, зобов'язаний пройти випробувальний іспит.

Є два способи отримати допуск на іспит на податкового консультанта.

Перший спосіб – «прямий», який передбачає наявність вищої освіти в галузі економіки або права та наявність практичного досвіду.

Другий спосіб – «обернений». Полягає у тому, що після бізнес-стажування та подальшої роботи у податковій сфері протягом десяти років можна запросити допуск на складання іспиту [2].

Ті, хто успішно здав іспит, повинні ще пройти перевірку на професійну приналежність та відповідність особистих якостей майбутньої професії. Після проходження ретельної перевірки претендент отримує ліцензію, яка не тільки дозволяє займатися податковим консультуванням, але і змушує це робити. Ліцензія анулюється у випадку смерті, відмови від співробітництва з Палатою податкових консультантів, поєднання основної професії з комерційною діяльністю, кримінальної відповідальності внаслідок шахрайства з грошима.. Це дає можливість через 8 років знов отримати ліцензію, що майже неможливо, якщо її відкликали примусово. Ліцензія відкликається і у випадку відсутності страховки, появи матеріальних труднощів, хвороби. Але тут є можливість її відновлення по закінченню певного терміну [5, с. 65].

Крім того, у Німеччині страхування професійної відповідальності для податкових консультантів є обов'язковим. Без доказу страхового покриття фахівця офіційно не призначать, і якщо податковий консультант не сплачує страхові внески, його можуть зняти з призначеної посади. Закон регулює, які терміни й умови повинні бути встановлені. Розмір страхового покриття залежить від кількості, типу і кола клієнтів. Мінімальна страхова сума встановлюється нормативними вимогами в розмірі 250 тис. євро для кожного клієнта. У тих випадках, коли клієнтом є професійне товариство з обмеженою відповідальністю (PartGmbB), мінімальна страхова сума встановлюється в розмірі 1 млн. євро, але податковий консультант не несе особистої відповідальності за професійні помилки [2].

Професійний нагляд здійснюють місцеві палати податкових консультантів. Якщо податковий консультант порушує свої професійні обов'язки, встановлені законом, Палата може накласти санкції або висунути звинувачення у професійному суді. Місцеві палати входять до складу громадської парасолькової організації – Федеральної Палати податкових консультантів (Bundessteuerberaterkammer). Палати існують паралельно з регіональними асоціаціями податкових консультантів, які входять до

парасолькової організації Німецької асоціації податкових консультантів (Deutscher Steuerberaterverband e.V., DStV). Членство податкових консультантів у Палаті є обов'язковим, у той час як членство в одній з регіональних асоціацій – добровільне. Асоціації створені, в першу чергу, для того щоб представляти інтереси податкових консультантів та надавати їм послуги [2].

Таким чином, з вищевикладеного можна зробити висновок, що податкове консультування родом з Німеччини, адже законодавчі положення є найбільш масштабними та охоплюють всі нюанси діяльності податкових консультантів, при цьому держава не обмежує її, а лише виступає гарантом правомірності діяльності податкових консультантів.

Що ж до досвіду Великобританії, яка належить до групи країн «саморегулювання» послуг з податкового консультування, то податкові консультації у даній країні можуть бути надані юристами, бухгалтерами та податковими консультантами.

Так, у Великобританії юридичним консультантом або юристом теоретично називати себе може кожен, тому що таких професійних кваліфікацій не існує. Юрист у Великобританії, який отримав професійну кваліфікацію – це або «баррістер», або «солісітор». Різниця полягає в тому, що баристери – це фахівці, які виступають в суді і консультують клієнтів, а солісітори – це фахівці, що займаються консультаційної діяльністю з більш спеціалізованих питань, як наприклад, успадкування або заповіту. З точки зору професійної освіти і солісітори, і баррістери вчаться приблизно протягом шести років. Спочатку потрібно отримати ступінь бакалавра, після цього пройти спеціалізовані курси, і потім протягом одного року для баристерів і двох років для солісіторов, необхідно працювати в якості стажера під керівництвом більш досвідчених юристів британського права. Податкової спеціалізації при отриманні професійної кваліфікації солісітора або баристера, як такої, немає.

У Великобританії будь-яка людина може називати себе бухгалтером, але для того, щоб отримати статус «Сертифікованого бухгалтера», необхідно скласти 6 іспитів і мати від трьох до п’яти років практичного професійного досвіду.

Аналогічно будь-яка людина може називати себе податковим консультантом, але для того, щоб мати право називатися «Сертифікованим податковим консультантом» необхідно скласти складні іспити і мати не менше трьох років досвіду роботи у сфері оподаткування [9, с. 50].

Кожна з названих професій має централізований орган, який займається офіційним допуском до професії, підтриманням професійних стандартів, видає норми і правила, лобіює інтереси членів тощо. Для клієнта зручним є те, що професійна кваліфікація гарантує певну сукупність знань і відповідність нормам етики, а наявність кваліфікації можна перевірити, звернувшись до спеціалізованого органу. Існують щорічні вимоги до підвищення знань і, відповідно, до підтримання професійного рівня, а саме, протягом року необхідно певну кількість годин присвятити підвищенню кваліфікації.

Таким чином, у платника податків є вибір з 3-х категорій фахівців для консультацій у сфері оподаткування. Один з важливих критеріїв, що може вплинути на вибір типу фахівця – це питання професійної таємниці. У Великобританії привілейованої інформацією, захищеної професійною таємницею (тобто тієї, яка не може бути передана різним органам, у тому числі державним податковим органам) вважається тільки та кореспонденція, інформація, або документи, які написані юристами – баристерами і солісіторами. Подібного роду професійна таємниця не поширюється на спілкування з податковими консультантами та бухгалтерами.

У Великобританії обов’язкове страхування відповідальності податкового консультанта не є необхідною умовою ведення діяльності у сфері податкового консультування і для набуття членства однієї із професійних організацій податкових консультантів. Проте широкої популярності набуло

добровільне страхування відповідальності податкового консультанта перед клієнтом [5].

Отже, не дивлячись на те, що у Великобританії немає відповідного закону про податкове консультування і ця країна відноситься до групи «саморегулювання», процес надання консультаційних послуг у сфері оподаткування і особливо наслідки за неякісну роботу консультантів також досить чітко регламентовані.

На основі систематизації двох різних, проте ефективно діючих систем регулювання податкового консультування можна сказати, що для розвитку інституту податкових консультантів в Україні, варто зробити наступні кроки:

–прийняти Закон України «Про податкове консультування», в якому чітко визначити місце та роль незалежних податкових консультантів у трьохсторонніх відносинах між платниками податків, фіскальними органами та податковими консультантами;

–розділити повноваження фіскальних органів та податкових консультантів щодо надання податкових консультацій. Фактично за ДФС залишити право на надання роз'яснень щодо тлумачення окремих норм податкового законодавства;

–створити Єдиний державний реєстр податкових консультантів;

–зробити обов'язковою систему сертифікації податкових консультантів;

–запровадити дієву систему контролю за податковими консультантами (встановити дисциплінарні стягнення, штрафи щодо податкових консультантів, які систематично порушують законодавство);

–запровадити систему страхування відповідальності податкових консультантів в умовах податкових ризиків;

–сприяти інформуванню широких верств населення щодо діяльності податкових консультантів.

Висновки. Отже, податкове консультування в країнах з розвиненою ринковою економікою успішно функціонує вже не перше десятиліття. Зарубіжна практика свідчить про існування двох систем регулювання

діяльності податкових консультантів: державного регулювання та саморегулювання. Обидві системи успішно функціонують у світі та мають свої переваги і недоліки. Не зважаючи на те, яку систему регулювання податкового консультування обирає та чи інша країна, вони встановлюють високі вимоги до діяльності податкових консультантів, спрямовані на недопущення некомпетентних осіб до надання таких послуг.

В Україні податкове консультування є відносно новим напрямком на ринку консалтингових послуг, який має значний потенціал. Проте для подальшого розвитку вітчизняного інституту податкових консультантів необхідно вирішити ряд проблем, зокрема визначити законодавчо статус податкових консультантів та врегулювати їх взаємовідносини із фіскальними органами. Оскільки зарубіжний досвід підтверджує, що тісна співпраця фіскальних органів та податкових консультантів є позитивною та вигідною для всіх сторін і сприяє підвищенню ефективності сплати податків в країні, що є надзвичайно актуальним для України.

Список використаних джерел

1. Буссе Р. Правовое регулирование и организация налогового консультирования в странах Восточной Европы на примере Польши, Чешской Республики и Словакии / Р. Буссе // Інформація з сайту Палати податкових консультантів Росії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nalogforum.ru/php/content.php?id=430
2. Бухгалтер чи податковий консультант? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://n-auditor. com.ua/uk/component /na_archive /788? View =material
3. Даниленко Ю.В. Розвиток податкового консалтингу в Україні. / Ю.В. Даниленко // Збірник матеріалів науково-практичної конференції «Реформування податкової системи України відповідно до європейських стандартів» (м. Ірпінь, 31 жовтня 2013 р.) / Міністерство доходів і зборів України, Національний університет державної податкової служби України, Науково-дослідний центр з проблем оподаткування. – Ірпінь: Видавництво Національного університету ДПС України. – 2013. – С. 144-147.
4. Звіт про виконання Плану роботи Інформаційно-довідкового департаменту ДФС на 2014 рік [Електронний ресурс] // Державна фіскальна служба України – Режим доступу до ресурсу: http://sfs.gov.ua/.

5. Налоговое консультирование (правовой аспект)**:** учебное пособие / Е.Б. Шувалова, Т.А. Ефимова**.** – М.: Изд. центр ЕАОИ, 2011. – 136 с.
6. Налоговое консультирование: Учеб. пособие / Д.Г. Черник, Л.С. Кирина, В.В. Балакин; науч. ред. Д.Г. Черник. – М.: Экономика, 2009. – 439 с.
7. Офіційний сайт Спілки податкових консультантів України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.taxadvisers.org.ua/index.html
8. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755 - VI. (зі змінами та доповненнями). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sfs.gov.ua/nk/.
9. Смірнова О.М. Організаційно-правове регулювання податкового консультування: зарубіжний досвід / О.М. Смірнова // Науковий вісник Науково-дослідного економічного інституту Міністерства економіки України : збірник наукових праць. – Вип. 7-8 : Формування ринкових відносин в Україні. – К., – 2010. – С. 47-52.

Даниленко Юлія Василівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансових ринків Національного університету державної податкової служби України;

Оганесян Римма Едіковна – студентка навчально-наукового інституту фінансів, банківської справи Національного університету державної податкової служби України.

УДК 378.3:331.5

Дороніна О.А., Глінчевська С.В.

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЗБАЛАНСУВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ

Статтю присвячено вивченню теоретико-прикладних аспектів фінансування професійної освіти в Україні та визначенню напрямів його удосконалення. Обґрунтовано, що виважена система фінансового забезпечення професійної освіти сприяє збалансуванню національного ринку праці. Досліджено сучасні тенденції фінансування професійно-технічної та вищої освіти в Україні, структуру та динаміку витрат державного бюджету на професійну освіту. Викладено особливості фінансування освіти у зарубіжних країнах. Визначено напрями реформування системи фінансового забезпечення професійної освіти в Україні, які будуть сприяти не лише підвищенню ефективності інвестицій в освіту, але й забезпеченню збалансованості національного ринку праці.

Ключові слова: *освіта, професійна освіта, збалансованість ринку праці, фінансування освіти, державні видатки на освіту*

Доронина О.А., Глинчевская С.В.

ФИНАНСОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ КОНТЕКСТЕ СБАЛАНСИРОВАНИЯ РЫНКА ТРУДА

Статья посвящена изучению теоретико-прикладных аспектов финансирования профессионального образования в Украине и определению направлений его совершенствования. Аргументировано, что обоснованная система финансового обеспечения профессионального образования способствует сбалансированию национального рынка труда. Проанализированы современные тенденции финансирования профессионально-технического и высшего образования в Украине,

структура и динамика расходов государственного бюджета на профессиональное образование. Изложены особенности финансирования образования в зарубежных странах. Определены направления реформирования системы финансового обеспечения профессионального образования в Украине, которые будут способствовать не только повышению эффективности инвестиций в образование, но и обеспечению сбалансированности рынка труда.

Ключевые слова: *образование, профессиональное образование, сбалансированность рынка труда, финансирование образования, государственные расходы на образование*

Doronina O.A., Glinchevska S.V.

FINANCIAL SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL EDUCATION IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF BALANCING THE LABOUR MARKET

The article is devoted to the study of the theoretic and applied aspects of professional education financing in Ukraine and directions of its development. It proved that the grounded system of the professional education financing is promote in balancing of national labour market. The modern tendencies of professional education financing in Ukraine were analyzed. The structure and dynamics of the state budget expenditure on education are studied. The features of financing of education in foreign countries were expounded. Directions of reformation of professional education financial providing in Ukraine are certain. They will be instrumental in not only the increase of efficiency of investments in education but also providing of balanced of labour market.

Keywords: *education, professional education, balanced of labour market, financing of education, government expenditure on education*

Постановка проблеми. Збалансованість національного ринку праці відіграє важливу роль щодо забезпечення стійкого розвитку економіки та

визначається одночасною дією широкого кола чинників, що пов’язані як з макроекономічними процесами, так і з діяльністю інститутів, що формують попит та пропозицію на ринку праці. Одним з них є система професійної освіти, яка з одного боку, перебуває у прямій залежності від стану ринку праці та його кон'юнктури, а з іншого боку – визначає тенденції його розвитку.

Споживачі освітніх послуг через механізми фінансування освіти визначають кількісні параметри підготовки кадрів, що проявляється у зростанні попиту на здобуття певних професій та спеціальностей, а у подальшому – у збільшенні їх пропозиції на ринку праці. При цьому, зростаюча пропозиція робочої сили певної професійно-кваліфікаційної групи не завжди має відповідний попит з боку національної економіки, що є передумовою розбалансування ринку праці. З урахуванням вищевикладеного та приймаючи до уваги сучасні процеси розвитку ринків праці та освітніх послуг, актуальності набуває питання виваженого фінансового забезпечення професійної освіти в контексті сприяння збалансованості ринку праці в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблематика пошуку оптимальних механізмів фінансування освіти є не новою для вітчизняної економічної науки. Вагомий внесок в її опрацювання зробили О. Амоша, В.Гейєць, О. Грішнова, Г. Дмитренко, М. Карлін, І. Каленюк, А. Колот, Е.Лібанова, Н.Новіков, О. Новікова, Т.Оболенська, Ю. Пасічник, П.Саблук, І.Чугунов, Л. Шевченко, Н. Шумар та інші. Серед зарубіжних науковців зазначені питання досліджувалися, зокрема, Г. Беккером, М. Блаугом, М. Гліннестером, Г. Вільсоном, Дж. С. Міллем, С. Меррітом, Т. Шульцом. У той же час, трансформаційні процеси, які відбуваються в освітній сфері в Україні, зокрема, пов’язані з отриманням вищими навчальними закладами фінансової автономії (розділ XII Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р.) потребують подальшого дослідження окресленої проблематики.

Метою статті є вивчення теоретико-прикладних аспектів фінансування розвитку професійної освіти в Україні та визначення напрямів його удосконалення в контексті сприяння збалансованості ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Освіта є найважливішим напрямом державної політики України, оскільки саме на неї покладено завдання з формування та розвитку людського потенціалу країни, примноження інтелектуального ресурсу нації, створення умов для духовного самоствердження особистості. Освіта є ключовим чинником суспільного прогресу, джерелом розробки новітніх гуманітарних технологій, засобом формування знань і вмінь, котрі мають попит на світовому ринку праці, є інструментом розвитку громадянського суспільства [1, с. 36].

Однією з важливих складових державної кадрової політики є система вищої освіти, за допомогою якої формується необхідний для забезпечення сталого зростання та інноваційного розвитку трудовий потенціал країни, її регіонів. Роль освітньої системи в Україні зростає відповідно до проголошеної мети державної кадрової політики до 2020 р., суть її полягає у забезпеченні всіх сфер життєдіяльності держави кваліфікованими кадрами, необхідними для реалізації національних інтересів у контексті розвитку України як демократичної, соціальної держави з розвинутою ринковою економікою [2].

У контексті формування та розвитку людських ресурсів держави виняткова роль у структурі державної кадрової політики належить системі професійної освіти, що здатна забезпечити економіку кваліфікованими кадрами. На цьому зроблено акцент і в затвердженій в Україні Стратегії державної кадрової політики [2]. На державному рівні система професійної освіти в Україні представлена мережею професійно-технічних та вищих навчальних закладів.

Особлива роль системі освіти як інституту, що сприяє поширенню знань та їх продукуванню, приділяється в умовах розвитку економіки знань. Суспільство знань вимагає зростаючої диференціації функцій у межах систем

вищої освіти та наявності ВНЗ з центрами та мережами передового науково-дослідного досвіду, а також інновацій у сфері викладання і навчання нових підходів на користь суспільству [3].

Під впливом зростаючих вимог постіндустріальної економіки змінюються сутність та принципи освіти, відбувається подальше зростання освітнього рівня. До того ж, стратегічного значення набуває виховання особистості, спрямоване на розвиток ініціативи, креативного мислення на всіх стадіях загальноосвітньої та спеціальної підготовки [4]. Унаслідок швидкого застарівання професійних знань виникає потреба у безперервному у підвищенні кваліфікації працівників, орієнтованих на генерування, сприйняття та підтримку інновацій [4]. Отже, сучасна освітня система має орієнтуватися на формування кадрового забезпечення інноваційного розвитку в країні.

Вивчення вітчизняної та світової практики показує, що основними джерелами фінансового забезпечення освіти виступають:

- кошти державного та місцевих бюджетів;
- кошти юридичних та фізичних осіб, громадських організацій і фондів;
- спонсорські і доброчинні внески та пожертвування;
- плата за додаткові освітні послуги та інші послуги, що надаються закладами освіти тощо.

При цьому, фінансування освіти за рахунок вищезазначених джерел може здійснюватися такими методами:

1.Кошторисне фінансування закладів освіти.

2.Бюджетне фінансування закладів освіти на основі показника вартості навчання одного учня (студента).

3.Індивідуальна оплата навчання за рахунок власних доходів, грошових коштів юридичних осіб.

4. Спеціальні кредити для здобуття освіти.

5. Отримання спонсорських і доброчинних внесків та пожертвувань.

6. Отримання додаткових доходів від різноманітних послуг неосвітнього

характеру.

Потреби національної економіки у кваліфікованих кадрах забезпечуються через державне замовлення з виділенням відповідних бюджетних асигнувань, які розподіляються на конкурсних засадах. В основі фінансування суспільно-необхідні витрати на підготовку фахівців у вигляді національних нормативів, зокрема соціальної підтримки учнів і студентів (стипендії та інша допомога відповідно до розміру прожиткового мінімуму, пільги на транспорт, культурний розвиток та ін.). Особливі й індивідуальні потреби в отриманні освіти забезпечуються за рахунок платного навчання з використанням різноманітних джерел фінансування. Переважання саме такого сценарію фінансування професійної освіти та його некерованість може стати однією з причин розбалансованості національного ринку праці, що обумовлена невідповідністю характеристик пропозиції робочої сили кількісно-якісним показникам попиту на неї.

Слід зауважити, що останніми роками однією з глобальних тенденцій у вищий освіті є зміна фінансування вищої освіти та посилення дебатів на тему «суспільне благо - особисте благо» («збільшення кількості студентів стало серйозною проблемою для систем, у яких вища освіта традиційно безкоштовна або значною мірою субсидіюється; з фінансової точки зору, така модель більше нежиттєздатна, через що системи змушені докорінно реструктурувати «соціальний контракт» між вищою освітою та суспільством в цілому) [3].

В Україні однією з тенденцій розвитку вищої освіти є її комерціалізація, що обумовлюється діяльністю приватних ВНЗ, питома вага яких серед ВНЗ України становить близька 20 % (202 у 2005 р., 177 у 2012 р, 134 у 2015 р.) і скороченням бюджетного фінансування державних та комунальних ВНЗ [5]. При цьому, зазначимо, що в Україні спостерігається тенденція зростання питомої ваги студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації, які навчаються за бюджетні кошти. Так, на початок 2015/2016 н.р. за рахунок коштів державного бюджету навчалися 45,6% студентів, за рахунок коштів місцевих

бюджетів – 4,9%, а на початок 2010/2011 н.р. 38,3 та 3,8% відповідно. Замалою є питома вага студентів, які навчаються за кошти органів державної влади та юридичних осіб, протягом аналізованого п'ятирічного періоду вона коливалася у межах 0,4-0,6%. За кошти фізичних осіб у 2010/2011 н.р. навчалося 57,5% студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації, а у 2015/2016 н.р. – 48,9% [5]. Такий розподіл студентів вишів за формами фінансування, на нашу думку, створює певні перешкоди формуванню збалансованого ринку праці, оскільки юридичні особи, що потенційно пред'являють попит на робочу силу на ринку праці мають обмежені можливості фінансування підготовки необхідної робочої сили, держава дотепер не має обґрунтованого механізму визначення державного замовлення на підготовку кадрів, а фізичні особи, які інвестують власні кошти в навчання не завжди приймають до уваги ситуацію на ринку праці при виборі напряму підготовки.

Щодо форм фінансування підготовки кадрів у системі професійно-технічної освіти, то слід зазначити, що основною формою фінансування виступають кошти державного бюджету. Так, на кінець 2014 р. із загальної кількості учнів та слухачів у ПТНЗ 98,2% навчались за державним замовленням і, відповідно, 1,8% - за кошти юридичних та фізичних осіб.

Проаналізуємо динаміку та структуру видатків зведеного бюджету України на освіту (табл.1). Дані Державної служби статистики свідчать, що майже третина всіх відповідних видатків держави припадає на вищу освіту (32,3 % у 2000 р., 27,7 % у 2015 р.). Питома вага видатків зведеного бюджету на професійно-технічну освіту в Україні протягом аналізованого періоду є відносно стабільною та коливається у межах 5,5-6,5 %. Щодо обсягу фінансування професійної освіти в Україні у 2015 р., то він склав 25201 млн грн., у тому числі 4 141,9 млн грн на фінансування професійно-технічної освіти та 21059,8 млн грн на вищу освіту [5].

При цьому, починаючи з 2013 р. спостерігається зниження абсолютного розміру зазначених витрат (скорочення у 2015 р. порівняно з 2012 р. склало 10168,9 млн грн) та їх питомої вага у ВВП (на 0,2 та 1,1 % відповідно по

професійно-технічній та вищій освіті). До того ж відбулося зниження питомої ваги витрат на ці види освіти у зведеному бюджеті: на професійно-технічну освіту на 0,4 відсоткові пункти, на вищу освіту – на 1,2. Це свідчить про зміщення акценту на фінансування дошкільної та загальної середньої освіти (табл. 1). У той же час, зазначимо, що частка загальних бюджетних витрат на вищу освіту в Україні перевищує показники інших країн. Так, якщо інвестиції у вищу освіту (як державні, так і приватні) перевищують 2 % ВВП лише у США та скандинавських країнах [4], то в Україні протягом 2009-2013 рр. тільки державні видатки на вищу освіту становили 2 - 2,3 % ВВП (табл.1).

Таблиця 1

Видатки зведеного бюджету України на освіту у 2000-2014 рр.

	Загальні видатки зведеного бюджету, млн грн.	Видатки у % до		Видатки на окремі підгалузі у % до видатків на галузь	Загальні видатки зведеного бюджету, млн грн.	Видатки у % до		Видатки на окремі підгалузі, % до видатків на галузь
		загальних видатків	ВВП			загальних видатків	ВВП	
	2000 рік				**2011 рік**			
Всього	**48148,6**	**100,0**	**100,0**	**X**	**416853,6**	**100,0**	**100,0**	**X**
З них								
На освіту - всього	**7085,5**	**14,7**	**4,2**	**100,0**	**86253,6**	**20,7**	**6,6**	**100,0**
У тому числі								
професійно-технічну	429,1	0,9	0,3	6,1	5305,4	1,3	0,4	6,2
вищу	2285,5	4,7	1,3	32,3	26619,6	6,4	2,0	30,9
	2005 рік				**2012 рік**			
Всього	**141989,5**	**100,0**	**100,0**	**X**	**492454,7**	**100,0**	**100,0**	**X**
З них								
На освіту - всього	**26801,8**	**18,1**	**6,1**	**100,0**	**101560,9**	**20,6**	**7,0**	**100,0**
У тому числі								
професійно-технічну	1749,9	1,1	0,4	6,5	6034,0	1,2	0,4	5,9
вищу	7934,1	5,7	1,8	29,6	29335,9	6,0	2,0	28,9
	2010 рік				**2013 рік**			
Всього	**37842,8**	**100,0**	**100,0**	**X**	**505843,8**	**100,0**	**100,0**	**X**
З них								
на освіту - всього	**79826,0**	**21,1**	**7,4**	**100,0**	**105538,7**	**20,9**	**7,3**	**100,0**

У тому числі								
професійно-технічну	5106,2	1,4	0,5	6,4	6359,8	1,3	0,4	6,0
вищу	24998,4	6,6	2,3	31,3	30003,1	5,9	2,1	28,4
2014 рік[1]					**2015 рік**[2]			
Всього	**523004,8**	**100,0**	**100,0**	**X**	**433159,8**	**100,0**	**100,0**	**X**
З них								
на освіту - всього	**100105,6**	**19,1**	**6,4**	**100,0**	**75907,0**	**17,5**	**5,5**	**100,0**
У тому числі								
професійно-технічну	5885,2	1,1	0,4	5,9	4141,9	1,0	0,3	5,5
вищу	28340,5	5,4	1,8	28,3	21059,8	4,9	1,5	27,7

[1]Включаючи видатки бюджетів Автономної Республіки Крим та м. Севастополя
[2]На 01.10.2015, без урахування видатків бюджетів Автономної Республіки Крим та м. Севастополя

З погляду оцінки рівня фінансування професійно-технічної та вищої освіти в Україні представляє певний інтерес визначення обсягу фінансування у розрахунку на одного студента. З використанням даних Державної служби статистики [5] визначимо цей показник та розглянемо його динаміку (рис. 1).

На рис. 1 прослідковується тенденція зростання обсягів фінансування у розрахунку на одну особу, яка отримує професійно-технічну або вищу освіту в Україні. Проте слід звернути увагу на незначний обсяг коштів, який передбачено зведеним бюджетом України на зазначені цілі та на те, що у межах видатків зведеного бюджету на освіту в Україні на одну особу, яка навчається у ПТНЗ, припадає більше коштів, ніж на одного студента ВНЗ.

Науковці зазначають, що у сучасних умовах освітні заклади можуть розглядатися як економічні інститути, котрі приймають участь у ринковому кругообігу, є суб'єктами економічної діяльності, що базується на принципах раціонального використання ресурсів, а також взаємодіє з іншими економічними інститутами – інститутом грошей, держави, власності, підприємництва, фінансовими інститутами. У результаті інститут освіти перестає відігравати роль центру передачі й формування соціокультурних цінностей, а стає виробником дорогого продукту як сукупності освітнього товару й освітніх послуг, володіння яким підвищує конкурентні переваги його власника на ринку праці [6, с. 11].

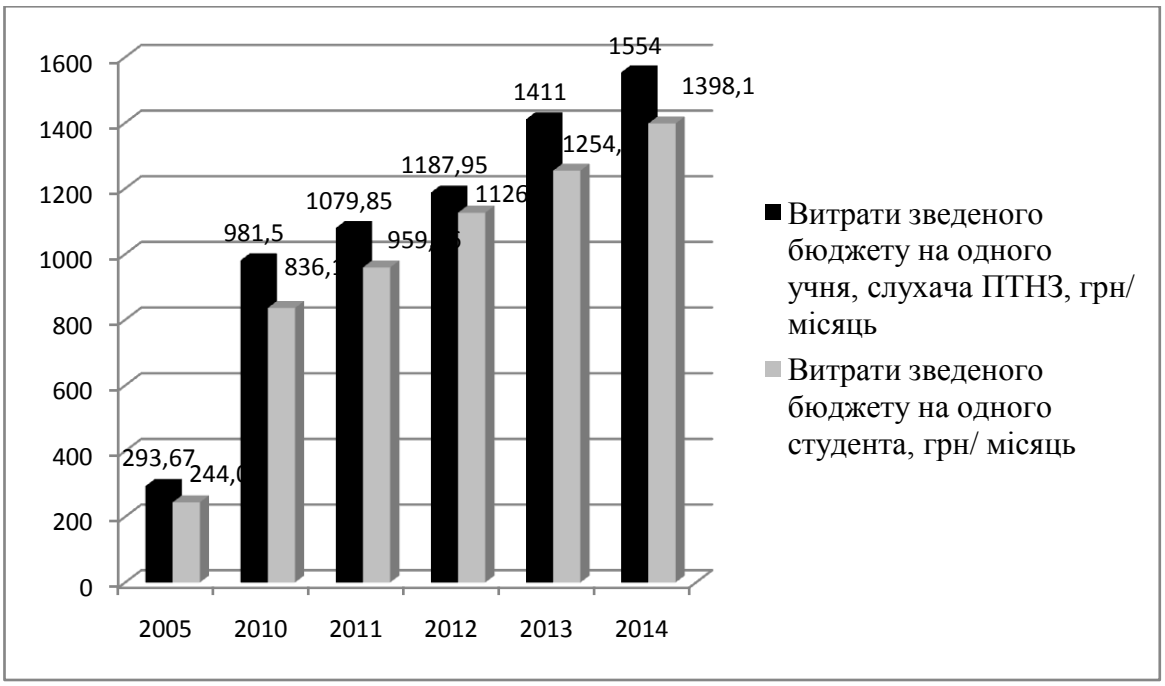

Рис. 1 Динаміка витрат зведеного бюджету у розрахунку на одну особу, яка здобуває професійно-технічну та вищу освіту в Україні у 2005-2014 рр., грн/ місяць

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що не зважаючи на певні новації у професійній освіті, ситуація у цій сфері в Україні не може бути визнана повною мірою задовільною, що провокує у подальшому виникнення низки соціально-економічних проблем, однією з яких є молодіжне безробіття, так як наслідок – розбалансованість національного ринку праці. Високий рівень безробіття молоді в Україні зумовлений тим, що значна частина молодих людей не мають належних професійних навичок і досвіду роботи, крім того, поглиблюється невідповідність попиту та пропозиції на ринку праці.

За результатами досліджень, проведених Центром «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності», яким було охоплено 1202 випускників з 229 ВНЗ усіх рівнів акредитації та представників 843 середніх і великих компаній, головними бар'єрами у прийомі їх на роботу найчастіше стають: низький рівень практичної підготовки (59 %), завищені вимоги до зарплати та перспектив кар'єрного зростання (40 %) та відсутність досвіду роботи (37 %) [7, с. 6]. Таким чином, очевидно, що саме освітня сфера є визначальною щодо подальшого працевлаштування молоді та реалізації її

людського потенціалу.

Важливим аспектом диверсифікації джерел фінансування системи професійної освіти в Україні є партнерство бізнесу та навчальних закладів, що вдосконалює процес підготовки фахівців, які відповідають вимогам ринку праці, і сприяє розвитку дослідницької та інноваційної діяльності в країні.

За результатами опитувань, з ВНЗ співпрацює лише близько третини компаній (34 %), переважно великі й середні компанії (62 % та 31 % відповідно) [7, с.9]. Основними мотивами налагодження партнерства бізнесу з вищими навчальними закладами є: підготовка фахівців, які відповідають запитам компаній, доступ до висококваліфікованої робочої сили. Найпоширенішими формами співробітництва є ті, що зорієнтовані на підготовку спеціалістів, стажування та практика студентів, лекції, студентські проекти, конкурси та профорієнтаційні заходи [7, с. 10].

У той же час світовий досвід показує, що ВНЗ активно розвивають співпрацю з компаніями у напрямі не лише навчальної, але й наукової та інноваційної діяльності. Так, за даними дослідження «Огляд партнерства бізнесу та університетів в Канаді» (2011), компанії визначають такі найпоширеніші форми співробітництва з університетами: стажування (25 %), менторство (17 %), благодійна грошова допомога (15 %), підтримка дослідних проектів (14 %), контракті дослідні проекти (11 %), взаємодія з дослідною кафедрою (5 %), створення бізнес-інкубаторів (4 %). Основними мотивами для налагодження такого партнерства є доступ до компетенцій та експертиз, розроблений в університеті (43 %), доступ до висококваліфікованих фахівців (42 %), доступ до інноваційних технологій (22 %) [7, с. 11].

Таким чином, основні мотиви партнерства бізнесу та ВНЗ і в Україні, і в Канаді пов’язані з доступом до кваліфікованих фахівців, проте в Україні вони на цьому й обмежуються, а за кордоном додатково пов’язані з результатами інноваційної діяльності ВНЗ. Цим пояснюється й ширший перелік форм зазначеного співробітництва.

При цьому необхідно враховувати, що в Україні існує низка бар’єрів для

ефективної співпраці бізнесу й університетів в системі розвитку професійної освіти та її фінансування з боку бізнесу. На думку представників вищої школи, основними бар'єрами є недостатня поінформованість бізнесу про можливі наслідки співпраці та орієнтованість бізнесу лише на швидке отримання прибутку, а на думку представників бізнесу, – нерозуміння навчальними закладами реалій бізнес-освіти та бюрократичність ВНЗ [7, с. 12] (табл. 2).

Таблиця 2

Основні бар'єри в ефективній взаємодії бізнесу та ВНЗ (оцінка проведена Центром «Розвиток КСВ» за 5-бальною шкалою)*

Бар'єр	На думку представників ВНЗ		На думку представників бізнесу	
	оцінка	ранг	оцінка	ранг
Бізнес не достатньо поінформований про можливості співпраці з ВНЗ	3,1	1	2,1	5
Бізнес зорієнтований лише на швидке отримання прибутку	3,0	2	-	-
Складність узгодження правових аспектів інтелектуальної власності	2,6	3	2,4	3
Недостатність ресурсів для розширення партнерства	2,1	4	2,1	6
Проблеми конфіденційності інформації	2,1	5	2,0	7
Бізнес не розуміє реалій і умов роботи ВНЗ	1,8	6	-	-
Відсутність конкретно визначених осіб у ВНЗ, що відповідають за контакти з бізнесом	1,5	7	2,3	4
ВНЗ не розуміють реалій бізнесу	-	-	3,0	1
ВНЗ занадто бюрократичні структури	-	-	2,6	2

* складено за даними [7, с. 12]

За результатами канадського опитування компаній, нерозуміння університетами реалій бізнес-світу та бюрократичні перешкоди також є головними бар'єрами у взаємодії компаній і університетів (майже третина опитаних компаній відзначили їх як головні проблеми у співпраці) [7, с. 12].

Розглядаючи провідний зарубіжний досвід як можливий напрям

удосконалення механізму фінансування професійної освіти в Україні необхідно також зазначити, що в багатьох країнах Європи зростає роль держави стосовно забезпечення професійної освіти не тільки у формі організації і фінансування державної системи професійної освіти, а й у непрямому стимулюванні працівників і роботодавців, які забезпечують професійне навчання: освітні ваучери, гранти, пільгові кредити працівникам і роботодавцям, цільові рахунки, пільгове оподатковування доходів тощо [4].

Не дивлячись на те, що одним з найважливіших питань є роль держави у фінансуванні освіти, в більшості високо розвинутих країн в теорії і на практиці існують дві позиції: підтримка значної (аж до переважаючої) ролі держави у фінансуванні освіти (так звана «соціалізація освіти») і підтримка значної ролі ринку у розвитку цієї проблеми. Очевидна роль державного фінансування у забезпеченні стабільності системи освіти, якій притаманні певна інертність та консерватизм, не може бути безпосередньо включена в механізм ринку з його динамічно змінним механізмом попиту і пропозиції, конкуренцією, вільним ціноутворенням тощо. Загалом ці атрибути ринку можуть співвідноситись з професійною освітою, де попит на ринку праці в багато чому визначає напрями і зміст освіти [8, с. 101].

Трансформація системи фінансового забезпечення професійної освіти в Україні має відбуватися з урахуванням досвіду інших країн світу [9]. Так, для системи фінансування освіти у Франції характерна висока централізація управління і фінансування освіти зі створенням на державні кошти системи структур та об'єднань для залучення громадськості та фахових асоціацій до вироблення освітньої політики та вирішення складних проблем поточної діяльності закладів освіти. Фінансуванням вищих закладів освіти (розробка і впровадження планів національної освіти, педагогічні плани і проекти, включаючи плани з галузі сільського господарства та оборони) займається управління у справах вищої освіти. Воно ж і розподіляє кошти, координує діяльність і розвиток освітніх закладів. Держава забезпечує 64,5% фінансування з державного бюджету, з Міністерства національної освіти

57,1%. Частка фінансування з місцевих бюджетів 20,9 %. Органи місцевого самоврядування забезпечують фінансування національної освіти другого рівня, вищої освіти та подальшої вищої освіти (науковий ступінь), частка внесків інших державних організацій 6,4%, а фізичних осіб – 1,8 % .

У багатьох країнах визнають, що основними учасниками, між якими має розподілятися відповідальність за освіту, є держава, приватний сектор, громадські організації, органи місцевого самоврядування, асоціації батьків та навчальні заклади [9]:

Ірландія: держава фінансує освіту, а виборні органи на місцях здійснюють контроль й управління ресурсами.

Австрія, Іспанія: місцеві громади, влада земель, муніципалітети фінансують освіту, а держава створює умови і захищає автономію шкіл.

Нідерланди: розгалуженою є мережа недержавних закладів освіти і вони фінансуються на рівних умовах з державними закладами через центральний і місцеві бюджети; держава сприяє розвитку приватного сектору в освіті, забезпеченню громадського контролю і залишає за собою роль спостерігача за виконанням іншими учасниками своїх зобов’язань

Вищою освітою Німеччини опікуються як федеральний уряд, так і уряди земель. Заклади вищої освіти фінансуються землями на 94%, центром – на 6%. Близько 7,8% фінансування університетської науки здійснює приватний сектор економіки. Крім того, фінансування відбувається із земельних бюджетів.

Щодо закладів вищої освіти у Сполучених Штатах, то вони поділяються на приватні, які майже повністю фінансуються від спонсорів та інших джерел і державні, до яких значна частина коштів надходить з федерального і місцевих бюджетів, хоч вона також далека від 100%. Загалом держава все ж відіграє домінуючу роль, фінансуючи левову частку наукових програм в університетах, утримуючи дво- і чотирирічні коледжі з майже 80% всього контингенту студентів, мало не половина яких ще й отримує стипендію чи іншу фінансову допомогу з бюджету.

Таким чином, з урахуванням зарубіжного досвіду Україна має здійснити перехід від переважно бюджетного фінансування освіти до залучення додаткових джерел, таких як бізнес і банки. Потрібно розширити можливості навчальних закладів залучати додаткові кошти з некомерційних фондів, використання грантової підтримки дослідних проектів та освітніх інновацій; розширення списку платних послуг навчальних закладів [8, с. 102].

Корисним може бути й використання інтегральної моделі фінансування професійної освіти, яка включає різнорівневе багатоканальне державне фінансування, кредитування навчання, а також підтримку економічних суб'єктів, котрі самостійно оплачують навчання. Основою такої системи має стати фінансування не вищих навчальних закладів, а освіти окремого суб'єкта, тобто індивідуалізація цього процесу. Така система, з одного боку, дозволить залучити додаткові кошти для оплати навчання студентів, поліпшити матеріально-технічну базу вищих навчальних закладів, підвищити конкурентоспроможність оплати праці професорсько-викладацького складу, а з іншого – створить умови для впливу споживачів освітніх послуг на їх якість [10, с. 11].

На думку фахівців, в Україні доцільно також запровадити на законодавчому рівні прозорий механізм фінансування державних вищих навчальних закладів за принципом виділення коштів з розрахунку на одного студента. З метою збереження та розвитку інтелектуального потенціалу України необхідно відмовитися від принципу «залишкового» фінансування освіти та виконувати положення ст. 61 Закону України «Про освіту», що передбачає фінансування освіти в розмірі не нижче 10 % ВВП [11, с. 116].

Ефективним може бути й використання маркетингових технологій у фінансовому забезпечені освіти, що дозволить, зокрема, обґрунтовано обирати стратегію поведінки навчальних закладів на ринку освітніх послуг, яка включає виважені товарну, цінову та комунікаційну політики навчального закладу.

Висновки. Сучасний стан фінансування системи професійної освіти в

Україні та визначені характеристики вітчизняної освітньої системи, дозволяють зробити висновок, що чинна система потребує трансформації, котра за рахунок підвищення якості освіти забезпечить формування сучасного фахівця, здатного сформувати кадрове ядро інноваційних перетворень на всіх рівнях кадрової політики та буде користуватися попитом на ринку праці. Саме такі перетворення будуть сприяти не лише підвищенню ефективності інвестицій в освіту, а й забезпеченню збалансованості національного ринку праці, що дозволить отримати в перспективі й інші макроекономічні результати.

Список використаних джерел

1. Державна кадрова політика в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку: наук. доп. / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, К. О. Ващенка, Ю. П. Сурміна (кер. проекту). – К. : НАДУ, 2012. – 72 с.

2. Указ Президента України № 45/2012 від 01.02.2012 р. «Про Стратегію державної кадрової політики на 2012–2020 роки». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua.

3. Основные тенденции развития высшего образования: глобальные и болонские измерения / под ред. В.И. Байденко. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2010. – 352 с.

4. Дороніна О.А. Теорія та практика формування багаторівневої кадрової політики в контексті забезпечення гідної праці в Україні: монографія / О.А. Дороніна. – Донецьк: ДонНУ, 2013. – 395 с.

5. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua.

6. Астахова К.В. Розвиток інститутів освітньої сфери у трансформаційній економіці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец.: 08.00.01 / К.В. Астахова. – Х., 2007. - 24 с.

7. Якісна вища освіта: роль партнерств / А. Зінченко, М. Саприкіна, О. Янковська, О. Вінніков. – К.: Центр «Розвиток КСВ», 2013.– 20 с.

8. Мігус І. П. Економічний підхід та пошук оптимальних шляхів фінансування системи освіти / І. П. Мігус // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. - 2013. - № 2. - С. 96-103. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnudps_2013_2_13.

9. Естерманн Т. Фінансово стійкі університети II. Диверсифікація джерел надходжень європейських університетів / Т. Естерманн, Б. Прюво; пер. с англ. – Брюсель: Асоціація Європейських Університетів (НКО), 2011. – 102 с.

10. Пащенко О.В. Економічні основи модернізації вищої освіти в умовах становлення економіки знань: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец.: 08.00.01 / О.В.Пащенко. – Х., 2010. - 17 с.

11. Довгань Л. П. Проблемні питання фінансування вищої освіти в Україні / Л. П. Довгань, Т. Г. Марусяк // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. - 2012. - № 1. - С. 111-117. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnudps_2012_1_13.

Дороніна Ольга Анатоліївна – доктор економічних наук, професор кафедри управління персоналом та економіки праці Донецького національного університету (м. Вінниця);

Глінчевська Світлана Володимирівна – аспірант кафедри управління персоналом та економіки праці Донецького національного університету (м. Вінниця).

УДК 336.228.3

Брехов С.С., Коротун В.І.

СВІТОВИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ АГРЕСИВНОМУ ПОДАТКОВОМУ ПЛАНУВАННЮ: ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті досліджено наявні світові тенденції у сфері протидії мінімізації сплати податків, визначено критерії віднесення схем мінімізації податкових зобов'язань до категорії агресивного податкового планування, а також визначено перспективи підвищення ефективності протидії використанню таких схем заниження сплати податків в Україні.

Ключові слова: *мінімізація сплати податків, ухилення та уникнення від сплати податків, агресивне податкове планування.*

Брехов С.С., Коротун В.И.

МИРОВОЙ ОПЫТ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ АГРЕССИВНОМУ НАЛОГОВОМУ ПЛАНИРОВАНИЮ: ВЫВОДЫ ДЛЯ УКРАИНЫ

В статье исследованы имеющиеся мировые тенденции в сфере противодействия минимизации уплаты налогов, определены критерии отнесения схем минимизации налоговых обязательств к категории агрессивного налогового планирования, а также определены перспективы повышения эффективности противодействия использованию таких схем занижения уплаты налогов в Украине.

Ключевые слова: *минимизация уплаты налогов, уклонение и избежание уплаты налогов, агрессивное налоговое планирование.*

Brehov S.S., Korotun V.I.

WORLD EXPERIENCE FIGHTING AGGRESSIVE TAX PLANNING: CONCLUSIONS FOR UKRAINE

The article is devoted to current global trends in fighting minimize taxes, the criteria of classification schemes to minimize tax liabilities categorized as aggressive tax planning, and also the prospects for increasing the efficiency of such schemes fighting understatement of tax in Ukraine.

Keywords: *minimization of tax, avoidance and tax evasion, aggressive tax planning.*

Постановка проблеми. Одним з найбільш пріоритетних завдань реалізації реформ у сфері оподаткування будь-якої країни світу є підвищення ефективності застосовуваної моделі податкового адміністрування. Виконання даного завдання дозволяє реалізовувати структурні податкові трансформації, здійснювати перерозподіл податкового навантаження, а також реалізовувати

комплекс заходів податкового стимулювання. Відповідно питання повноти використання бази оподаткування, зниження рівня використання схем податкової мінімізації залишаються вкрай актуальними і для України.

В свою чергу широке використання великим бізнесом агресивних практик податкового планування, які знижують фіскальну ефективність податкових систем зумовило активне обговорення цих питань на світових економічних форумах. Україна також не може залишатись осторонь світових процесів трансформації систем оподаткування, а тому надзвичайно актуальними як з теоретичної точки зору, так й виходячи з суттєвої практичної значущості, є пошук ефективних механізмів протидії використання схем мінімізації податкових зобов'язань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблематика мінімізації сплати податків досить широко висвітлюється у працях зарубіжних та вітчизняних вчених. Особливо розгляд даної проблематики активізувався останніми роками, що пов'язано з прийняттям в 2013 році на рівні ОЕСР Плану дій BEPS (Action Plan on Base Erosion and Profit Shifting) [1]. Однак, дана проблематика все ж не є новою і була (та залишається) предметом численних наукових досліджень [2–6].

В Україні, не зважаючи на наявність ряду досліджень з проблем протидії агресивному податковому плануванню [7, 8], все ж основна увага приділяється пошуку ефективних інструментів протидії використанню схем ухиленню від сплати податків. Відповідно проблематика впровадження в вітчизняну практику сучасних інструментів протидії агресивному податковому плануванню (далі – АПП) в Україні залишається мало дослідженою та потребує подальших наукових розвідок.

Зважаючи на означене, **метою статті** є дослідження сучасних світових тенденцій протидії використанню схем уникнення від сплати податків (в тому числі таких, що мають ознаки агресивного податкового планування), а

також визначення стратегії та тактики впровадження механізмів протидії таких схем у вітчизняну практику податкового адміністрування.

Виклад основного матеріалу. Ефективність реалізації економічних перетворень в будь-якій країні світу прямо залежить від особливостей застосовуваної податкової системи, а також змістовних характеристик укладених міжнародних договорів у сфері оподаткування. Відповідно перед кожною країною постає питання реалізації комплексу заходів, спрямованих на зниження рівня використання її резидентами тих чи інших схем мінімізації податкових зобов'язань.

На даний час при здійсненні оцінки такого явища як мінімізація податкових зобов'язань використовують поняття ухилення від сплати податків; уникнення від сплати податків; законну оптимізацію податкових зобов'язань (податкове планування) [2, 4]. Відповідно під поняттям ухилення від сплати податків (*tax evasion*) розуміють пряме порушенням законодавства, яке засноване на використанні методів приховування доходів і майна від оподаткування, фальсифікації документів, невідображення у податкових деклараціях податкових зобов'язань та ін.

На відміну від ухилення від оподаткування, уникнення від сплати податків *(tax avoidance)* полягає у використанні платником податків суперечності між фактичними обставинами і формою податкового закону. Даний спосіб (з юридичної точки зору) не передбачає порушення податкового законодавства, однак фактично призводить до значних бюджетних втрат у вигляді ненадходження податкових платежів через застосування різного роду схем мінімізації податкових зобов'язань.

В свою чергу, за визначенням Д. Сандерленда, податкове плануванням *(tax planning)* є діяльністю платника податків, яка спрямована на максимальне використання всіх нюансів податкового законодавства з метою досягнення найвищого фінансового результату шляхом законної оптимізації господарської діяльності підприємства з точки зору податкових наслідків [3, с. 64]. Тобто основною характерною особливістю податкового планування

є наявність відповідних податкових альтернатив, що і забезпечує можливість оптимізації податкових зобов'язань.

Також ще в 2006 році на Форумі ОЕСР з податкового адміністрування було вказано на збільшення рівня „агресивності" застосовуваних ТНК схем податкового планування. Відповідно в широкий обіг було введено поняття агресивного податкового планування *(aggressive tax planning)*, яке є особливим видом податкового планування і здійснюється платником податків шляхом прийняття рішень у сфері оподаткування, які можуть призвести до наслідків, відмінних від закріплених податковим законодавством внаслідок його невизначеності або багатоваріантного трактування.

Реалізація схем АПП передбачає використання технічних особливостей податкової системи або невідповідностей між двома або більше податковими системами з метою зниження податкових зобов'язань. Відповідно такі схеми здійснюються з використанням широкого податкового інструментарію, в тому числі можливостей подвійних вирахувань з об'єкту оподаткування, а також відсутності оподаткування як у джерела доходу, так і країні резиденства платника податків.

АПП характеризується двома типами практичних ситуацій, де у першому випадку позиція платника податків є обґрунтованою і формально відповідає законодавству, але має непередбачувані податкові наслідки. В другому ж випадку податкові органи вбачають ризик того, що платник податків не вкаже на наявність невизначеності у тлумаченні закону, тобто податкові органи бачать небезпеку в тому, що законодавство може бути застосоване для досягнення результатів, відмінних від тих, які мав на увазі законодавець при формулюванні правової конструкції.

Як зазначено у праці [9, с. 410] основна проблема для більшості країн світу полягає не стільки у виявленні випадків ухилення від сплати податків, а у визначенні критеріїв віднесення оптимізаційних схем до категорії уникнення від сплати податків або податкового планування. Вказані два

способи зниження суми сплати податків не передбачають прямого порушення норм податкового законодавства. Однак, більшість країн з розвинутими економіками вже впровадили цілий ряд обмежень на використання схем уникнення від сплати податків.

Важливим для розвинутих країн у вирішенні питання АПП є усвідомлення даної проблеми, реальна оцінка відповідних економічних втрат і наслідків, наявність політичної волі і пошуку шляхів мінімізації негативного впливу. Задля більш ефективної протидії АПП на міжнародному рівні відбувається добровільне обмеження національних податкових суверенітетів, гармонізуються податкові норми, переглядається політика податкових свобод для господарюючих суб'єктів. Великого значення для ефективної протидії АПП країн ОЕСР відіграють високі стандарти функціонування правових систем, що забезпечують розгляд спірних практик податкового планування через призму добросовісного трактування податкових норм, неприпустимості укладення штучних угод в цілях отримання податкових вигод та інших податкових доктрин. Частина цих доктрин знаходить своє відображення в рекомендаціях та звітах ОЕСР, Директивах ЄС, міжнародних конвенціях, національних податкових законодавствах. Найбільш відомий доктрина або принцип, що зараз використовується у трансфертному законодавстві – це принцип „витягнутої руки". Інші популярні принципи, що є рівнозначним за важливістю – це: «ділова мета», «сутність над формою», «економічна доцільність», «поетапність угод», «зловживання законом» [8, с. 184–192].

Активізація використання терміну агресивного податкового планування у експертному середовищі, як вже зазначалося вище, відбулася у зв'язку з прийняттям в 2013 році ОЕСР Плану дій BEPS, до якого на сьогодні приєдналося понад 60 країн [1]. Основною метою прийняття такого плану є уніфікація умов оподаткування та здійснення господарської діяльності в різних країнах світу, що планується досягти шляхом вирівнювання норм податкового законодавства, а також їх практичного значення; реалізації

узгоджених норм в рамках міжнародної податкової системи; підвищення прозорості здійснюваних фінансово-господарських операцій.

Ключовими напрямами протидії використанню схем АПП, які визначені ОЕСР [1, с. 106]), стали:

– здійснення регулювання використання гібридів, що дозволяє всебічно оцінити використання платниками податків гібридів для одержання непередбачених відмінностей за різними країнами;

– робота над схемами, які увійшли в керівництво з питань агресивного податкового планування;

– напрацювання механізмів протидії формування корпоративних і банківських збитків з відповідним напрацюванням рекомендацій для країн щодо внесення або посилення правил торгівлі товарами групи ризику;

– реалізація ініціатив щодо розкриття інформації, які охоплюють цілий ряд підходів, починаючи з правил по обов'язкового розкриття інформації і закінчуючи формами спільного дотримання вимог, а також дають рекомендації країнам з впровадження у власну практику податкового адміністрування (або відповідного удосконалення) цих правил.

Країни ОЕСР зацікавлені у поширені та підвищенні ефективності практики протидії АПП на якнайбільше коло країн. Це відповідним чином звужуватиме можливості мінімізації податків великого бізнесу, основна частина доходів яких генерується в ТНК. Значну роль у цьому відіграє міжнародно-правове співробітництво саме в питаннях протидії АПП. Таке співробітництво, як показує досвід ОЕСР, активно розвивається і поглиблюється, відповідно поступово розширюється коло країн-учасників.

При визначенні перспектив імплементації запропонованих в рамках реалізації Плану дій BEPS слід зважати, що для країн з схожими з Україною соціально-економічними умовами розвитку, ОЕСР пріоритетами визначає: розвиток механізмів контролю за трансфертним ціноутворенням та іншими операціями з високою долею ризику, включно з переглядом документації про трансфертне ціноутворення; обмеження рівня мінімізації оподаткування

шляхом вирахування витрат за відсотками та інших схожими виплатами; запобігання неналежному використанню договірних норм; запобігання штучному ухиленню від статусу постійного представництва; розробка методик збору та аналізу даних щодо BEPS.

Протидія використанню схем АПП здійснюється в рамках функціонування кількох основних механізмів – контролю за трансфертним ціноутворенням, впровадження правил для контрольованих іноземних компаній, регулювання тонкої капіталізації та міжнародно-правового співробітництва. Відповідно і вдосконалення вітчизняних механізмів та інструментів протидії мінімізації податкових платежів, повинно здійснюватися в фарватері світових тенденцій та міжнародних стандартів. Певною мірою це стосується не тільки міждержавних, а й внутрішніх механізмів протидії АПП.

Для України міжнародно-правовий механізм протидії АПП повинен включати в себе і такі напрями як: дотримання та впровадження вимог Глобального форуму з прозорості та обміну інформацією; приєднання до конвенції з автоматичного обміну інформацією; розвиток взаємовідносин з компетентними органами країн з якими укладені договори про обмін інформацією; забезпечення співпраці з наддержавними утвореннями щодо уніфікації податкових норм та впровадження механізмів протидії АПП; визначення пріоритетності, глибини, а також здійснення впровадження механізмів протидії АПП в Україні.

На даний час підґрунтя для застосування в Україні схем АПП є дуже сприятливим. Це в першу чергу зумовлено значним переліком організаційно-правових конструкцій та форм господарювання, яким в Україні надаються пільгові та більш комфортні умови оподаткування. По-друге – зберігається велика кількість недосконалих та суперечливих законодавчих норм, залишаються прогалини у здійсненні нагляду та контролю за діяльністю пільгових суб’єктів господарювання. По третє – не сформовані механізми протидії схемам АПП міждержавного рівня. І наостанок, відсутня достатня

судова практика доведення фактів використання суб'єктами господарювання схем АПП.

Одним з ключових з питань при використанні в практиці податкового адміністрування механізмів протидії застосування схем агресивного податкового планування є правильна ідентифікація схем податкового планування та відповідна їх правова класифікація. Така ідентифікація є необхідною передумовою ефективного адміністрування ризиків АПП на всіх етапах податкового контролю – попереднього (законодавчий), поточного та наступного. З урахуванням міжнародної практики [10, с. 46] індикаторами АПП слід вважати наступні:

– високий рівень концентрації прямих іноземних інвестицій порівняно з ВВП;

– різниця між нормою прибутку порівняно з ефективною ставкою оподаткування;

– різниця між нормою прибутку в низькоподаткових юрисдикціях та в інших державах, в яких функціонує ТНК;

– ефективні ставки оподаткування афілійованих структур великих ТНК порівняно з суб'єктами господарювання, які не належать до ТНК, але мають схожі показники;

– концентрація високого рівня надходжень роялті порівняно з витратами на наукову, науково-дослідну та дослідно-конструкторську діяльність;

– співвідношення витрат на виплату процентів з доходами в афілійованих структурах ТНК в юрисдикціях з високим рівнем оподаткування.

Вказаний вище перелік індикаторів АПП не є вичерпним та охоплює лише основні з них. Крім того, їх визначення може бути складним для контролюючого органу. Також існує потреба у визначені ризиків за внутрішньодержавними схемами АПП.

Сучасний рівень розвитку ДФС України дає можливість без особливих зусиль визначати широкий перелік індикаторів податкових ризиків різного ступеню інформативності, в тому числі і тих, що вказують на вірогідність використання схем АПП. Для оцінки ризику, вага індикаторів визначається, з урахуванням ступеню ризику, щодо якого визначено ці індикатори. Індикатори можна розрізняти за способом їх зв'язку з ризиком – прямий чи опосередкований, за специфікою ризику – індивідуальні, загальні та операційні. Орієнтовний перелік індикаторів податкових ризиків АПП наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Перелік основних індикаторів ризиків агресивного податкового планування

Індикатор	Зв'язок з ризиком	Характер індикатора	Рівень (вага) індикатора
Індикатори організаційно-правової структури			
розгалуджена структура дочірніх підприємств	опосередкований	індивідуальний	середній
наявність значної кількості пов'язаних суб'єктів господарювання	опосередкований	індивідуальний	середній
приналежність до фінансово-промислової групи (групи підприємств);	опосередкований	індивідуальний	середній
наявність філій та відокремлених підрозділів, які перебувають на консолідованій сплаті податків	опосередкований	індивідуальний	середній
перебування у складі групи: підприємств на спрощених або спеціальних системах оподаткування, підприємств що користуються пільгами, договорів про спільну діяльність	прямий	індивідуальний	середній
перебування значної частки статутного капіталу (значних пакетів акцій, паїв, часток) підприємства у володінні юридичних осіб, що розміщенні в офшорних зонах	прямий	індивідуальний	високий
реєстрація суб'єктами підприємницької діяльності працівників підприємства;	опосередкований	індивідуальний	середній
реєстрація прав та акумуляція об'єктів інтелектуальної власності на одному з підприємств групи	опосередкований	індивідуальний	середній
індикатори бізнес-процесів та фінансових показників:			
наявність міжнародних угод, здійснення активної зовнішньоекономічної діяльності	опосередкований	операційний	низький
підприємство має контакти з фірмами, що перебувають в офшорних зонах	прямий	операційний	високий
делегування окремих бізнес-функцій	прямий	операційний	середній

підприємствам-сателітам			
застосування нестандартних договорів (комісії, лізингу, давальницьких та довгострокових угод)	прямий	операційний	середній
укладання економічно невигідних угод з контрагентами	прямий	операційний	високий
реалізація активів у великих розмірах у короткі терміни	опосередкований	операційний	високий
здійснення операцій нетипових для основного виду діяльності платника	прямий	операційний	високий
структурний аналіз та динаміка доходів і витрат СГ вказують на непропорційність, аритмічність доходів та витрат в розрізі їх видів чи контрагентів	опосередкований	операційний	середній
здійснення електронної комерції	опосередкований	операційний	середній
наявність значних сум заборгованості з афілійованими структурами	прямий	операційний	середній
кількаразове перевищення зобов'язань над власним капіталом	прямий	операційний	високий
наявність в групі компаній суб'єктів із значною часткою доходів від пасивних операцій чи доходів від здійснення нематеріальних операцій	прямий	операційний	високий
несправедливий розподіл прибутку від передачі та використання нематеріальних активів відповідно до розмірів утвореної за їх допомогою вартості	прямий	операційний	високий
неспівставність ризиків передачі активів фінансово-майновому стану та економічній участі	прямий	операційний	високий
реалізація продукції (робіт, послуг) за цінами, значно нижчими, а придбання за цінами, значно вищими середньостатистичних цін, що склалися на ринку збуту	прямий	операційний	високий
продаж основних фондів за ціною, нижчою за балансову	опосередкований	операційний	високий
розрахунки з використанням цінних паперів, векселів	опосередкований	операційний	середній
зростання податкового боргу на підприємствах групи	опосередкований	операційний	середній
надання або отримання значних позичок, кредитів при невеликих (нульових) прибутках чи збитках	опосередкований	операційний	середній
здійснення контрольованих операцій з трансфертного ціноутворення	прямий	операційний	високий
встановлення фактів численного перепродажу партій товару всередині групи, в т.ч. із залученням третіх учасників по яких пов'язаність юридично не встановлена	прямий	операційний	високий
індикатори податкової інформації			
низьке, без достатнього обґрунтування, податкове навантаження порівняно з іншими компаніями або попередніми податковими періодами	опосередкований	загальний	середній

коригування податкової звітності на значні суми	опосередкований	загальний	середній
неузгодженість показників податкової (фінансової) звітності	опосередкований	загальний	середній
негативна податкова історія щодо використання платником або його участі в схемах мінімізації податків	прямий	загальний	середній
інформація з зовнішніх джерел	Прямий/опосередкований (залежно від контексту)	загальний	середній і вище

Слід відмітити, що сьогоднішні показники ефективності протидії використання схем мінімізації сплати податків в Україні дозволяють констатувати наявність окремих процесів становлення механізмів протидії АПП. Проте недоліки, які мають місце у таких процесах, применшують ефективність функціонування даних механізмів. Крім того, практична діяльність фіскальних органів переважно направлена на боротьбу з порушенням податкового законодавства, а системна протидія АПП, що є невід'ємною частиною діяльністю фінансово-промислових груп та великого бізнесу в Україні, не здійснюється. Зазначені обставини виводять протидію АПП в пріоритетне завдання державної податкової політики, вирішення якого дозволить поліпшити стан забезпечення держави фінансовими ресурсами не посилюючи податкового тиску на більшість платників податків – представників малого та середнього бізнесу.

Висновки. Все приведене вище дозволяє констатувати, що Україна на сьогодні потребує покрокового та окремого впровадження тих чи інших механізмів протидії АПП, що мають більш пріоритетне та прагматичне значення для країни в сьогоднішніх умовах соціально-економічного розвитку. Відповідно актуальним для України є розвиток механізмів протидії АПП за такими напрямами, як:

– обмеження рівня мінімізації сплати податків шляхом вирахування витрат за відсотками та інших фінансових платежів (тонка капіталізація), що перешкоджатиме акумулюванню доходів джерелом походження з України без сплати податку на прибуток в низькоподаткових юрисдикціях та сприятиме легалізації інвестиційних потоків іноземного походження;

– удосконалення чинних норм та визначення рівня звичайних цін для нематеріальних активів та інших операцій з високою долею ризику в регулюванні трансфертного ціноутворення;

– запровадження правил контрольованих іноземних компаній як логічного продовження механізму трансфертного ціноутворення та необхідності оподаткування доходів джерелом походження з України, що виводяться в іноземні юрисдикції на пов’язаних осіб;

– активізація міжнародно-правового співробітництва та обміну інформацією як необхідної умови для підвищення ефективності механізмів протидії АПП;

– поширення правил трансфертного ціноутворення на операції між резидентами на території України – для зменшення ризиків мінімізації податків всередині національних кластерних утворень (ФПГ, груп підприємств тощо);

– встановлення прозорості та контролю діяльності платників податків, що користуються податковими пільгами чи спрощеними режимами оподаткування;

– впровадження в податкове законодавство правових доктрин, що дозволить фіскальним органам країни визначати податкові зобов’язання без наслідків угод та господарських операцій, які були здійснені з метою уникнення сплати податків;

– виокремлення протидії АПП як окремого напряму роботи ДФС України, з відповідним функціонуванням системи управління податковими ризиками, необхідним інфраструктурним та методичним забезпеченням.

Відповідно вирішення вказаних завдань потребує концептуалізації етапної трансформації застосовуваного нині в Україні механізму податкового адміністрування, при чому одним з основних пріоритетів такої трансформації є впровадження кардинально нових для вітчизняної практики механізмів протидії АПП.

Список використаних джерел

1. Addressing Base Erosion and Profit Shifting (Russian version) [Electronic resource]. – Paris: OECD Publishing, 2013. – 112 p. – Mode of access: http://dx.doi.org/10.1787/9789264201262-ru.

2. Uckmar, V., International Tax Avoidance and Evasion. General Report, 1983 IFA Congress, Kluwer, Deventer, 1983; OECD, International Tax Avoidance and Evasion, Paris, 1987.

3. Сандерленд Д. Налоговое планирование. Основы. – М.: Новое Бюро, 2010. – 201 с.

4. Fundamentals of International Tax Planning [edc. by R. Russo]. – Amsterdam: IBFD Publications BV, 2007. – 210 p.

5. EU Commission Recommendation of 06.12.2012 on aggressive tax planning, C(2012) 8806 [Electronic resource]. – 6 p. – Available at: www.ec.europa.eu.

6. Valente P. Enhanced Cross-border Cooperation against Aggressive Tax Behaviours. An Outlook on International Tax Initiatives / P. Valente / The 5th European Conference on Tax Advisers´ Professional Affairs. – London, 7 dec. 2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.cfe-eutax.org.

7. Кампанія щодо боротьби з розмиванням бази оподаткування та переміщенням прибутків: висновки для України / Науково-аналітична доповідь // Д. М. Серебрянський, П. О. Селезень. – Ірпінь : НДІ фінансового права, 2015. – 39 с.

8. Матухно М. О. Використання судових доктрин як спосіб доведення нереальності операцій та ліквідації схемного податкового кредиту з податку на додану вартість / М.О. Матухно // Вісник Дніпропетровського університету. – 2013. – № 4. – С.184–192.

9. Реформування податкової системи України: сучасні виклики та орієнтири : монографія / авторський колектив; за заг. ред. П. В. Пашка, Л. Л. Тарангул. – К.: ТОВ «Новий друк». – 520 с.

10. Measuring and Monitoring BEPS, Action 11 – 2015 Final Report / OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dx.doi.org/10.1787/9789264241343-en.

11. Designing Effective Controlled Foreign Company Rules, Action 3 – 2015 Final Report. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/2315301e.pdf.

Брехов Сергій Сергійович – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансових ринків Національного університету ДПС України;

Коротун Володимир Іванович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, начальник відділу податкової політики та методології оподаткування Національного університету ДПС України.

УДК 368

Кострач Л. М., Рудь Л. О.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню сучасного стану діяльності страховиків на вітчизняному страховому ринку. Проведено аналіз динаміки основних показників діяльності страхових компаній. Проаналізовано особливості оподаткування страхових компаній в Україні. Виявлено основні проблеми, які стримують розвиток вітчизняного страхового ринку загалом і страхових компаній зокрема, а також запропоновано напрями оптимізації діяльності страхових компаній на вітчизняному страховому ринку.

Ключові слова: *страховий ринок, страхові компанії, страхові активи, страхові премії, страхові виплати.*

Кострач Л. Н., Рудь Л. А.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ В УКРАИНЕ

Статья посвящена исследованию современного состояния деятельности страховщиков на отечественном страховом рынке. Проведен анализ динамики основных показателей деятельности страховых компаний. Проанализированы особенности налогообложения страховых компаний в Украине. Выявлены основные проблемы, которые сдерживают развитие отечественного страхового рынка в целом и страховых компаний в частности, а также предложены направления оптимизации деятельности страховых компаний на отечественном страховом рынке.

Ключевые слова: *страховой рынок, страховые компании, страховые активы, страховые премии, страховые выплаты.*

Kostrach L. N., Rud L. A.

TRENDS OF DEVELOPMET OF INSURANCE COMPANIES IN UKRAINE

The article investigates the current state of the insurers in the domestic insurance market. The analysis of the dynamics of the main indicators of insurance companies. Peculiarities of taxation of insurance companies in Ukraine. The basic problems that hinder the development of the domestic insurance market in general and insurance in particular, as well as proposed areas of optimization of insurance companies in the domestic insurance market.

Keywords: *insurance market, insurance companies, insurance assets, insurance premiums, insurance payments.*

Постановка проблеми. Страховий ринок як один з важливих елементів фінансового ринку є рушійною силою розвитку економіки країни. Можливість розширення пропозицій щодо надання страхових послуг, підвищення конкурентоспроможності, удосконалення порядку оподаткування страхової діяльності, формування досконалого нормативного-правого забезпечення, підвищення ролі державного регулювання страхових компаній сприяють успішному розвитку страхового ринку загалом. Такий розвиток має забезпечувати підвищення рівня національної економіки в умовах її інтеграції у світове економічне господарство.

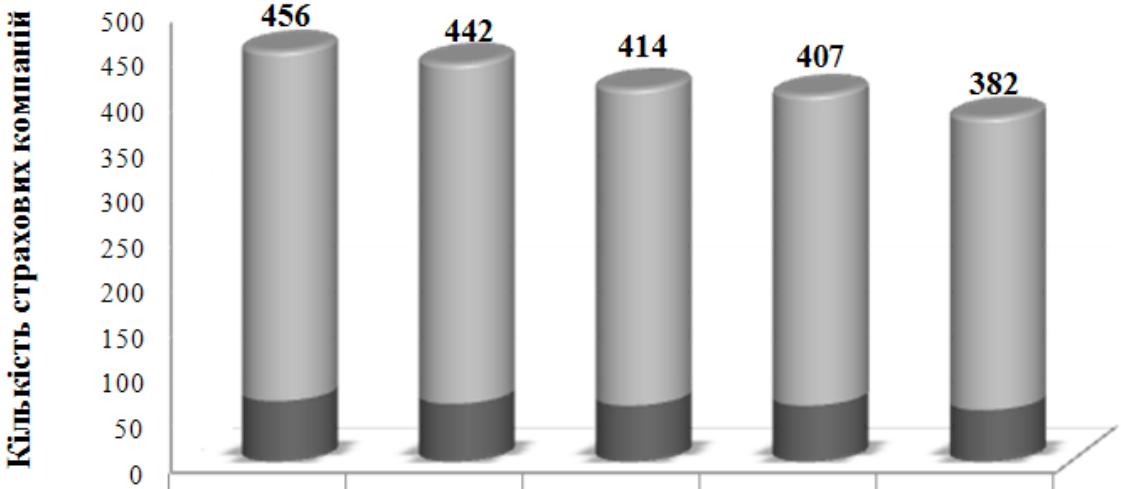
Проте сучасний стан розвитку економіки України не є сприятливим для страхового ринку, а, навпаки, є вагомим стримуючим чинником, оскільки характеризується загостренням фінансової, економічної і політичної кризи в країні. Тому аналіз основних факторів впливу на розвиток страхової діяльності загалом та страхових компаній зокрема є актуальним питанням сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питанням дослідження теоретичних і практичних засад функціонування страхового ринку присвячено ряд праць вітчизняних вчених, а саме: М. Александрової [1], В. Базилевича [2], О. Гаманкової [5], О. Козьменко [9], М. Кужелєва [10], В. Плиси [22] (загальні питання розвитку вітчизняного страхового ринку); В. Бігдаша [3], О. Залєтова [8], С. Осадця [14], Р. Пікус [21] (регулювання страхової діяльності);. Ю. Дьячкової [7], М. Мниха [11], О. Новікова [12], О. Сафонової [28], В. Фурмана [29] (висвітлення проблем розвитку страхового ринку та причин їх появи). Дослідженням особливостей розвитку страхового ринку займалися також зарубіжні вчені, а саме: Д. Бланд [4], Л. Орланюк-Малицька [13], Д. Хемптон [30], В. Шахов [32] та інші. Разом з тим, на теперішній час, багато питань, пов’язаних з дослідженням діяльності страхових компаній на вітчизняному страховому ринку в сучасних економічних та політичних умовах, є недостатньо вивченими.

Мета статті. Метою дослідження є визначення основних тенденцій розвитку страхових компаній в Україні, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення їх функціонування для забезпечення ефективного розвитку вітчизняного страхового ринку.

Виклад основного матеріалу. Страхування як механізм забезпечення фінансової стабільності в сучасних умовах набуває значної популярності. На даному етапі розвитку страховий ринок характеризується процесами інтернаціоналізації і глобалізації. Прискорення концентрації страхового капіталу, зменшення кількості страховиків та перестраховиків, активний процес злиття страхових компаній різних країн є ознаками глобалізації страхового ринку. Проте існують стримуючі чинники даних процесів, які значно уповільнюють розвиток вітчизняного страхового ринку.

Негативний вплив на всю фінансову систему України, в тому числі на страховий сектор, спричинила чергова вітчизняна економічна криза, яка супроводжувалась скорочення темпів розвитку економіки, нестабільним політичним становищем та введенням бойових дій на сході України. Так, протягом аналізованого періоду (2010 – 2014 рр.) кількість страхових компаній значно скоротилась (Рис.1).

	2010	2011	2012	2013	2014
Non-life	389	378	352	345	325
Life	67	64	62	62	57

Джерело: побудовано авторами за даними [16], [17], [18], [19]

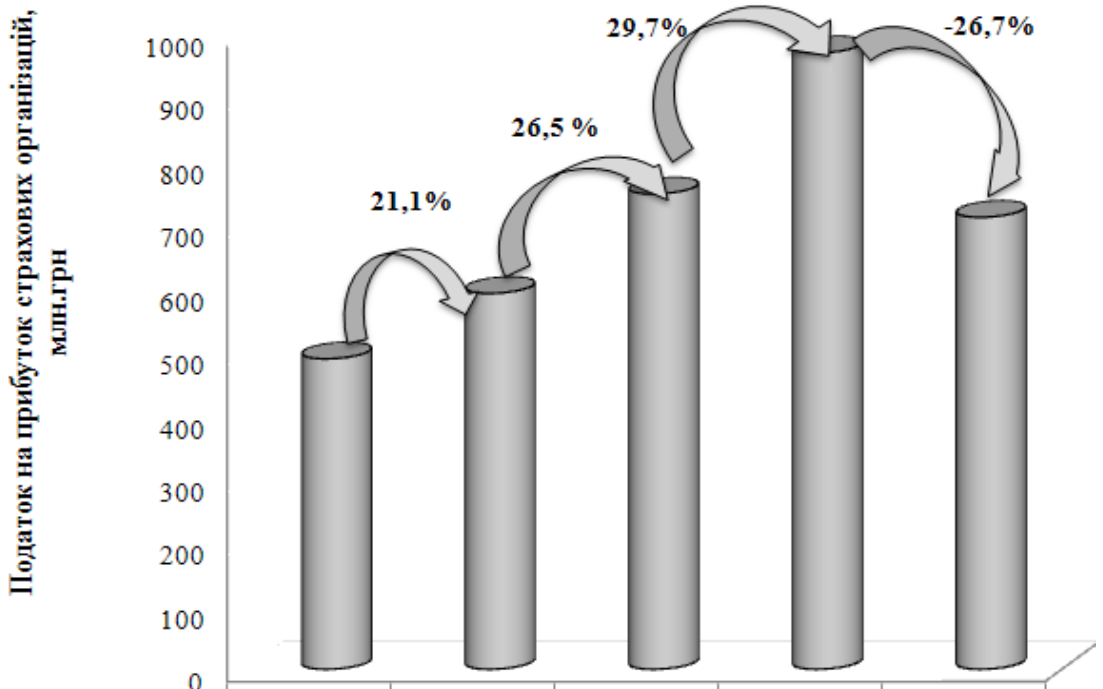
Рис. 1.Динаміка кількості страхових компаній за 2010- 2014 рр.

Одним із факторів зменшення чисельності страховиків на ринку стало посилення політики державного регулятора в боротьбі зі «схемним страхуванням». З іншого боку, це пов'язано з подіями, які відбувалися у банківському секторі, зокрема девальваційні процеси та закриття банків Національним банком України.

Взагалі діяльність страхових компаній залежить від стану банківської системи, адже, відповідно до статті 31 Закону України «Про страхування» від 07.03.1996 № 85/96-ВР [20], резерви страхових компаній, тобто кошти, необхідні для забезпечення платоспроможності ринку, розміщуються, зокрема, на депозитах у банках. Але дані кошти не підпадають під будь-які гарантії, на відміну від коштів інших юридичних осіб.

Іншою проблемою, з якою зіткнулися страховики, стала заборона переказувати за кордон платежі у валюті, введена постановою НБУ «Про введення додаткових механізмів для стабілізації грошово-кредитного та валютного ринків України» від 29.08.2014 №540 [21], що означає неможливість перестраховувати ризики на зовнішніх ринках, тобто потенційну підвищену збитковість чи відмову у виплатах. Це стало основною причиною різкого зниження податкових надходжень за аналізований період (Рис.2).

У 2015 році значних змін зазнала система оподаткування діяльності страхових компаній в Україні. Відповідно до Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28.12.2014 № 71-VIII [22] запроваджена змішана система оподаткування страховиків. У зв'язку із застосуванням нового підходу до оподаткування прибутку підприємств, докорінно змінилося формулювання об'єкта оподаткування. Тепер об'єкти, які підлягають оподаткуванню, визначено одразу в декількох статях Податкового кодексу України.

	2010	2011	2012	2013	2014
Податові надходження	488,65	591,64	748,17	970,16	711,47

Джерело: побудовано авторами за даними [15]

Рис. 2. Порівняння податкових надходжень страхових компаній за 2010-2014 рр., млн грн

Основне визначення наведено у пп. 134.1.1 Податкового кодексу України і передбачає загальні правила оподаткування прибутку та спеціальні правила оподаткування доходу страховика:

• за загальним правилом, об’єктом оподаткування є прибуток із джерелом походження з України та за її межами, який визначається шляхом коригування (збільшення або зменшення) фінансового результату до оподаткування (прибутку або збитку), визначеного у фінансовій звітності підприємства відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності, на різниці, які виникають відповідно до положень цього розділу;

• за спеціальним правилом – дохід за договорами страхування, визначений згідно з пп. 141.1.2 Податкового кодексу України.

У свою чергу, пп. 141.1.2 Податкового кодексу України передбачено, що об'єкт оподаткування страховика, до якого застосовується ставка, визначена відповідно до пп. 136.2.1 та 136.2.2 цього Кодексу, розраховується як сума

страхових платежів, страхових внесків, страхових премій, нарахованих за договорами страхування і співстрахування. При цьому страхові платежі, страхові внески, страхові премії за договорами співстрахування включаються до складу об'єкта оподаткування страховика тільки в розмірі його частки страхової премії, передбаченої договором співстрахування.

За оцінкою експертів запровадження змішана система оподаткування страховиків призведе до збільшення надходжень до Державного бюджету України від податку на прибуток у 2015 році на 30-35%. В свою чергу дані нововведення призведуть до погіршення фінансового стану страховиків, оскільки компанії будуть змушені сплачувати податок незалежно від фінансового результату діяльності, необхідності щорічного внесення акціонерами коштів для виконання вимог щодо платоспроможності, погіршення якості страхових послуг, а також відтоку іноземного капіталу з України.

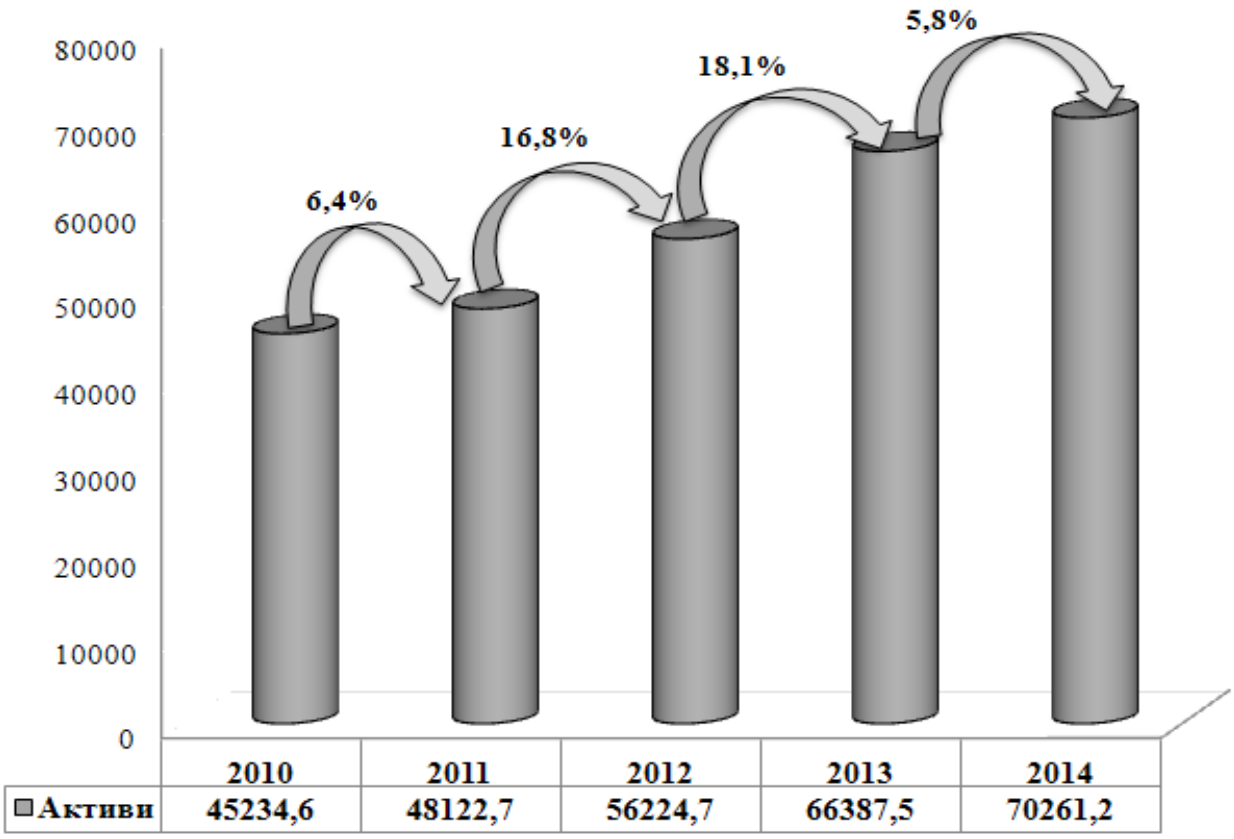
Страховики вважають, що введення даної системи оподаткування для страхових компаній є несправедливою і дискримінаційною політикою, оскільки інші фінансові установи повинні сплачувати тільки один податок.

Як показує динаміка останніх років, страхова індустрія України в цілому вийшла на певний рівень інвестиційної привабливості та представлена провідними транснаціональними страховими групами, але ще не стала реальним фактором стабільності національної економіки та за своїми інституційними та функціональними характеристиками не відповідає сучасним тенденціям, які визначають її істотне відставання в глобальному процесі формування світової фінансової системи.

Щодо загальних активів страховиків, то цей показник з кожним роком зростає, незважаючи на зменшення чисельності страховиків (рис.3).

Активи страховиків протягом аналізованого періоду збільшувались переважно завдяки зростанню залишків коштів на банківських рахунках та нарощенню інвестицій в акції. При цьому, значно скоротились обсяги вкладень в боргові цінні папери, що, в свою чергу, обумовлено збереженням

невисокої ділової активності на вітчизняному фондовому ринку та невисокою інвестиційною привабливістю корпоративних облігацій.

	2010	2011	2012	2013	2014
Активи	45234,6	48122,7	56224,7	66387,5	70261,2

Джерело: побудовано авторами за даними [17], [18], [19], [20]

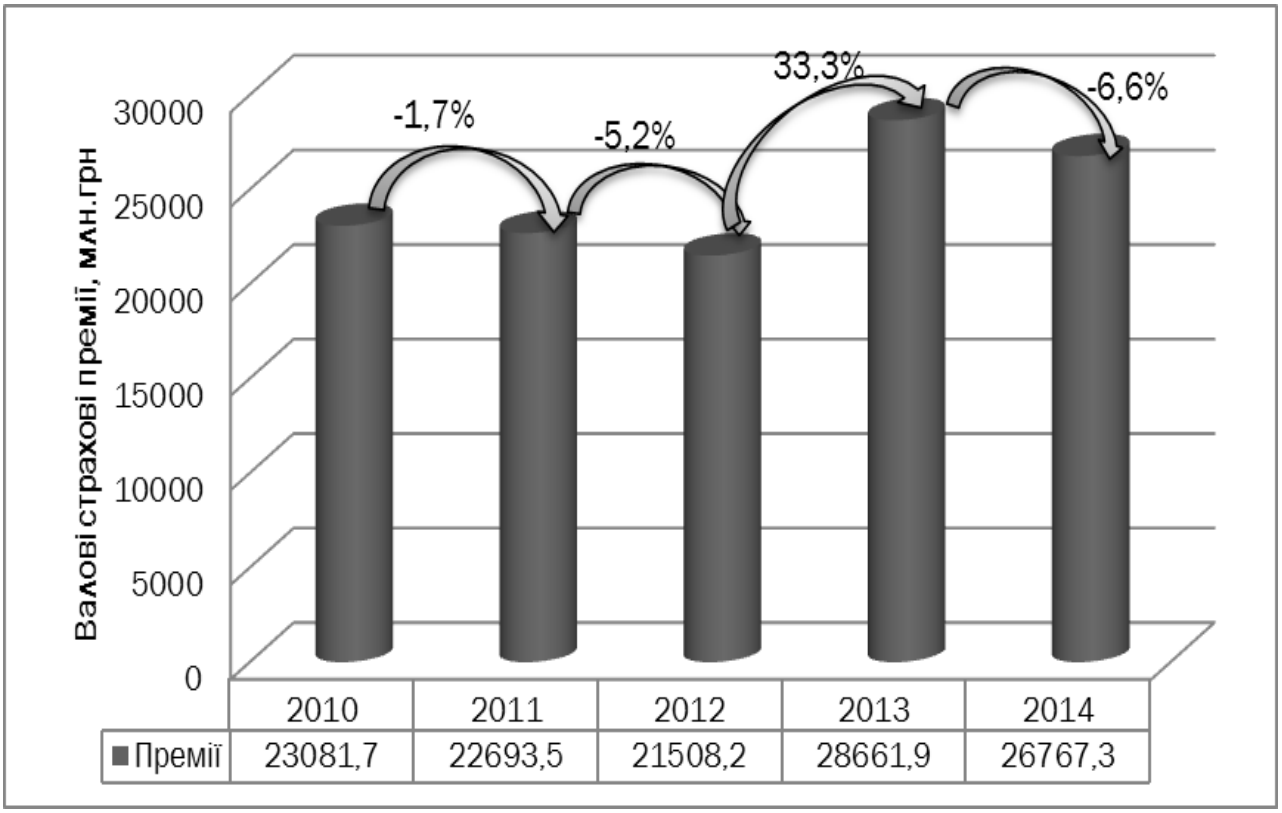
Рис. 3. Динаміка загальних активів страхових компаній за 2010-2014 рр., млн.грн.

Іншим важливим показником, який характеризує розвиток страхової діяльності є обсяги валових страхових премій (рис.4).

За результатами 2014 року обсяг надходжень валових страхових премій у порівнянні з 2013 роком зменшився на 6,6% (1894,6 млн. грн.) та склав 27 767,3 млн. грн. На зменшення обсягів отриманих валових страхових премій у 2014 році вплинуло: зниження економічного розвитку України загалом, девальвація національної валюти, а також високий рівень макроекономічної невизначеності при збереженні значного рівня недовіри до страхових компаній, ведення бойових дій на сході України та анексія АР Криму.

Причинами зниження обсягу отриманих страхових премій від населення є зниження реального рівня заробітної плати за одночасного зростання

інфляції, а також підвищення страховиками тарифів за основними видами страхування, що, в свою чергу, обумовлює неспроможність багатьох страхувальників.

Джерело: побудовано авторами за даними [17], [18], [19], [20]

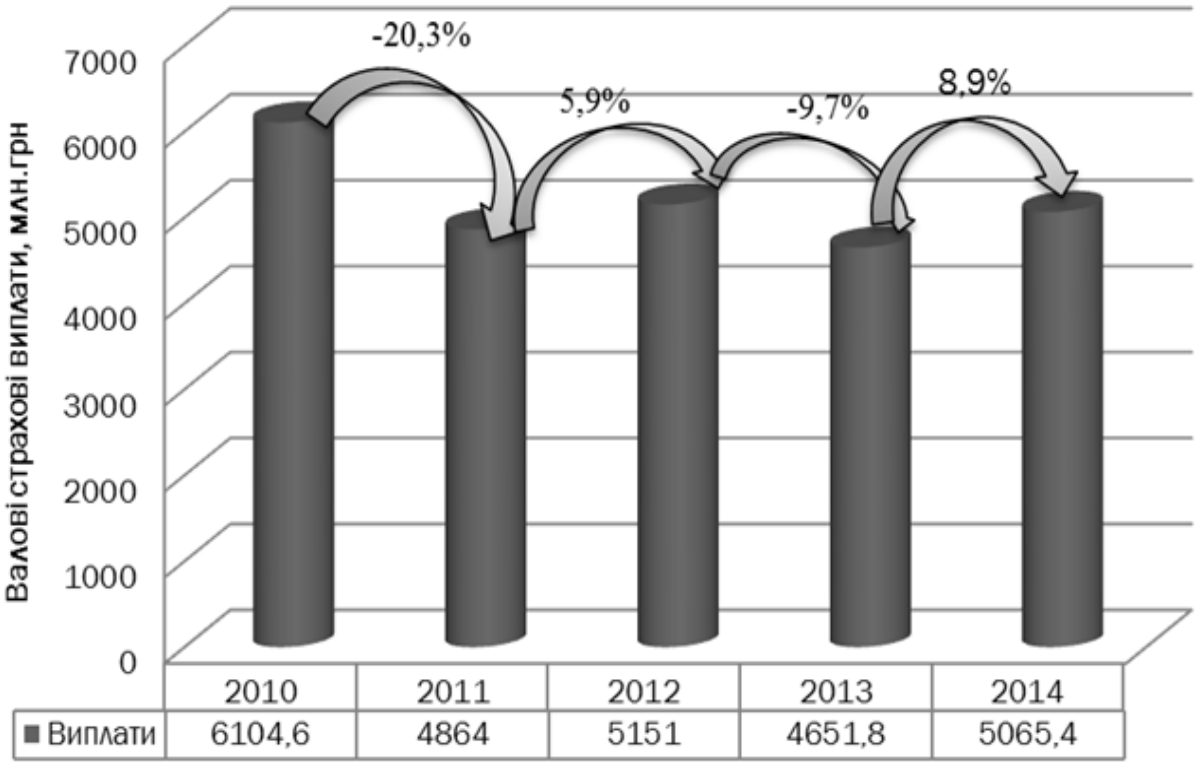
Рис. 4. Динаміка валових страхових премій за 2010- 2014 рр., млн.грн.

Найбільше скоротились надходження валових премій за наступними видами страхування: страхування вогневих ризиків; страхування майна; страхування фінансових ризиків; страхування відповідальності перед третіми особами; страхування кредитів.

Страхові виплати теж характеризуються неоднозначністю. Спостерігається або значний спад (2010-2011 рр.), або стрімке зростання (2013-2014 рр.) (рис.5).

Валові страхові виплати за 2014 рік збільшилися на 8,9% (до 5065,4 млн. грн) порівняно з 2013 роком. В свою чергу, у 2014 році відбулося значне зростання страхових виплат за договорами медичного страхування та автострахування, що було спричинене девальвацією національної валюти,

що, в свою чергу, зумовило збільшення вартості лікарських препаратів та вартості запчастин для автомобілів.

Джерело: побудовано авторами за даними [17], [18], [19], [20]

Рис. 5. Динаміка валових страхових виплат за 2010- 2014 рр., млн. грн.

На збільшення обсягу страхових виплат також впливало введення бойових дій в Донецькій та Луганській областях. Зважаючи на поступове збільшення з початку 2014 року обсягу резервів збитків, обсяг страхових виплат в наступних періодах збільшуватиметься. При цьому, на нашу думку, однією з причин збільшення резервів збитків є нестабільна ситуація у Донецькій та Луганській областях, а також той факт, що при настанні страхового випадку представники страхових компаній не завжди мають змогу потрапити до місця страхової події, що, в свою чергу, збільшує термін розгляду страхового випадку.

Слід зазначити, що в дію вступив Закон України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» від 02.09.2014 № 1669-VII [23], відповідно до якого страховики, що працюють в зоні проведення АТО, мають право затримувати виплату за зобов'язаннями. При цьому, збитки за

страховими випадками в зоні АТО можна вважати такими, що виникли в результаті форс-мажорних обставин та за якими страхове відшкодування не здійснюється, оскільки як правило, це не визначено у договорах страхування.

Проаналізуємо сучасний стан інвестиційної діяльності страховиків. Інвестиційна діяльність страхових компаній – це вкладення коштів страхових компаній в об'єкти інвестування з метою отримання прибутку. Страхові інвестиції втілюють у собі істотні риси інвестицій взагалі, але при цьому мають свої особливості прояву.

Відповідно до Закону України «Про страхування» можна визначити такі напрямки інвестування для страхових компаній [26]:

- банківські вклади та депозити;
- цінні папери, що передбачають одержання доходів;
- цінні папери, що емітуються державою;
- нерухоме майно;
- права вимоги до перестраховиків;
- довгострокові інвестиційні кредити.

Традиційно вітчизняні страхові компанії інвестують кошти у банківські вклади, бо їх інвестиційна привабливість зумовлена досить високою ліквідністю і гарантованою дохідністю. Компанії страхування життя можуть інвестувати у депозити не більше 50% загального розміру резервів. Інвестуючи кошти у депозити, страхова компанія не залучає для цього професійних посередників, не витрачає багато часу (умови депозитного договору є стандартними), а головне – банк є вигідним партнером на фінансовому ринку, завдяки якому пропонуються страхові послуги, зокрема страхування кредитних ризиків.

У свою чергу, банк, у якому розміщуються кошти страхових резервів, повинен мати кредитний рейтинг, що відповідає інвестиційному рівню за національною шкалою. Але цієї вимоги страхові компанії не завжди дотримуються, зважаючи на те, що окремі банки мають такий рейтинг. Варто відзначити, що страхові компанії досить рідко укладають депозитні договори

у доларах чи євро, а інвестують кошти у депозити в національній валюті, так як їх дохідність є вищою.

Щодо банківських металів, то страхові компанії часом називають консервативними інвесторами через те, що інвестиції саме в ці об'єкти розглядаються як підтримка диверсифікованості їх інвестиційного портфеля. Обсяги банківських вкладів страхових компаній у 2013-2014рр. наведемо у таблиці 1.

Таблиця 1

Банківські вклади страхових компаній

	Активи страховиків			
	Млн.грн		**Структура активів**	
	31.12.2013	**31.12.2014**	**31.12.2013**	**31.12.2014**
Загальні активи, спрямовані на інвестиції	*37 914,0*	*40 530,1*	*100%*	*100%*
Банківські вклади (депозити)	9 296,4	9 031,8	24,5 %	22,3 %
у т.ч. в іноземній валюті	1 196,8	1 768,7	3,2 %	4,4 %
Банківські метали	25,2	36,4	0,1%	0,1%

Джерело: [20]

Варто відмітити, що на сьогодні майже активів страховиків спрямовується на співробітництво з банками.

Значною популярністю серед страхових компаній користуються фінансові інвестиції у цінні папери. На них припадає стабільно найбільша частка активів, хоча структура вкладень за цінними паперами з роками поступово змінюється (табл.2).

Найчастіше страхові компанії купують-продають прості іменні акції на неорганізованому ринку без залучення професійних учасників і вимог щодо лістингу не дотримуються.

Більшу частку становлять цінні папери, які не пройшли лістинг на ПФТС. Взагалі портфель акцій страхових компаній є різнорідним за складом, якістю емітентів та рівнем диверсифікації.

Таблиця 2

Вкладення страховиків у цінні папери

	Активи страховиків			
	Млн.грн		Структура активів	
	31.12.2013	31.12.2014	31.12.2013	31.12.2014
Активи, спрямовані на інвестиції	*37 914,0*	*40 530,1*	*100%*	*100%*
Акції	17 834,3	18 009,1	47%	44,4%
Облігації	755,6	809,8	2,0%	2,0%
Іпотечні сертифікати	388,8	468,3	1,0%	1,2%
Цінні папери, що емітуються державою	2 355,4	3390,0	6,2%	8,4%

Джерело: [20]

Наступна стаття інвестицій страховиків – нерухоме майно. Нерухомість як об'єкт інвестування є дуже привабливою для страхових компаній, оскільки надійно захищає вкладені кошти від інфляції. Разом з тим цей вид інвестицій є дуже низько ліквідним і їх реалізація за короткий час може бути проблематичною для інвестора (табл. 3).

Таблиця 3

Інвестиції страховиків у нерухомість

	Активи страховиків			
	Млн.грн		Структура активів	
	31.12.2013	31.12.2014	31.12.2013	31.12.2014
Активи, спрямовані на інвестиції	*37 914,0*	*40 530,1*	*100%*	*100%*
Нерухоме майно	1 965,3	2 045,5	5,2%	5,0%

Джерело: [20]

Як бачимо, на вітчизняному ринку нерухомості страхові компанії-інвестори є не дуже активними. Як правило, страхові компанії вкладають кошти в ту нерухомість, яка необхідна для здійснення операційної діяльності (офісні приміщення).

Специфічним об'єктом для страхових інвестицій є права вимоги до перестраховиків. Ця галузь є найменш дохідною, але вона користується популярністю, оскільки зобов'язання за перестраховими договорами

повністю перекладаються на перестраховика, що зменшує ризик самої страхової компанії (табл. 4).

Таблиця 4

Обсяги прав вимоги до перестраховиків

	Активи страховиків			
	Млн. грн.		**Структура активів**	
	31.12.2013	**31.12.2014**	**31.12.2013**	**31.12.2014**
Активи, спрямовані на інвестиції	*37 914,0*	*40 530,1*	*100%*	*100%*
Права вимоги до перестраховиків	3 038,5	3 867,4	8,0%	9,5%
у т.ч. до перестраховиків-нерезидентів	1 471,9	1 910,7	3,9%	4,7%

Джерело: [20]

За рахунок коштів страхових резервів страхові компанії також мають право здійснювати інвестування відповідних галузей національної економіки, які визначені Кабінетом Міністрів України. Страхові компанії у своїй більшості дуже слабо інвестують реальний сектор економіки України, що багато в чому зумовлено як їх неготовністю до цього, так і відсутністю реальних структурних перетворень на вітчизняних підприємствах визначених галузей.

Отже, страхові інвестиції виступають однією з рушійних сил отримання доходу страховими компаніями, економічного зростання, джерелом фінансування економіки країни за певними секторами, що визначаються в основному великим ступенем прибутковості. У подальшому розвитку інвестиційної діяльності страхових компаній вагому роль має відігравати держава, чітко визначивши принципи та механізми інвестування власного капіталу та страхових резервів, засади оподаткування. Тільки у такому разі є можливим вихід страхових компаній з тіні банків, диверсифікація їх інвестиційних вкладень та розширення сфери діяльності, що у майбутньому може значно поліпшити стан економіки та збільшити надійність страхування на вітчизняному ринку.

Узагальнюючи вищевикладене можна стверджувати, що основними причинами, які негативно впливають на розвиток страхового ринку Україні загалом та на діяльність страхових компаній зокрема є:

- нестабільність економічної та політичної ситуації в країні;
- недосконаліть нормативно-правового забезпечення;
- недовіра населення до страховиків та низький рівень проінформованості громадян щодо послуг страхових компаній;
- зниження попиту на страхові послуги у зв'язку зі зниженням платоспроможності населення;
- недостатній розвитокстрахової інфраструктури;
- низький рівень надійності і гарантованості вкладення коштів;
- недостатній розвиток регіональних страхових ринків, які мають помітні територіальні диспропорції.

Для вирішення вищезазначених причин перш за все необхідно:

- удосконалити законодавчу та нормативно-праву базу, що регламентує страхову діяльність для подальшого ефективного розвитку страхової діяльності (чітке регламентування організаційно-економічних питань розвитку страхування, розробка законодавчої бази і методології проведення медичного страхування, прийняття Страхового кодексу);
- створити умови для розвитку інфраструктури страхового ринку;
- сприяти розвитку страхового посередництва;
- створити єдиний реєстр страхових агентів (дасть можливість мінімізувати кримінальні схеми на ринку страхування);
- забезпечити страховий ринок висококваліфікованими кадрами;
- відновити довіру населення до страховиків (вимагає від страховиків серйозних та зрозумілих для потенційних клієнтів гарантій повернення вкладених коштів).

На нашу думку, одним з перших кроків для покращення діяльності як страховиків, так і страхувальників на вітчизняному страховому ринку є прийняття Страхового кодексу. На сьогодні законодавство України у галузі

страхування являє собою розгалужену систему законодавчих актів різного регуляторного рівня, різної юридичної сили, різних сфер застосування, що викликає певні суперечності та неузгодженості у страховій діяльності.

Приведення нормативних актів у єдину впорядковану систему є важливим кроком змістовного розвитку законодавства України у сфері страхування. Саме Страховий кодекс може виступити у ролі такої систематизації, яка дала б змогу поліпшити право на реалізацію та надати допомогу правозастосовуючим органам оперативно знаходити рішення та правильно тлумачити норми права.

Одним з основних завдань Страхового кодексу має стати забезпечення гармонізації законодавства у сфері страхування до норм міжнародно-правових документів, які діють на світовому страховому ринку, але Страховий кодекс принципово не повинен змінити зміст правового регулювання відповідної сфери.

Отже, до основних позитивних соціально-економічних та інших наслідків від запровадження Страхового кодексу можна віднести:

- оновлення, упорядкування законодавства у сфері страхування, звільнення його від значної кількості законодавчих актів та актів Кабінету Міністрів України, усунення прогалин у законодавчому забезпеченні, посилення системності та комплексності у регулюванні страхової діяльності;
- гармонізацію законодавства у сфері страхування з міжнародними угодами та нормами, законодавством ЄС.

Висновки. За результатами аналізу сучасного стану діяльності страхових компаній на вітчизняному страховому ринку, дослідженні основних проблем у їх діяльності та визначенні напрямів їх подолання, можна стверджувати, що страховий ринок є досить складною багаторівневою системою, яка відзначається своєю динамічністю. На сьогодні на діяльність страхових компаній, перш за все, негативно вплинула нестабільність економічної і політичної ситуації в Україні та ведення бойових дій на сході країни, що спричинило уповільнення темпів росту доходів страховиків та

зниження попиту на страхові послуги. Вирішення цих проблем можливе за умови підвищення конкурентоспроможності на страховому ринку, розвитку страхової інфраструктури, покращення якості надання страхових послуг, відновлення довіри населення та удосконалення законодавчої і нормативно-правової бази, що дозволить забезпечити сприятливі умови для ринкової трансформації та розвитку страхового ринку і національної економіки вцілому.

Список використаних джерел

1. Александрова М.М. Економічний та страховий інтерес, їх вплив на страхові відносини. / М.М. Александрова // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аудиту. Міжнародний збірник наукових праць. / Серія: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. Випуск 3 (21). / Відповідальний редактор д.е.н., проф. Ф.Ф. Бутинець. – Житомир: ЖДТУ, 2011. – С. 53-59.

2. Базилевич В.Д. Страхові послуги: підручник. У 2 ч. Ч. 1 / [Базилевич В.Д., Пікус Р.В., Приказюк Н.В. та ін.]. – К.: Логос, 2014. – 496 с.

3. Бігдаш В. Д. Страхування : [навч. посіб. для вузів] / В. Д. Бігдаш. − К. : МАУП, 2006. − 444 с.

4. Бланд Д. Страхование: принципы и практика / Дэвид Бланд. − М. : Финансы и статистика, 1998. − 416 с.

5. Гаманкова А. Страховий ринок України в глобальному страховому просторі / А.Гаманкова // Страхова справа. - 2012. - № 2 (46) - С. 8-12

6. Городюк А. Б. Основні проблеми страхового ринку України /А. Б. Городюк [Електронний ресурс] : - Режим доступу: http://nauka.zinet.info/9/gorodyuk.php.

7. Дьячкова Ю.М. Страховий ринок в умовах нестабільної економіки / Ю.М.Дьячкова // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. – 2014. – № 2. – С.172-176.

8. Залєтов О. М. Страхування / О. М. Залєтов ; за ред. О. О. Слюсаренко. – К. : BeeZone, 2003. – 304 с.

9. Козьменко О.В. Страховий і перестраховий ринки в епоху глобалізації : монографія / О.В. Козьменко, С.М. Козьменко, Т.А. Васильєва. – Суми, 2011. – 388 с.

10. Мних М. В. Страхування в Україні: сучасна теорія і практика: підручник / М. В. Мних. – К.: Знання України, 2006. - 283 с.

11. Кужелев М. А. Предпосылки формирования механизма государственного регулирования системы коммерческого страхования / М. А. Кужелев, О. А. Шакура, Л. М. Вайсеро // Бізнес Інформ. – 2014. – № 1. – С. 32-37.

12. Новіков О. Є. Перспективи розвитку страхового ринку України / О. Є .Новіков, О. Д. Сафонова // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Економічні науки . – 2014. – Вип. 5.2. – С. 92-96.

13. Орланюк-Малицкая Л. А. Платежеспособность страховой организации / Л. А. Орланюк-Малицкая. – М., 1994. – 151 с.

14. Осадець С. Страхування : підручник / [Артюх Т. М., Бабко В. Л., Бабко Т. В. та ін.] ; кер. авт. колективу і наук. ред. С. С. Осадець. − 2-ге вид., переробл. та доповн. − К. : КНЕУ, 2002. − 599 с.

15. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.treasury.gov.ua.

16. Переведення страховиків України на змішану систему оподаткування з січня 2015 року – це дискримінація страхового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.insurance.lviv.ua/

17. Підсумки діяльності страхових компаній за 2011 рік // Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/sk_4kv_2011.pdf

18. Підсумки діяльності страхових компаній за 2012 рік // Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/SK/SK_IV_kv_%202012.pdf

19. Підсумки діяльності страхових компаній за 2013 рік // Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/SK/sk_%202013.pdf

20. Підсумки діяльності страхових компаній за 2014 рік // Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nfp.gov.ua/files/sektor/sk_%202014.pdf

21. Пікус Р.В. Розвиток страхового ринку в умовах глобалізації / Р.В. Пікус // Економіка. – 2011. – № 126. – С. 15-19.

22. Плиса В.Й. Страхування: [навч.посібник] / В.Й.Плиса. – К.:Каравела, 2006. – 392 с.

23. Пояснювальна записка до проекту Страхового кодексу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://webcache.googleusercontent.com

24. Про введення додаткових механізмів для стабілізації грошово-кредитного та валютного ринків України: Постанова НБУ (від 29.08.2014 №540) [Електронний ресурс] . – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=9987297

25. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України (від 28.12.2014 № 71-VIII) [Електронний ресурс] . – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/71-19

26. Про страхування: Закон України (від 07.03.1996 №85/96- ВР) [Електронний ресурс] . – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=85%2F96-%E2%F0

27. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції: Закон України (від 02.09.2014 р. № 1669-VII) [Електронний ресурс] . – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1669-18

28. Сафонова О. Д. Сучасний стан страхового ринку України та основні проблеми його розвитку / О. Д. Сафонова // Економіка харчової промисловості. – 2014. – № 1. – С. 98─102.

29. Фурман В. М. Страховий ринок в Україні: проблеми становлення та стратегія розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук : спец. 08.04.01 / Фурман В. М. – Київ, 2006. – 38 с.

30. Хэмптон Д. Финансовое управление в страховых компаниях / Д. Хэмптон. − М.: Анкил, 1995. − 263 с.

31. Чекасова С. Основні проблеми страхового ринку України / С.Черкасова, І.Ткаченко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sophus.at.ua/publ/2014_05_22_23_kampodilsk/sekcija_4_2014_05_22_23/osnovni_problemi_strakhovogo_rinku_ukrajini/62-1-0-987

32. Шахов В. В. Страхование: Учебник для вузов / В. В. Шахов – М.: Страховой полис, ЮНИТИ, 1997. – 311 с.

Кострач Людмила Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансових ринків Національного університету ДПС України;

Рудь Леся Олександрівна - студентка, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана.

УДК 368

Кужелєв М.О., Житар М.О.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

У статті розглядаються особливості формування державної фінансового політики в умовах європейської інтеграції України. Представлені особливості формування державної фінансової політики в умовах європейської інтеграції України та з урахуванням практичної потреби, які враховують принципи, складові, методи та інструменти. Зазначено, що метою, яку необхідно досягти в Україні на основі оптимізації фінансової політики, може стати комплексний вплив всіх її складових на розвиток реального сектора національної економіки.

Ключові слова: *фінансова політика держави, бюджетна політика, фінансова стратегія, фінансові ресурси.*

Кужелев М.А., Житарь М.О.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ФИНАНСОВОЙ ПОЛИТИКИ В УСЛОВИЯХ ЕВРОПЕЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ УКРАИНЫ

В статье рассмотрены особенности формирования государственной финансовой политики в условиях европейской интеграции Украины. Представлены особенности формирования государственной финансовой политики в условиях европейской интеграции Украины и с учетом практической потребности, которые включают принципы, составляющие, методы и инструменты. Отмечено, что целью, которую необходимо достичь в Украине на основе оптимизации финансовой политики, может стать комплексное воздействие всех ее составляющих на развитие реального сектора национальной экономики.

Ключевые слова: *финансовая политика государства, бюджетная политика, финансовая стратегия, финансовые ресурсы.*

Kuzheliev Mykhailo, Zhytar Maksym

CHARACTERISTICS OF FORMATION OF THE STATE

FINANCIAL POLICIES IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE

The article describes the features of the formation of the state financial policy in the context of European integration of Ukraine. The features of formation of the state financial policy in the context of European integration of Ukraine, taking into account the practical requirements, which include the principles that make up, methods and tools. It was noted that the goal to be achieved in Ukraine on the basis of a financial policy optimization, can be a complex effect of all its components in the development of the real sector of the national economy.

Keywords: *financial policy of the state, fiscal policy, financial strategy, financial resources.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах нестабільного становища економічної системи України вирішення фінансових питань є значним важелем її стабілізації та сталого економічного і соціального розвитку регіонів, так і держави в цілому. В контексті цього, фінансова політика повинна стати дієвим інструментом регулювання соціально-економічних процесів суспільства та виступити основним важелем впливу на реалізацію сучасних системних економічних реформ в Україні, особливо в умовах європейської інтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблеми, пов’язані з особливостями формування державної політики є предметом постійного дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців. Так, серед зарубіжних науковців можна виділити С. Бейкера, Б. Вейсрода, М. Герке, Ф. Кагана, О. Каліберда, О. Кауфмана, Д. Кловланда, О. Танзі, Е. Фейга, І. Фішера, В. Шефера, Ф. Шнайдера. Вагомий внесок у розвиток засад державної фінансової політики здійснили вітчизняні науковці: Т.Боголиб, В. Геєць, М. Крупка, Л.Лисяк, І. Лук’яненко, Ю. Наконечна, О. Осипов, В. Опарін, С. Панчишин, Ю. Пасічник, В. Плиса, В. Федосов, В. Франчук, І. Чугунов та інші.

У результаті виконаного аналізу наукового доробку вітчизняних і зарубіжних науковців зроблено висновок, що окремі проблеми, пов’язані з

теоретичними та практичними аспектами формування державної фінансової політики, особливо в умовах європейської інтеграції України, залишаються недостатньо вирішеними, тому формування ефективної фінансової політики на нинішньому етапі є актуальним завданням.

Мета статті. Мета статті полягає в дослідженні особливостей формування державної фінансової політики в умовах європейської інтеграції України.

Виклад основного матеріалу. Більшість вчених-економістів вважають, що державна фінансова політика це складова частина економічної політики держави, представляє собою систему заздалегідь визначених і затверджених заходів, форм і методів мобілізації, розподілу і використання фінансових ресурсів державними інститутами з метою виконання державою своїх функцій у відповідності зі стратегічними і тактичними цілями її економічного і соціального розвитку. Вона об'єднує в собі об'єктивні фінансові відносини конкретизовані у вигляді загальнодержавних планів і програм, управлінські рішення, які виникають в процесі формулювання і впровадження в дію стратегії функціонування і розвитку державних фінансів.

Доцільно погодитись з думкою Запатріной І.В., що фінансова політика держави включає такі ланки: [1]:

- вироблення науково обґрунтованих концепцій (системи поглядів) розвитку фінансів, що формуються на основі вивчення вимог економічних законів, усестороннього аналізу розвитку господарства, перспектив розвитку економічних відносин, потреб населення;
- визначення основних напрямів використання фінансів на перспективу та на поточні потреби, при цьому враховують шляхи досягнення поставлених цілей, передбачених економічною політикою, а також міжнародні фактори, можливості зростання фінансових ресурсів;
- здійснення практичних дій для досягнення поставлених цілей.

Виходячи з приведених ланок державної фінансової політики, її основні завдання в умовах європейської інтеграції можна сформулювати наступним чином:

- формулювання, розвиток і підтримка функціонування фінансового механізму виходячи із цілей і стратегій фінансової політики;
- забезпечення належного регулювання, стимулювання і контролю за економічними і соціальними процесами, використовуючи фінансові методи;
- створення умов для максимізації обсягів фінансових ресурсів, які формуються державою;
- реалізація механізмів раціонального розподілу і використання сформованих фінансових ресурсів;
- налагодження ефективної системи управління державними фінансами.

Як відомо ще у березні 2010 року у Брюсселі була схвалена нова європейська стратегія економічного розвитку на наступні десять років – «Європа 2020: стратегія розумного, стійкого й всеосяжного росту». В рамках цієї стратегії було встановлено три основні фактори зміцнення економіки, а саме: розвиток економіки, заснований на знаннях і інноваціях; стійке зростання, створення економіки, заснованої на доцільному використанні ресурсів, екології та конкуренції; всеосяжне зростання, сприяння підвищенню рівня зайнятості населення, досягнення соціальної й територіальної згоди. Виходячи з цих факторів зрозуміло, що головною метою цієї стратегії, на яку слід орієнтуватись Україні, є підвищення продуктивності й ефективності національних економік.

Фінансова політика держави залежить від зовнішніх і внутрішніх факторів. До зовнішніх можна віднести фактори залежності держави від економічних взаємовідносин з іншими державами щодо поставок сировини, матеріалів, інших ресурсів, обміну технологіями, експортних можливостей самої держави, її інтеграції до світових економічних систем тощо [2].

Внутрішні фактори, які суттєво впливають на фінансову політику, – це форма власності на основні засоби виробництва, структура економіки, соціальний склад населення, рівень добробуту народу, інтелектуальний рівень населення, стан розвитку економіки і організація грошового обігу, стабільність грошової одиниці, розвиток форм кредитування тощо [3]. Крім зовнішніх та внутрішніх факторів, на фінансову політику держави впливають і інші фактори, що диктуються економічними умовами, які склалися на певному етапі господарського розвитку. З огляду на це фінансова політика змінюється і коригується з урахуванням практичної потреби (рис. 1.1).

Рис. 1.1 Особливості формування державної фінансової політики в умовах європейської інтеграції України та з урахуванням практичної потреби

Більшість науковців вважають, що фінансова політика має бути підпорядкована одній меті – досягненню підвищення суспільного добробуту,

але при цьому вона має сприяти зростанню ефективності виробництва і насамперед підвищенню продуктивності праці, впровадженню матеріало- та ресурсозберігаючих технологій, побудові раціональної структури економіки тощо [4]. Тому з метою стабілізації національної економіки та оптимального перерозподілу фінансових ресурсів органами державної влади, перш за все, слід спиратися на наступні принципи: цілеспрямованості (досягнення оптимального поєднання рівня зайнятості, виробництва та інфляції, досягнення певного рівня ВВП), пріоритетності (виділення першочергових напрямів її реалізації), ефективності (забезпечення процесу виходу з кризи, стабілізація національної економіки та мінімізація прояву кризових явищ), адаптації (постійний аналіз та контроль за показниками соціально-економічного розвитку та здійснення коригування у бік посилення ефекту стабілізації від заходів впливу), комплексності (комплекс взаємопов'язаних дій із мінімізації та усунення впливу кризових явищ на національну економіку).

Виходячи із сутності державної фінансової політики, яка полягає в системі заздалегідь визначених і затверджених заходів, форм і методів мобілізації, розподілу і використання фінансових ресурсів державними інститутами з метою виконання державою своїх функцій відповідно до стратегічних і тактичних цілей її економічного і соціального розвитку, для вирішення її основних проблем можна виділити наступні завдання [5]:

- створення умов для максимізації обсягів фінансових ресурсів, які формуються державою;
- реалізація механізмів раціонального розподілу і використання сформованих фінансових ресурсів;
- забезпечення належного регулювання, стимулювання та контролю за економічними і соціальними процесами, використовуючи фінансові методи;
- формулювання, розвиток і підтримка функціонування фінансового механізму виходячи з цілей та стратегій фінансової політики;

- налагодження ефективної системи управління державними фінансами.

Практикою підтверджено, що фінансова політика, як і загальнодержавна економічна політика в цілому, залежить від сформованого правового поля та органів влади й управління в процесі реалізації функцій держави та забезпечення легітимності фінансових відносин. Невипадково фінансова політика виступає результатом дії як об'єктивного, так і суб'єктивного факторів впливу на її формування, реалізацію та розвиток в системі ринкових відносин.

Головними проблемами фінансової політики є проблеми забезпечення динаміки зростання, конкурентоспроможності економіки України, утвердження оновленої моделі фінансового розвитку. Саме такий шлях дозволить Україні зберегти і найефективніше використовувати наявний науково-технічний потенціал для здійснення структурних змін та зайняти належне місце у світовому просторі. Поглиблення курсу ринкових реформ на інноваційних засадах та їх прискорення, радикалізація системних перетворень можуть забезпечити прогресивний розвиток держави.

Важливим фактором розвитку економіки є створення ефективного фінансового механізму. На сьогодні управляти фінансовим процесом – це, перш за все, управляти фінансовими ресурсами і через засоби та інструменти фінансового механізму стимулювати фінансовий розвиток. Ефективне функціонування фінансової системи держави залежить від налагодженості фінансових відносин у суспільстві, а також від дієвості фінансового механізму, за допомогою якого реалізується фінансова політика держави.

Зазначимо, що основу фінансової політики становить бюджетна політика, яка пов'язана насамперед із формуванням та виконанням бюджетів усіх рівнів. Економічна нестабільність і спад виробництва негативно впливають на формування доходів та фінансування видатків бюджету. Важливою проблемою залишається визначення оптимальних меж функці-

онування бюджетів усіх рівнів і забезпечення їх якісного і ритмічного виконання при збереженні провідної ролі Державного бюджету України.

Основний курс на фіскально-монетарні методи регулювання економічних відносин не завжди себе виправдовує і досить часто призводить до загострення економічних інтересів. Слід погодитись с багатьма науковцями, що на практиці варто дотримуватися принципу поєднання та узгодженості усіх методів державно-фінансового впливу на процес суспільного відтворення. Фінанси мають брати активну участь у всіх стадіях суспільного відтворення, а не лише на стадії розподілу. Сьогоднішні реалії вимагають фінансового впливу на весь процес кругообігу капіталу, що має сприяти його прискоренню, ефективному та цільовому використанню матеріальних, трудових і грошових ресурсів.

Реалізація фінансової політики характеризується тягарем не зовсім тривкої стабілізації в країні, помірним пожвавленням економіки, стабілізації матеріально-фінансового балансу та поступовою ліквідацією заборгованості перед внутрішніми та зовнішніми кредиторами. В Конституції України окреслені основні напрями фінансової стратегії [6], а саме: сприяння завершенню роздержавлення і приватизації; демонополізація економіки; забезпечення соціального захисту населення; удосконалення зовнішньоекономічної діяльності з метою зміцнення позицій України на світовому ринку; захист і оздоровлення екологічного середовища; проведення адміністративної та пенсійної реформ, для чого плануються провести конституційні зміни, які викликають великі суперечності в суспільстві.

При формуванні державної фінансової політики на сучасному етапі повинно:

- застосування системи електронних державних закупівель ProZorro з метою забезпечення максимальної ефективності використання та економії бюджетних витрат, розширення добросовісної конкуренції, відкритості та прозорості на всіх стадіях закупівлі товарів, робіт та послуг за

кошти бюджету [7];

- спрямування фінансових ресурсів на розвиток реального сектора економіки;
- ліквідація необґрунтованого розподілу бюджетних коштів та корупції, легалізація тіньового сектора економіки, насамперед легалізація виплати заробітної плати та неформальної зайнятості;
- спрямування коштів від продажу національних сировинних ресурсів на розвиток науково-освітньої сфери та закупівлю передових технологій та засобів виробництва [8].
- посилення бюджетної дисципліни та контролю за витратами бюджету.

На наш погляд, метою, яку необхідно досягти в Україні на основі оптимізації фінансової політики, може стати комплексний вплив всіх її складових на розвиток реального сектора національної економіки.

Висновки. Пріоритетними напрямами державного фінансування повинні стати загальнодержавні функції, інвестиції в інфраструктуру та фундаментальну науку, забезпечення мінімальних соціальних стандартів з одночасною розбудовою змішаної пенсійної системи та системи медичного страхування. Потрібно зазначити, що в кризовий час, а особливо в умовах прагнення України до входження в Європейський союз, фінансова політика держави повинна спиратися на нарощування інвестиційних видатків, адже ці витрати дадуть змогу посилити внутрішній попит. Також потрібно зменшити податковий тиск на малий та середній бізнес, забезпечити максимальне сприяння діяльності інвесторів будь-якого рівня на території України, цілеспрямовано підтримувати національного виробника. Крім того вирішення соціально-економічних проблем держави дозволить підвищити загальноекономічний потенціал, сприяти соціальному захисту та державній підтримці малозахищених верст населення та науково-технологічному та інноваційному розвитку держави, збільшити частку надання соціальних послуг через адміністративні центри а також за допомогою мережі Internet.

Список використаних джерел

1. Запатріна І.В. Формування фінансової політики держави: євроінтеграційний вимір / І.В. Запатріна // Вісник КНТЕУ. – 2012. – № 2. – С. 59–73.
2. Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : монографія / Л. В. Лисяк. – К. : ДННУ АФУ, 2009. – 594 с.
3. Луніна І. О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин: монографія /І. О. Луніна. – К. : Наукова думка, 2006. – 432 с.
4. Савченко К. В. Фінансовий механізм реалізації стабілізаційної політики держави / К. В. Савченко // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету: наук.-практ. журн. – 2013. – № 1. – С. 77-85. – Режим доступу: http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2013/01/7.pdf
5. Сіташ Т. Фінансова політика держави: прагматика та проблематика / Т. Сіташ // Академічний огляд № 1 (42), 2015.
6. Конституція України. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/constitution
7. Проект електронної системи публічних закупівель. – Режим доступу: http://prozorro.org/
8. Кужелєв М. О. Концептуальні засади ефективності фінансового забезпечення інноваційного розвитку України / М. О. Кужелєв, М.О. Житар // Збірник наукових праць учених та аспірантів «Економічний вісник університету», Переяслав-Хмельницький, 2015. – С.14-18.
9. Фінанси України: інституційні перетворення та напрями розвитку: монографія / за ред. І. Я. Чугунова. – К. : ДННУ АФУ, 2009. – 848 с.
10. Чугунов І. Я. Бюджетна складова суспільного розвитку / І. Я. Чугунов, А. А. Максюта // Вісник КНТЕУ. – 2012. – № 3. – С. 45–54.
11. Чугунов І. Я. Теоретичні засади розвитку бюджетних відносин // Вісник КНТЕУ. – 2011. –№4. – С. 13–22.
12. Лютий І.О. Концептуальні засади та суперечності реалізації фінансової політики держави / І.О. Лютий // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2005. – Вип. 79. – С. 4–6.
13. Петрушевська В. В. Трансформаційні напрямки фінансової політики в процесі стабілізації економіки України // Бізнес Інформ. – 2013. – № 11. – С. 46-51.

Кужелєв Михайло Олександрович – доктор економічних наук, професор, директор навчально-наукового інституту фінансів, банківської справи;

Житар Максим Олегович – кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи та фінансового моніторингу.

УДК 336.02

Олешко А. А.

АКТИВІЗАЦІЯ РЕГУЛЯТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ФІНАНСОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню резервів та важелів активізації регулятивного потенціалу фінансового ринку України. Обґрунтовано необхідність посилення державного регулювання у поєднанні зі стимулюванням саморегулівних механізмів фінансового ринку. Запропоновано напрями державного регулювання, що передбачають залучення внутрішніх фінансових резервів для забезпечення соціально-економічного розвитку держави.

Ключові слова: *фінансовий ринок, фінансова політика, державне регулювання фінансового ринку, регулятивний потенціал.*

Олешко А. А.

АКТИВИЗАЦИЯ РЕГУЛЯТИВНОГО ПОТЕНЦИАЛА ФИНАНСОВОГО РЫНКА УКРАИНЫ

Статья посвящена исследованию резервов и рычагов активизации регулятивного потенциала финансового рынка Украины. Обоснована необходимость усиления государственного регулирования в сочетании с саморегулирующими механизмами финансового рынка. Предложены направления государственного регулирования, предусматривающие привлечение внутренних финансовых резервов для обеспечения социально-экономического развития.

Ключевые слова: *финансовый рынок, финансовая политика, государственное регулирование финансового рынка, регулятивный потенциал.*

Oleshko A. A.

ACTIVISATION OF REGULATORY CAPACITY OF THE UKRAINE'S FINANCIAL MARKET

The article deals with the resources and levers activation of regulatory

capacity building of the Ukraine's financial market. It gives the necessity of state regulating without the self-regulatory mechanisms of the financial market. Directions of state regulation for the involvement of domestic financial reserves to ensure socio-economic development are proposed.

Keywords: *financial markets, financial policy, state regulation of financial market, regulatory capacity.*

Постановка проблеми. Незадоволений попит національного господарства у фінансових ресурсах на фоні нестабільної політико-економічної ситуації в світі та Україні є системною проблемою відновлення національної економіки і спричиняє значні макроекономічні дисбаланси.

Економіка України характеризується вкрай негативною динамікою макроекономічних показників, зокрема, ВВП та промислового виробництва, падінням рівня життя населення, згортанням інвестиційної діяльності та економічно небезпечним накопиченням державного і гарантованого державою боргу, зростанням інфляції тощо. Відставання України від високорозвинених країн становить за різними оцінками 45 – 70 років і цей розрив зростає – у 2014 році ВВП України становило лише 56,7 відсотка відносно 1990 року.

Наявність системних проблем фінансових ринків за підсумками 2015 року засвідчують дані Державної служби статистики, Національного банку, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Національної комісії що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, та Міністерства фінансів України, зокрема:

– падіння курсу національної валюти, висока волатильність на валютному ринку;

– відтік депозитів із банківського сектору, скорочення як валютних, так і гривневих депозитів;

– зростання частки проблемних активів та кредитів у банківському секторі;

– високий рівень доларизації економіки;

– незбалансована база активів і пасивів банків, що полягає у перевищенні співвідношення кредитів до депозитів майже в 2,3 рази;

– низькі обсяги власного та регулятивного капіталу банків;

– масовий вихід із України великих європейських банків;

– відсутність первинних публічних розміщень акцій українських корпорацій на місцевих і закордонних біржах;

– зменшення обсягу торгів на українських біржах (крім державних облігацій);

– недостатня активність страхових компаній та частка їх діяльності у структурі фінансового сектору;

– низький рівень активів системи пенсійного забезпечення, що становить лише 0,2% ВВП.

Фінансовий ринок України внаслідок сучасної системної кризи обмежений у забезпеченні національного господарства фінансовими ресурсами та наданні якісних фінансових послуг, що потребує продукування стабілізаційних державно-управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Останніми роками проблемам реалізації державної фінансової політики та регулювання фінансових ринків в умовах нестабільності присвячені праці таких вчених як В. Геєць [1], А. Даниленко [2], Ю. Коваленко [3], І. Луніна [4], F. Fabozzi [5], A. Hillman [6], H. Minsky [7], J. Shiller [8], E. Shinnick [9], D. Sornette [10].

За розрахунками вітчизняних та зарубіжних вчених фінансування економічного розвитку України та відновлення позитивної макроекономічної динаміки потребують залучення інвестиційного ресурсу до 2035 року в обсязі понад 300 млрд. дол. США, у тому числі:

– у модернізацію існуючих та організацію нових виробництв перспективних товарів – 90– 100 млрд. дол. США;

– у транспортну і енергетичну інфраструктуру – 107,6 млрд. дол. США (на модернізацію енергогенеруючих потужностей – 40,5 млрд. дол. США та ліній електропередач – 1 млрд. дол. США, на будівництво нових та капітальний ремонт автошляхів – 22,5 млрд. дол. США, модернізацію залізничних шляхів – 2 млрд. дол. США, портової інфраструктури – 1,75 млрд. дол. США, придбання нового локомотивного і вагонного залізничного парку – 6,1 млрд. дол. США);

– на реалізацію проектів з підвищення енергоефективності в житлово-комунальному господарстві і промисловості – 110 млрд. дол. США [11, с. 196 – с. 212].

Однак, перешкодами до залучення фінансових та інвестиційних ресурсів є складна політико-економічна ситуація, недорозвиненість фінансового механізму, незадовільний стан інвестиційного клімату держави та низький рівень її конкурентоспроможності. Так, за результатами міжнародного рейтингу – індексу глобальної конкурентоспроможності 2015–2016 рр., проведеного Всесвітнім економічним форумом, Україна погіршила свої позиції на 3 пункти – з 76-ої серед 144 країн до 79-ї серед 140 країн світу (вищу сходинку зайняла Гватемала (78 місце) нижчу – Таджикистан (80 місце), Росія – на 45 місці) [12]. Втрати конкурентних позицій України становили за складовими:

– макроекономічне середовище – мінус 29 позицій, у тому числі інфляція, зміна за рік, % – 59, державний борг, у % до ВВП – 44;

– розвиток фінансового ринку – 14;

– розмір ринку – 7, у тому числі внутрішнього – 9, зовнішнього – 1;

– охорона здоров’я та початкова освіта – 2;

– інфраструктура і технологічна готовність – 1.

У таких умовах акумуляція та перерозподіл фінансових ресурсів в умовах обмежених можливостей депресуючої економіки України можуть бути забезпечені шляхом підвищення ефективності функціонування фінансового ринку та, відповідно, встановлення державою прогресивних

регулюючих норм і правил, а також ефективного контролю за їх дотриманням.

Мета статті – виявлення резервів акумуляції фінансових ресурсів на фінансовому ринку України та розробка напрямів активізації його регулятивного потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Розвиток сучасних фінансових ринків ґрунтується на поєднанні механізму ринкового саморегулювання та державного регулювання економіки. Механізм ринкового саморегулювання формується виключно під впливом попиту і пропозиції фінансових ресурсів у межах встановлених формальних (законодавчо закріплених) і неформальних (сформованих у процесі історичного розвитку інституцій ментальності, моралі, звичаїв, релігії, фінансової культури) правил і передбачає невтручання держави в діяльність учасників фінансового ринку. В основу державного впливу на розвиток фінансових ринків покладено один з найважливіших принципів – забезпечення сталого економічного розвитку за рахунок ефективного перерозподілу фінансових ресурсів в економіці на конкурентних засадах.

В умовах системної кризи необхідним є посилення регулюючої ролі держави, що полягає у застосуванні комплексу методів, форм та засобів впливу держави на соціально-економічну систему з метою реалізації макроекономічних цілей щодо зростання ВВП, утримання інфляції на оптимальному рівні, забезпечення повної зайнятості та протидії циклічним коливанням [13].

Державне регулювання фінансових ринків передбачає здійснення державою комплексних заходів щодо:

– створення конкурентних і прозорих умов для акумуляції та розміщення на ринках вільних фінансових ресурсів і активів;

– захисту прав споживачів, інвесторів та інших учасників фінансового ринку;

– контролю та нагляду за учасниками фінансових ринків;

– удосконалення, приведення у відповідність до міжнародних вимог та дотримання учасниками фінансових ринків вимог чинного законодавства;

– створення умов для розвитку конкурентоспроможних фінансових ринків, інтегрованих глобальний фінансовий простір.

Застосування механізму державного регулювання передбачає зважене використання економічних, правових і адміністративних важелів у поєднанні з активізацією регулятивного потенціалу фінансових ринків. У такому контексті регулятивний потенціал фінансових ринків визначає сукупні можливості системи державного управління до активізації всіх чинників і ресурсів, спрямованих на забезпечення довгострокового економічного розвитку та протистояння глобальним викликам, а також усунення та/або мінімізацію руйнівних наслідків національної політико-економічної кризи.

Реалізація регулятивного потенціалу фінансування економічного розвитку полягає у державній підтримці залучення резервів інституційних секторів економіки. При цьому в умовах високого боргового навантаження на економіку та глобальних тенденцій до охолодження інвестиційної активності основний акцент державного регулювання має здійснюватись на пошук і активізацію внутрішніх фінансових резервів. До таких резервів відносимо наступні.

По-перше, заощадження домогосподарств, які є основним внутрішнім джерелом фінансування економічного розвитку та валового нагромадження основного капіталу. У 2014 році заощадження населення досягли свого критичного мінімуму – темпи їх падіння склали 73,5 відсотка. На зниження норми заощаджень у ВВП протягом 2008 – 2014 рр. вплинули такі чинники, як зниження рівня доходів населення, зростання заборгованості із виплати заробітної плати, набуття державними заощадженнями від'ємного значення (що пов'язано із борговим фінансуванням дефіциту державного бюджету), зростання темпів інфляції, політична нестабільність, нерівномірність розподілу доходу, демографічна структура населення тощо. У цьому зв'язку

основними напрямами державної підтримки залучення заощаджень домогосподарств для фінансування економічного розвитку мають стати:

– відновлення довіри населення до банківської системи;

– зниження рівня інфляції;

– удосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб;

– зростання реальних доходів населення та схильності до заощаджень;

– зниження рівня доларизації економіки.

По-друге, значні резерви щодо кредитування має банківська система. Падіння обсягів кредитування економіки зумовлено високими ставками по кредитах (табл.), наявністю значної кількості проблемних банків і кредитів, відсутністю достатнього обсягу активів і ліквідності. Висока середньозважена ставка за кредитами у національній валюті внаслідок неефективної рестрикційної політики НБУ, що полягала здебільшого у необґрунтованому завищенні облікової ставки НБУ та лібералізації валютного курсу стали основними стримуючими факторами інвестиційного розвитку.

Таблиця 1

Динаміка кредитних ставок в Україні у 2013 – 2015 роках*

Роки	***Облікова ставка НБУ, %***	***Середньозважена ставка рефінансування за всіма інструментами, %***	***Середньозважена вартість кредитів у національній валюті, за станом на кінець року, %***
2013	з 10.06 – 7,0 %;з 13.08 – 6,5 %	7,2	20,2
2014	з 15.04 – 9,5%; з 17.07 – 12,5%; з 13.11 – 14,0%	18,0	20,7
2015	з 06.02 – 19,5 %; з 04.03 – 30 %; з 28.08 – 27 %; з 25.09 – 22 %	22,1 (грудень)	21,2

* Джерело: узагальнено за даними НБУ.

Розширення кредитування економічного розвитку можливе шляхом:

– стимулювання зростання частки в кредитному портфелі середньо-, довгострокових кредитів реальному сектору економіки, фінансування НДДКР, малого та середнього бізнесу;

– запровадження відшкодування державою відсотків по кредитах на інвестиційні цілі у пріоритетні виробництва;

– впровадження стимулюючої облікової політики НБУ, спрямованої на зниження облікової ставки з метою здешевлення кредитів для національного господарства.

По-третє, протягом усього періоду незалежності економіка України несе суттєві втрати фінансових ресурсів внаслідок виведення капіталів резидентів у офшорні зони. Протягом 2004 – 2013 років в офшори виведено понад 116,7 млрд. дол. США [14]. За обсягами прямих іноземних інвестицій в економіку України перше місце посідає офшорна зона – Кіпр, надалі – Німеччина, Нідерланди, Російська Федерація, Австрія, Велика Британія і знову офшорна зона – Віргінські острови. Відтік капіталу з України також відбувався переважно до Кіпру – прямі іноземні інвестиції за станом на 31 грудня 2014 року склали 91,6 % їх загального обсягу.

Відтік капіталу в офшорні зони забезпечується також банківськими структурами України. Практика використання рефінансованих ресурсів за сприяння НБУ на придбання валюти з метою її експорту в офшорні зони є вкрай небезпечною для функціонування грошово-кредитного ринку. Так, лише 2014 року «Дельта банк» отримав від Нацбанку рефінансування в обсязі 10 млрд. грн. На частину цих коштів банк придбав 535,3 млн. дол. і перерахував їх за кордон на користь 12 пов'язаних структур. У цілому ж банки, які невдовзі були визнані неплатоспроможними, розмістили на коррахунках зарубіжних банків майже 800 млн. дол. США, що склало близько 18 млрд. грн. [15].

З огляду на зазначене, державна політика деофшоризації має передбачати:

– захист прав інвесторів, недопущення політизації інвестиційної діяльності;

– удосконалення системи адміністрування податків, трансферного ціноутворення;

– зниження податкового тиску на бізнес;

– підвищення контролю за рухом капіталів в офшорні юрисдикції;

– запровадження ефективного механізму протидії відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом, фінансування тероризму тощо;

– запровадження у перспективі системи оподаткування коштів, що виводяться в офшори.

По-четверте, потреби економіки у фінансових ресурсах можуть бути задоволені внаслідок виведення коштів з тіньового обігу. У 2014 році обсяг тіньової економіки становив 42 % ВВП. З-поміж багатьох чинників високого рівня тінізації економіки в контексті активізації регулятивного потенціалу на особливу увагу заслуговують податкові. Регулююча функція податків забезпечує економічне зростання через активізацію виробничої, економічної та підприємницької діяльності інституційних одиниць національної економіки, фіскальна – через наповнення дохідної частини державного бюджету. В умовах одночасного зростання фінансових потреб держави та необхідності задоволення інтересів економічних суб'єктів, результати діяльності яких виявляються з певним часовим лагом, фіскальна і регулююча функції податків носять антагоністичний характер. Тобто, бюджетні інтереси держави у короткостроковому періоді суперечать довгостроковим імперативам економічного зростання. Стосовно України: протягом 1997 – 2015 рр. податкове навантаження на економіку поступово зростало і у 2015 р. склало 44 % ВВП, що на 12,2 в. п. більше, ніж у 2004 році (31,8 %) та на 17,5 в. п., ніж у 1997 році (26,5 %). Принагідно, що з прийняттям Податкового кодексу (грудень 2010 року) планувалось зниження податкового навантаження на економіку у 2015 році до 27 відсотків, переважно за рахунок поступового зниження ставок податку на прибуток підприємств та скорочення кількості податків і зборів. При цьому, середній рівень податкового навантаження в країнах ЄС у 2014 році становив 34,8 % [16].

В умовах стискання ділової активності та економічного спаду виключно важливим напрямом податкової політики є реалізація

стимулюючої функції податкової політики, яка полягає у зниженні податкових ставок і наданні податкових преференцій пріоритетним секторам економіки, інноваційним виробництвам та малому бізнесу. Хоча такий захід зменшує податкові надходження до бюджету в короткостроковому періоді, – у середньо-, довгостроковому вони зростають за рахунок збільшення бази оподаткування діючих та створення нових підприємств. Додатково має місце значний соціальний ефект, що полягає у зростанні зайнятості населення.

Крім того, державні заходи щодо детінізації економіки мають передбачати боротьбу з корупцією; протидію механізмам ухиляння від сплати податків; зниження податкового тиску на виробника, споживача, роботодавця та найманого працівника; забезпечення відкритості і прозорості податкової системи; формування економічної і податкової культури у суб'єктів господарської діяльності; підвищення відповідальності бізнесу за економічні злочини і правопорушення.

Заходи детінізації економіки також передбачають перенаправлення фінансових потоків, що знаходяться у сфері спекулятивних фінансових операцій, на фінансування економічного розвитку, зокрема:

– удосконалення діяльності фондових бірж;

– контроль за діяльністю кептивних фінансових установ;

– перенаправлення діяльності ІСІ на операції у виробничій сфері;

– стимулювання діяльності венчурних фондів в інноваційній сфері (в Україні діяльність венчурних фондів спрямована переважно на інвестування в операції з нерухомістю та торгівлю);

– контроль на інвестиційною діяльністю недержавних пенсійних фондів;

– недопущення різких флуктуацій на валютному ринку, що мінімізуватиме валютні спекуляції.

По-п’яте, потребує активізації діяльність із залучення прямих іноземних інвестицій. Протягом 2014 – 2015 років відбувся відтік капіталу з економіки України: у 2014 році – 11140,4 млн. дол. США, а у січні – червні

2015 року – 2912,9 млн. дол. США. За прогнозами Науково-дослідного економічного інституту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України зростання частки прямих іноземних інвестицій у ВВП спостерігатиметься лише починаючи з 2016 року – з 1,4 % ВВП у 2015 р. до 2,6 % ВВП у 2016 р. [17].

Негативним чинником залучення прямих іноземних інвестицій є їх неефективна галузева структура. Динаміка прямих іноземних інвестицій в економіку України протягом останніх 15 років (2000–2014 рр.) віддзеркалювала привабливість високорентабельних видів економічної діяльності для іноземних інвесторів. Приріст іноземного капіталу спостерігався, в основному, у фінансовій сфері, у сфері торгівлі, операцій з нерухомим майном тощо. Частка реального сектору економіки не перевищує третини їх обсягу, а понад 60 % припадає на невиробничу сферу – сферу послуг, здебільшого торговельних, та фінансовий сектор економіки.

В умовах глобалізації на рішення іноземних інвесторів суттєвий вплив чинить інвестиційний клімат держави, дані міжнародних кредитних рейтингів та інформація щодо захисту прав інвесторів і чистої міжнародної інвестиційної позиції країни. Поступове зростання від'ємного значення чистої міжнародної інвестиційної позиції розпочалось у 2005 р., і набуло свого максимального негативного значення на початок 2014 року і дещо покращилась за станом на 01.01.2015 у зв'язку із неврахуванням при розрахунку АР Крим і зменшенням частки прямих інвестицій у пасивах. Слід зазначити, що головним джерелом залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України є українські капітали, раніше виведені в офшорні зони, тобто інвестиції іноземних компаній, контрольованих резидентами України.

Отже, визначальним для макроекономічного зростання за рахунок залучення прямих іноземних інвестицій має стати створення законодавчого поля, у якому мають бути закріплені норми, що врегулюють:

1) масштаби експансії іноземного капіталу в стратегічно важливі об'єкти, установи фінансової й страхової діяльності;

2) питання захисту прав інвесторів;

3) процеси формування ефективної системи оподаткування, яка б стимулювала нарощування інвестицій у високотехнологічні сектори економіки, інноваційні проекти та забезпечувала б процеси деофшоризації.

Державні заходи щодо залучення прямих іноземних інвестицій для фінансування економічного розвитку також мають бути спрямовані на формування сприятливого інвестиційного клімату, поліпшення позицій України у глобальному індексі конкурентоспроможності та політико-економічну стабілізацію.

По-шосте, виключно важливим резервом фінансування економічного розвитку є державні інвестиції. Світова практика стимулювання економічного зростання за рахунок державних інвестицій показує, що при визначенні їх обсягів та структури необхідно враховувати фазу економічного циклу та специфіку його протікання. При уповільненні темпів економічного зростання доцільно фінансувати державні інвестиції за рахунок внутрішніх і зовнішніх запозичень не вище 3 % ВВП на рік. При високих темпах економічного зростання фінансування державних інвестицій доцільно здійснювати за рахунок переважно внутрішніх неподаткових надходжень, що нейтралізуватиме дію «ефекту витіснення приватних інвестицій державними». Гранично допустимою межею для країн ЄС має бути обсяг державних інвестицій на рівні 2 % ВВП, при перевищенні цього показника відбувається витіснення приватних інвестицій, що уповільнює темпи нагромадження капіталу. Для постсоціалістичних країн найбільш оптимальним є обсяг державних інвестицій в інфраструктуру на рівні 4 % ВВП [2, с. 72 – 73].

Зростання державних інвестицій має бути співвідносне обсягам зростання державних заощаджень та не повинно збільшувати співвідношення державного боргу до ВВП у середньостроковій перспективі (інакше наступні витрати з погашення та обслуговування боргу можуть перевищити вигоди від інвестицій). Слід зазначити, що державні заощадження в Україні мали

від'ємне значення у 1999–2004 рр., додатне – у 2005–2008 рр. – у межах 1,5–3,4 % ВВП, і у 2009–2014 рр. знову набули від'ємного значення – близько 5,0 % ВВП, відповідно, що зумовлено борговим фінансуванням дефіциту державного бюджету. На ефективність державних інвестицій впливає також їх міжгалузевий розподіл, який, з точки зору економічної ефективності, має враховувати пріоритетність фінансування секторів економіки, масштаби віддачі та термін окупності інвестицій. Як правило, інвестиції в інфраструктуру дають більшу віддачу у середньостроковому періоді, інвестиції в соціальні, інноваційно-технологічні, наукові проекти – у довгостроковому, у державні підприємства та фінансування державних галузевих, науково-технічних цільових комплексних програм – як у середньо-, так і у довгостроковому періоді.

Особливої уваги заслуговує ситуація з фінансуванням соціальних секторів економіки – освіти і охорони здоров'я. Протягом 2000–2013 рр. інвестиційне фінансування освіти та охорони здоров'я здійснювалось відповідно на рівні 0,9 та 2 % від загального обсягу інвестицій в основний капітал. У 2013 – 2014 роках відбулось критичне скорочення інвестицій в основний капітал освіти (у 2014 році 43,9 % відносно 2013 року), охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (31,9 %). Як відомо галузі, що надають суспільні блага, впливають на економічний розвиток опосередковано – через якість людського капіталу. Прямий економічний ефект відсутній, оскільки інвестування в освіту, культуру, охорону здоров'я, науку впливає на економічний розвиток зі значним часовим лагом і найбільшою мірою визначає його якісні параметри. Тому, як вихід, у високорентабельних сферах економіки мають бути акумульовані такі обсяги державних інвестицій, що дозволять перекрити втрати від фінансування неприбуткових соціальних проектів.

Активізація регулятивного потенціалу державних інвестицій передбачає такі заходи:

– зниження боргового навантаження на економіку;

– оптимізація структури видатків;

– удосконалення системи відбору і впровадження інвестиційних проектів;

– використання механізму залучення ОВДП до інвестиційних процесів України;

– формування системи випуску і обігу місцевих облігацій;

– залучення механізмів державно-приватного партнерства.

З огляду на необхідність усунення негативних тенденцій соціально-економічного розвитку та акумулювання та ефективний перерозподіл фінансових резервів національного господарства, зазначених вище, реалізація регулятивного потенціалу фінансового ринку України передбачає виконання таких заходів:

– забезпечення добросовісної конкуренції учасників фінансового ринку, удосконалення законодавства у напрямку унеможливлення рейдерських захоплень, фіктивних банкрутств та поглинань, монополізації ринку;

– формування ефективної системи державного управління фінансовим сектором, що передбачає: а) розподіл функцій і відповідальності між Міністерством фінансів України, Національним банком України, Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, усунення їх дублювання та удосконалення системи регулювання й нагляду за фінансовим сектором; б) перерозподіл функцій між регуляторами фінансового ринку з комплементарним формуванням дієвих інструментів їх превентивного впливу на учасників фінансового ринку; в) координацію та запровадження рівноправного діалогу (у першу чергу, з питань законодавства і нагляду) між саморегулівними організаціями та регуляторами фінансового сектору;

– розвиток проблемних інституційних підсекторів сектору фінансових корпорацій, зокрема: а) недержавного пенсійного забезпечення шляхом

державного стимулювання участі у ньому роботодавців і працівників, пенсійного страхування, удосконалення законодавства із інвестиційної діяльності НПФ та порядку використання пенсійних коштів; б) установ, що надають страхові послуги, шляхом впровадження ефективного механізму медичного страхування, страхування в агропромисловому комплексі, накопичувального страхування життя та страхування експортних кредитів і інвестицій;

– стимулювання розвитку фондового ринку, що передбачає впровадження практики цільового випуску ОВДП на фінансування інвестиційних проектів, заохочення суб'єктів біржової діяльності до операцій з ОВДП з комплементарним удосконаленням механізму їх випуску і обігу;

– підвищення платоспроможності та ліквідності фінансових установ, зокрема: а) для банківських установ – впровадження вимог до капіталу відповідно до положень Basel III та вимог ЄС; б) для небанківських установ – впровадження положень Solvency II та інших вимог ЄС; в) впровадження ефективної системи оцінки і діагностики фінансового стану та стрес-тестування; г) застосування інструментів макропруденційного нагляду;

– удосконалення механізму реструктуризації й рекапіталізації та процедури банкрутства фінансових установ із забезпеченням прозорості їх взаємовідносин з НБУ, у тому числі запровадження тимчасової адміністрації в банках та ефективного механізму захисту прав кредиторів;

– створення умов до акумуляції та забезпечення вільного руху капіталу, що передбачає удосконалення валютного регулювання, режиму прямих інвестицій, їх репатріації, портфельного інвестування, надання фінансових позик, забезпечення доступу українських інвесторів до зарубіжних фінансових інструментів;

– захист домогосподарств – споживачів фінансових послуг, зокрема: а) послуг банківських установ – шляхом гарантування повернення вкладів фізичних осіб, захисту коштів від інфляції та скасування адміністративних

обмежень щодо зняття депозитів (такі обмеження повинні носити тимчасовий характер) тощо; б) послуг небанківських фінансових установ – шляхом удосконалення діяльності та недопущення зловживань страхових компаній, інвестиційних фондів, недержавних пенсійних фондів, кредитних спілок тощо; в) послуг банківських і небанківських фінансових установ – шляхом формування у населення фінансової грамотності, фінансової культури, навчання управлінню сімейними фінансами, проведення роз'яснювальної роботи щодо переваг вкладень у національній валюті з їх комплементарним захистом від інфляції та мінімізації ризиків неповернення;

– захист прав інвесторів, зокрема шляхом вдосконалення законодавства щодо вирішення спорів між учасниками і споживачами фінансових послуг, застосування компенсаційних схем захисту вкладів інвесторів, правового забезпечення відносин між емітентом та інвестором тощо;

– посилення контролю за операціями з пов'язаними особами, що передбачає підвищення їх відповідальності, удосконалення звітності, прийняття нормативних актів щодо розкриття бенефіціарів та ідентифікації пов'язаних осіб банків та небанківських фінансових установ;

– впровадження механізму деофшоризації фінансової діяльності фінансових установ та підвищення ефективності системи запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинними шляхом, протидії тероризму;

– удосконалення системи нагляду за учасниками фінансового ринку, що передбачає перехід до нагляду та оверсайта на основі оцінки ризику та моніторингу фінансових установ;

– проведення подальшої інформатизації діяльності фінансового сектору економіки шляхом удосконалення ІТ технологій, захисту інформації та обміну інформацією, що передбачає функціонування реєстру боржників, консолідованої та повної інформації про кредитну історії, удосконалення розкриття інформації в інтересах споживачів та інвесторів.

Висновки. Досягнення ефективного співвідношення саморегулівних і державних імперативів у загальногосподарському механізмі є основою реалізації регулятивного потенціалу фінансових ринків задля задоволення потреб фінансування економічного розвитку національної господарської системи.

Активізація регулятивного потенціалу фінансового ринку України має ґрунтуватись на розробці і реалізації прагматичних державно-управлінських рішень, вільних від демагогії, популізму і декларативності, за яких будуть максимально акумульовані та ефективно перерозподілені фінансові ресурси домогосподарств, банківської системи, офшорів, іноземного інвестування, детінізації економіки та державного інвестування.

Список використаних джерел

1. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін. ; НАН України. – К., 2015. – 336 с.
2. Фінансова політика та податково-бюджетні важелі її реалізації : у трьох томах; за ред. А. І. Даниленка. – К.: Фенікс, 2008. – Т. 1. Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку. – 468 с.
3. Коваленко Ю. В. Інституціалізація фінансового сектору економіки: [монографія] /Ю. М. Коваленко; Національний університет ДПС України. – Ірпінь, 2013. – 608 с.
4. Розвиток державних фінансів України в умовах глобалізації : кол. моногр. / [Луніна І.О., Булана О.О., Фролова Н.Б. та ін.] ; за ред. д.е.н. І.О.Луніної ; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України". – К., 2014. – 296 с. : 46 табл., 25 рис.
5. Frank J. Fabozzi. Finance: Capital Markets, Financial Management, and Investment Management. - John Wiley & Sons, 2009. - 832 p.
6. Arye L. Hillman. Public Finance and Public Policy: Responsibilities and Limitations of Government. – Cambridge University Press, 2009. - 860 p.
7. Hyman P. Minsky. Can "It" Happen Again?: Essays on Instability and Finance Routledge, 2015 . – 302 p.
8. Shiller J. Robert. How Today's Global Financial Crisis Happened, and What to Do about It. - Princeton University Press, 2008. – 192 p.
9. Edward Shinnick. Public Finance, Monetary Policy and Market Issues. – LIT Verlag Münster, 2008 – 356 p.
10. Сорнетте Д. Как предсказывать крахи финансовых рынков: критические события в сложных финансовых системах [пер. с фр. Т.

Черпакова] - М.: SmartBook – 2008. – 400с. - (Библиотека Принстонского университета).

11. План модернізації України: від кризи до економічного зростання [Електронний ресурс] / Федерація роботодавців України та ін. – Режим доступу: http://ukraine-modernization-plan.changeua.com/

12. The Global Competitiveness Report 2015 – 2016 [Електронний ресурс] / World Economic Forum.– Режим доступу: http://www.weforum.org/reports/

13. Олешко А. А. Антикризове регулювання національної економіки: теорія і практика: [монографія] / А. А. Олешко ; Національний університет ДПС України. – Ірпінь : Видавництво НУДПСУ, 2012. – 350 с.

14. Illicit Financial Flows from Developing Countries: 2004-2013 / Global Financial Integrity, December, 2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.gfintegrity.org/wp-content/uploads/2015/12/IFF-Update_2015-Final.pdf

15. Ковальчук Т. Т. Абсолютний «нуль». Рефлексія на нещодавнє інтерв'ю голови Національного банку України [Електронний ресурс] //газета «День» - 2015. – 13 жовтня. – Режим доступу: http://www.day.kiev.ua/uk/article/ekonomika/absolyutnyy-nu

16. New OECD Revenue Statistics data for 2014. [Електронний ресурс]. –Режим доступу: http://www.oecd.org/tax/tax-policy/revenue-statistics-ratio-change-latest-years.htm/

17. Україна: перспективи розвитку. Консенсус-прогноз / Науково-дослідний інститут економічного розвитку Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. – 2015. – Вип. 38. – 27 с.

Олешко Анна Анатоліївна – доктор економічних наук, професор кафедри фінансових ринків Університету державної фіскальної служби України.

УДК 336.221:336.7(477)

Самофат І.С., Онишко С.В.

ДО ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОПОДАТКУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано динаміку податкових надходжень з податку на прибуток страхових компаній в Україні, виявлені проблеми та запропоновані шляхи вдосконалення оподаткування страхових компаній.

Ключові слова: *страхова компанія, оподаткування, податок на прибуток, ухилення від оподаткування, диференційоване оподаткування.*

Самофат И.С,.Онишко С.В

К ВОПРОСУ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ В УКРАИНЕ

В статье проанализирована динамика налоговых поступлений по налогу на прибыль страховых компаний в Украине, выявлены проблемы и предложены пути совершенствования налогообложения страховых компаний.

Ключевые слова: *страховая компания, налогообложение, налог на прибыль, уклонение от налогообложения, дифференцированное налогообложение.*

Samofat I.S., Onyshko S.V.

CONCERNING IMPROVEMENT OF THE TAXATION OF THE OPERATIONS OF INSURANCE COMPANIES IN UKRAINE

In the article dynamics of tax revenues on income tax of insurance companies in Ukraine is analysed, problems are identified and ways of improvement of the taxation of insurance companies are suggested.

Keywords: *insurance company, tax, income tax, tax evasion, differential taxation*

Постановка проблеми. Страховий ринок України існує понад двадцять років. За цей період він став найбільш розвиненим сегментом ринку

небанківських фінансових послуг. Докризові темпи розвитку вітчизняного страхового ринку доводили, що страхова галузь є досить привабливою для інвесторів - як вітчизняних, так і іноземних. Багато в чому ця привабливість обумовлювалася не тільки ринковим потенціалом України страхового ринку, а й особливою системою оподаткування страховиків.

Система оподаткування є важливим фінансовим важелем регулювання діяльності суб'єктів господарювання. У своїй основі вона має загальні принципи побудови і вплив на фінансово-господарську діяльність господарюючих суб'єктів в умовах ринкової економіки.

Оподаткування страхової діяльності потребує з'ясування не лише відповідних законодавчих і нормативних актів з оподаткування, а й законодавства щодо страхової справи. Діяльність страховика охоплює як страхову діяльність, що має свій відмінний порівняно з іншим порядок оподаткування, та діяльність, не пов'язану зі страхуванням (інвестиційну та іншу діяльність), яка оподатковується у загальному порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Теоретичною основою дослідження особливостей діяльності страхових компаній та їх оподаткування є наукові праці таких учених та фахівців, як: В. Базилевич, К. Базилевич, О. Гаманкова, Н. Гура, О. Коблянська, В. Лень, Т. Мельник, С. Осадець, Р. Пікус, В. Тропіна, О. Черняк, О. Філонюк, В. Швець та ін. Водночас, питання оподаткування страхової діяльності потребують подальшого дослідження.

Мета статті. На основі виявлення особливостей оподаткування страхових компаній виявити шляхи його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про страхування», страховиками визнаються фінансові установи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств із додатковою відповідальністю, а також одержали ліцензію на здійснення страхової діяльності [1].

Страхування – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів. Страхова компанія як суб'єкт господарювання може бути утворена в різних організаційно-правових формах.

Відомо, що 1 січня 2011 року вступив в дію Податковий кодекс України (далі ПКУ), що докорінно змінив податкову систему в країні. З 1 січня 2015 року, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28 грудня 2014 року № 71-VIII передбачені зміни, які пов'язані також з оподаткуванням страхових компаній [2].

Страховики сплачують податок на прибуток за ставкою 18% визначеною відповідно до пункту 136.1 статті 136 ПКУ, податок на дохід за ставкою 3 відсотки за договорами страхування від об'єкта оподаткування, що визначається у підпункті 141.1.2 пункту 141.1 статті 141 ПКУ та 0 відсотків за договорами з довгострокового страхування життя, договорами добровільного медичного страхування та договорами страхування у межах недержавного пенсійного забезпечення, зокрема договорів страхування додаткової пенсії.

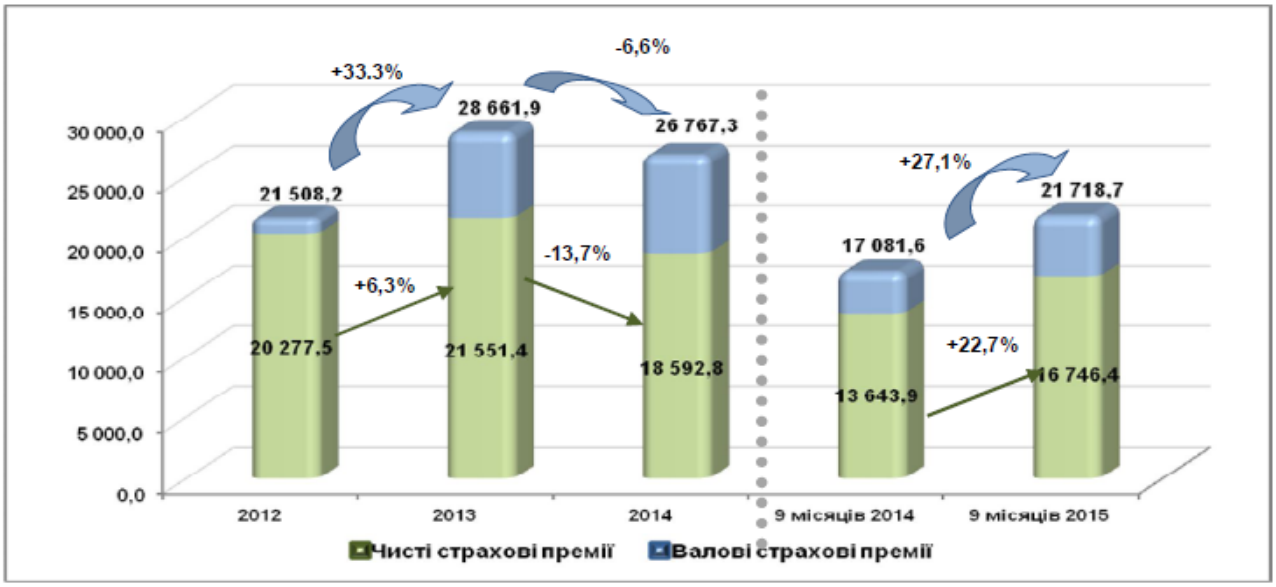
Ставки 0, 4, 6, 12, 15 і 20 відсотків застосовуються до доходів нерезидентів та прирівняних до них осіб із джерелом їх походження з України у випадках, встановлених пунктом 141.4 статті 141 ПКУ.

Нарахований страховиком податок на дохід за ставкою, визначеною в підпункті 136.2.1 пункту 136.2 статті 136 ПКУ, є різницею, яка зменшує фінансовий результат до оподаткування такого страховика [2].

Ринок страхових послуг залишається найбільш капіталізованим серед інших небанківських фінансових ринків. Загальна кількість страхових

компаній станом на 30.09.2015 становила 368, у тому числі СК "life" – 50 компаній, СК "non-life" – 318 компаній, (станом на 30.09.2014 – 389 компаній, у тому числі СК "life" – 58 компаній, СК "non-life" – 331 компанія). Кількість страхових компаній має тенденцію до зменшення, так за 9 місяців 2015 року порівняно з аналогічним періодом 2014 року, кількість компаній зменшилася на 21 СК.

Податкові надходження залежать від діяльності страхових компаній. Основним джерелом їх доходу є страхові премії, динаміка яких представлена на рис.1.

Джерело: побудовано на основі [3]

Рис. 1. Динаміка страхових премій у 2012 – 2015 рр.

Як свідчать наведені дані, представлена динаміка не відзначається одно спрямованістю. При цьому темп зміни валових страхових премій значно перевищують відповідні показники стосовно чистих страхових премій.

У цьому контексті інтерес представляють дані щодо податкових надходжень до бюджету. Можна спостерігати досить цікаву тенденцію: до Зведеного бюджету України нерівномірно надходили податкові надходження з податку на прибуток страхових організацій, включаючи філіали аналогічних організацій, розташованих на території України упродовж 2008–2015рр.(рис. 2).

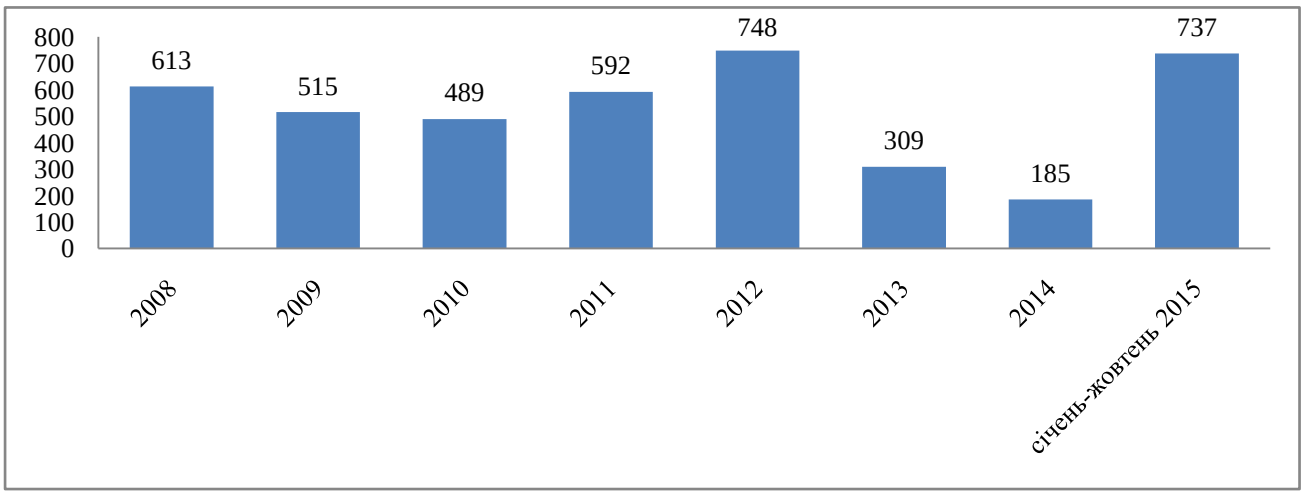

Рис. 2. Динаміка податкових надходжень з податку на прибуток страхових організацій до Зведеного бюджету України у 2008 – 2015 рр., млн.грн. Джерело: побудовано на основі [4]

Найбільшими були надходження до Зведеного бюджету України у 2012 р., а найменшими у 2014 р. Зниження обсягів сплачених податків у 2009 році опосередковано пов'язане із податковою політикою держави, щодо 2008 р., то причиною зниження податкових надходжень стала світова криза. Доходи страхових компаній зменшились, багато з них не могли сплатити податки вчасно, а інші взагалі оголошували себе банкрутами. Проте, починаючи з 2011р. спостерігається стрімкий зріст відрахувань до бюджету страховиками. Це означає що питання кризи стало не настільки гострим, а страхові компанії «адаптувалися» до економічного становища, стали більш фінансово стійкими та платоспроможними. У 2015 році спостерігаємо стрімке збільшення податкових надходжень у зв’язку із змінами у законодавстві, щодо оподаткування діяльності страхових компаній.

Поступовий процес трансформації економіки вимагає від системи оподаткування, як інструменту державного регулювання економічних і соціальних процесів, враховувати інтереси держави, підприємницьких структур та громадян. В той же час практика свідчить про низький рівень ефективності вітчизняної моделі оподаткування страхових компаній, її неадекватність умовам функціонування ринкового господарства.

Особлива група фінансових проблем виникає у взаємовідносинах страховика з державою, оскільки на їх основі, через систему податків та інших платежів, здійснюється регулювання кінцевих результатів проведення процесу страхування. У такому контексті оподаткування постає важливим фінансовим важелем регулювання фінансових потоків страхових компаній [6].

Головні недоліки вітчизняної системи оподаткування полягають в тому, що, по-перше, в одному податку неприродно поєднуються елементи різних за своєю економічною суттю податків: прямого податку на прибуток і непрямого податку зі страхових премій; по-друге, така специфіка оподаткування страхової діяльності стала одним із чинників поширення на вітчизняному страховому ринку операцій, пов'язаних із ухиленням від сплати податків.

Існування різних підходів до оподаткування реального сектора економіки та видів страхової діяльності призводить до стимулювання переведення доходів із секторів з вищим податковим навантаженням у сектор страхування, де воно значно нижче. Такий стан справ викликав занепокоєння як державних податкових органів, так і уряду. Адже саме різний рівень оподаткування є передумовою для запровадження фінансових схема участі страхових організацій з метою мінімізації податків [7].

Слід назвати й ряд інших проблем в оподаткуванні страхової діяльності, що потребують негайного вирішення. Серед них ті, що пов’язані з обрахуванням бази оподаткування, в основі яких ряд технічних причин, пов’язаних зі специфічною діяльністю страхових компаній. Існування різних податкових ставок супроводжується «гнучкістю» страховиків стосовно оподаткування. Внаслідок створення різноманітних схем ухилення від сплати податків державний бюджет втрачає майже третину надходжень від оподаткування страхової діяльності. Тому з метою уникнення шахрайства необхідно вжити конкретних заходів. Перш за все, необхідна інтеграція страхового ринку України у міжнародний простір. Завдяки чітким

міжнародним нормам фінансової звітності, проходження компаніями міжнародного аудиту та отримання національних та міжнародних рейтингів будуть також зменшуватись масштаби псевдоперестрахування. Важливим аспектом є інформаційне забезпечення та взаємодія усіх державних органів, що здійснюють регулювання страхової діяльності. Надання відповідної інформації кожній з контролюючих структур забезпечить можливість виявлення шахрайських схем та чітке визначення позиції страховика на ринку.

Зокрема, складність податкового обліку страхової діяльності полягає в тому, що основна операційна діяльність включає надходження та витрати, які оподатковуються за різними ставками й мають різний об'єкт оподаткування. З огляду на це, податкова політика у сфері страхової діяльності потребує подальшого реформування.

Поряд із загрозами, пов'язаними із оподаткуванням податком на прибуток, з'являється ряд загроз при проведенні перевірок Державною фіскальною службою. Найбільшу увагу перевіряючих важливо приділяти перестраховикам-резидентам, оскільки при визначенні фінансового результату до оподаткування вони зменшують базу оподаткування. Практика підтверджує, що досить часто договори з перестраховиками визнавалися фіктивними, що призводило до нарахування великих штрафів.

Разом з тим, у Податковому кодексі не згадано про те, що до витрат ризикових страховиків включаються, зокрема, страхові резерви, які обов'язкові до формування і становлять не менше 80% страхової премії. Втім, якщо резерви будуть включені до бази оподаткування, страховик не зможе сформувати резерви, а це здатне спричинити проблеми з платоспроможністю.

Для компаній із страхування життя автори законопроекту зберегли нульовий податок за довгостроковими договорами страхування і пенсійного страхування. В той же час при страховій виплаті утримується 18%-вий податок, що істотно знижує мотивацію клієнтів до укладення договору [8].

У зв’язку з цим реформування економічних відносин не може обмежуватися та навіть розпочинається з податків. Існують інші можливості, щоб вивести з тіні значні грошові кошти. Так, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я та експертів, тіньове фінансування охорони здоров’я в Україні сягає 40-50 млрд. гривень [9]. Шляхом запуску добровільного медичного страхування за підтримки місцевих органів влади та методологічної підтримки МОЗ ці кошти можна легалізувати. Офіційними каналами через страховиків вони підуть у банки, а через податки з'являться в лікувальних та фармацевтичних установах. Після цього можна говорити про те, що пільги з оподаткування ДМС почнуть працювати.

Наступний крок полягає не в простому введенні обов'язкових видів страхування (в першу чергу, майнового), а в одночасній серйозній роз'яснювальній роботі Уряду України щодо необхідності придбання такої страховки для кожної людини, щоб захистити себе від важких наслідків.

Лише після цих кроків слід здійснити цілу систему регуляторних впливів на ринок і на власників компаній з метою серйозної докапіталізації галузі та встановлення жорсткої відповідальності за невиконання зобов'язань перед клієнтами. Невиплата або затримка виплат повинна каратися найсерйознішим чином. У підсумку це суттєво підніме довіру всього населення до страхування і всі запропоновані кроки призведуть до отримання синергетичного ефекту. Переваги отримають всі: страхові компанії значно наростять бізнес, уряд збере набагато більше податків, а клієнти будуть впевнені у виплатах.

Щоб прискорити витіснення зі страхового ринку України схемних операцій можна запропонувати для тих видів майнового страхування, які традиційно використовуються для податкової оптимізації (зокрема, страхування фінансових ризиків) додатковий податок на чисті премії за підвищеною ставкою – 2-4%. Такий підхід не суперечить зарубіжному досвіду і забезпечує реалізацію інтересів бюджету. У багатьох країнах прямий податок на прибуток страхових компаній доповнюється певними

видами податку на страхову діяльність, що виконує роль фіскального запобіжника. Однак, слід наголосити, що визначення ставки, за якою оподатковуватимуться страхові премії, повинно здійснюватись на ретельних розрахунках [10].

Таким чином, одним із напрямів удосконалення податку на прибуток є запровадження диференційованого оподаткування прибутків страховиків за видами діяльності залежно від напряму, обсягів і результатів діяльності. Мова йде про окреме оподаткування: основної операційної діяльності, фінансової діяльності, інвестиційної діяльності та іншої операційної діяльності. Такий порядок стимулюватиме страховиків до одержання і декларування позитивних прибутків за кожним видом діяльності окремо. За таких умов податки на прибутки страховиків стануть прямими податками. Страховики сплачуватимуть податки лише за тими видами діяльності, які матимуть прибутки. Перехід страховиків на диференційовану систему оподаткування значно зменшить можливості участі страховиків у схемах податкової оптимізації, виведення коштів за кордон й бажання приховати реальні прибутки. Це дасть поштовх для розвитку класичного страхування, що є постачальником інвестиційних ресурсів на потреби розвитку економіки [11].

Висновки. Для подальшого розвитку страхового ринку ключовою є відповідь на питання, яка система оподаткування сприятиме нормальній, успішній роботі страхового ринку : та, яка передбачала оподаткування доходу від страхової діяльності, чи оподаткування на загальних умовах з чітким визначенням витрат, що враховуються при визначенні фінансового результату страховика до оподаткування. Саме остання характеризується стрімким зростання податкових надходжень від оподаткування діяльності страхових компаній у 2015 році. Наступним перспективним напрямом удосконалення оподаткування діяльності страхових компанії має бути перехід на диференційовану систему оподаткування, що значно зменшить можливості участі страховиків у схемах податкової оптимізації, виведення

коштів за кордон й бажання приховати реальні прибутки. Це дасть поштовх для розвитку класичного страхування, що є постачальником інвестиційних ресурсів на потреби розвитку економіки.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про страхування» від 07.03.96 р. № 86/96-ВР [зі змінами та доповненнями] [Електронний ресурс]// Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр

2. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України» № 77-VIII від 28.12.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1621-18

3. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nfp.gov.ua/content/

4. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.treasury.gov.ua

5. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sfs.gov.ua/

6. Терещенко В.С. Проблеми оподаткування страхових компаній та шляхи їх вирішення / В.С. Терещенко, Н.С. Бевза [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/6_PNI_2012/Economics/7_102386.doc.htm

7. Громов О. Страховики законно ухиляються від податків / О. Громов // Українська правда. Економічна правда. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/publications/2008/10/2/165458/

8. Іванцова Ю.В. Оподаткування страхової діяльності / Ю.В. Іванцова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// intkonf.org/ivantsova-yuv-opodatkuvannya-strahovoi-diyalnosti/

9. Офіційний сайт Всесвітньої організації охорони здоров'я. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unaids.org.ua/uk/agency/who

10. Островерха Р. Е. Податкове регулювання попиту і пропозиції страхових послуг [текст] / Р. Е. Островерха // Науковий вісних НУДПСУ (економіка, право). – 2009. – С. 114–123.

11. Шірінян Л. Диференційоване оподаткування страховиків як спосіб фінансового регулювання страхового ринку / Л. Шірінян [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://ladashirinyan.ucoz.ua/RepositArticles/2013Shirinyan_BuhOblikAudit_DiffOpod_Ukr.pdf

Онишко Світлана Василівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансових ринків;

Самофат Ілона Станіславівна – головний державний ревізор-інспектор відділу податкового аудиту Верхньодніпровської ОДПІ ГУДФС у Дніпропетровській області.

УДК 368.914

Стадник Н.П., Онишко С.В.

ДЕЯКІ ПЕРСПЕКТИВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто вплив деяких чинників, що стримують процес розвитку недержавних пенсійних фондів і можливі заходи щодо підвищення ефективності їх діяльності.

Ключові слова: *недержавне пенсійне страхування, недержавний пенсійний фонд, пенсія, вкладення, інвестиції, прибуток.*

Стадник Н.П.,Онишко С.В.

НЕКОТОРЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ ПЕНСИОННЫХ ФОНДОВ В УКРАИНЕ

В статье рассмотрено влияние некоторых факторов, сдерживающих процес развития негосударственных пенсионных фондов и возможные меры повышения эффективности их деятельности .

Ключевые слова: *негосударственное пенсионное страхование, негосударственный пенсионный фонд, пенсия, вложения, инвестиции, прибыль.*

Onyshko S.V., Stadnyk N.P.

SOME PROSPECTS OF ENSURING EFFECTIVENESS OF NON–STATE PENSION FUNDS IN UKRAINE

In article influence of some factors constraining development of non–state pension funds and possible steps to increase efficiency of their activity are considered.

Keywords: *private pension insurance, private pension fund, pension, assets, investments, profit.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день пенсійне забезпечення є базовою і однією з найважливіших соціальних державних гарантій і умов стабільного розвитку суспільства, оскільки безпосередньо стосується інтересів непрацездатного населення, і опосередковано – практично всього населення. Проте в сучасних ринкових умовах обов'язковою також є самостійна турбота про майбутнє забезпечення старості, зокрема шляхом участі в системі недержавного пенсійного забезпечення, що актуалізує проблеми, пов'язані з його організацією та реалізацією на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці недержавного пенсійного забезпечення та діяльності недержавних пенсійних фондів присвятили

свої роботи багато вчених, зокрема Ю. Вітка, М. Демченко, Г. Козак, Д. Леонов, Д. Третяк, С. Черкасова, А. Федоренко, О. Шабанова та інші науковці. Разом із тим існує ціла низка питань у сфері недержавного пенсійного забезпечення, що залишаються недостатньо дослідженими. Це стосується як виконання ними своїх безпосередніх функцій, так і ролі в реалізації загальнодержавної соціально-економічної політики

Мета статті. На основі узагальнення чинників, що здійснюють негативний вплив на діяльність недержавних пенсійних фондів окреслити можливі заходи щодо перспектив їхнього розвитку та ефективності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні очевидно, що формування ефективної системи пенсійного страхування неможливе без розвитку недержавного пенсійного забезпечення (НПЗ), а тому багато сподівань щодо розв'язання проблем вирішення наступаючої вітчизняної пенсійної кризи фахівці у галузі пенсійного забезпечення пов'язують саме з розбудовою в Україні системи недержавного пенсійного забезпечення.[1]

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»[2], даний вид діяльності здійснюється недержавними пенсійними фондами, страховими організаціями та банківськими установами.

Основу недержавної системи пенсійного забезпечення складають недержавні пенсійні фонди (НПФ). В основу їх діяльності покладено здійснення недержавного пенсійного забезпечення з максимальними гарантіями зберігання пенсійних заощаджень. З цією метою законом передбачено чіткий механізм диверсифікації управління пенсійними ресурсами, а саме:

- забезпечення збору пенсійних внесків, облік пенсійних заощаджень, а також розрахунок і забезпечення пенсійних виплат, які здійснюються адміністраторами НПФ;

- інвестування пенсійних заощаджень, яке здійснюється компанією з управління активами, що діє відповідно до затвердженої інвестиційної декларації в межах чинного законодавства;

- пенсійні заощадження зберігаються в банку, який не може використову-

вати їх як кредитні ресурси і включати в ліквідаційну масу у випадку визнання банку банкрутом або у випадку його ліквідації. [2]

Не важко помітити із наведеного, що саме недержавні пенсійні фонди із усіх суб'єктів НПЗ мають, найбільшу зорієнтованість на роботу із населенням, адже націлені на залучення заощаджень громадян до фінансування розвитку національної економіки.

Відповідно до Закону про НПЗ недержавним пенсійним фондом є юридична особа, яка має статус неприбуткової організації, функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному законом порядку. При цьому недержавне пенсійне забезпечення є для пенсійних фондів виключним видом діяльності. Весь отриманий фондом інвестиційний дохід розподіляється лише між його учасниками.

Недержавні пенсійні фонди в Україні розпочали свою діяльність у 2004 році. У своїй роботі кожен фонд пов'язаний з компанією з управління пенсійним фондом, компанією з управління пенсійними активами, банком–зберігачем. Згідно із законодавством недержавний пенсійний фонд не може бути проголошений банкрутом та ліквідований за законодавством про банкрутство. [4]

Станом на 31.12.2015 в Державному реєстрі фінансових установ містилася інформація про 76 недержавних пенсійних фондів, з них 51 відкритий, 8 корпоративних і 7 професійних НПФ, зареєстрованих у 9 регіонах України. Найбільша кількість НПФ зосереджена у м. Києві – 57, або 75,0% від загальної кількості зареєстрованих НПФ.[5]

Пенсійні накопичення учасника НПФ формуються за рахунок пенсійних внесків, сплачених самим учасником, його роботодавцем або членами сім'ї, та інвестиційного доходу, отриманого в результаті інвестування коштів. Усі кошти, що обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду (пенсійні внески та інвестиційний

дохід), є власністю учасника НПФ незалежно від того, хто платив внески – сам учасник, його роботодавець або родичі. Тому ніхто інший, крім учасника, не може розпоряджатися цими коштами. Пенсійні кошти учасника можуть успадковуватись його спадкоємцями.[6]

Розмір пенсійних виплат з НПФ визначається, виходячи з суми накопичених коштів учасника, яка залежить від розміру пенсійних внесків, терміну їх накопичення та розподіленого інвестиційного доходу.[2]

Окрім власне завдань пенсійного забезпечення механізм руху грошових потоків в пенсійній системі через НПФ відіграє ключову роль також у формуванні інвестиційних ресурсів для внутрішнього економічного розвитку країни. Запроваджувана пенсійна система повинна перерозподілити рух грошових потоків таким чином, щоб сформувати основні виплати та внески через другий та третій рівні.[7]

Наразі недержавні пенсійні фонди є новими фінансовими інституціями для переважної більшості населення України. Проте фахівці прогнозують, що НПФ стануть популярними вже найближчим часом, оскільки при здійсненні НПЗ вони мають істотні переваги перед іншими фінансовими установами, які надають аналогічні послуги. Серед них Дж. Фрідман зазначає наступні:

– розмір майбутньої пенсії дорівнює сумі внесків до НПФ та інвестиційного доходу;

– НПФ розподіляє усю суму інвестиційного доходу;

– НПФ практично не може стати банкрутом, оскільки законодавством передбачена заборона конфіскації пенсійних активів;

– для НПФ передбачено податкові пільги;

– НПФ повинні розміщувати активи у різних фінансових інструментах, завдяки чому мінімізуються ризики внаслідок розподілу коштів між великою кількістю інвестиційних інструментів;

– НПФ не вимагає значної суми для здійснення першого внеску, тобто внески можуть здійснюватися невеликими періодичними платежами та за деяких обставин допускається їх тимчасове припинення.[15]

За даними Української Асоціації Інвестиційного Бізнесу завдяки НПФ роботодавці та їх працівники можуть мати ряд переваг та можливостей, що узагальнено представлені у табл. 1.

Таблиця 1

Переваги та можливості НПФ для роботодавців та їх працівників

Для працівника	Для роботодавця
– можливість отримати додаткову пенсію, яка за розміром може значно перевищувати пенсію з солідарної системи, – формувати свої пенсійні накопичення не за рахунок власних коштів, а за рахунок пенсійних внесків, що сплачуватимуться до НПФ за рахунок інших осіб (зокрема, роботодавця), – якщо пенсійні внески здійснюються роботодавцем, їх можна вважати додатковою оплатою праці, крім заробітної плати, – самостійно впливати на розмір своїх пенсійних накопичень шляхом самостійного здійснення пенсійних внесків, – можливість перерозподілити доход в середині родини з оптимізацію сплати податку на доходи фізичних осіб шляхом здійснення пенсійних виплат на користь свого подружжя, дітей, батьків.	– розширює та посилює систему соц. захисту працівників підприємств, – створює для працівників підприємства можливість отримати додаткову пенсію, – посилює позитивний імідж роботодавця, – є додатковим стимулом для роботи на такому підприємстві, – пропозиція різноманітних умов ПЗ є інструментом управління кадрами та може слугувати перевагою у випадку конкуренції на ринку робочої сили, – створює довгостроковий інвестиційний ресурс у формі пенсійних активів, що можна використовувати відповідно до вимог законодавства на задоволення інвестиційних потреб підприємства, – дозволяє оптимізувати витрати на оплату праці (пенсійні внески у встановленому законодавством обсязі дозволено відносити на валові витрати, а саме до 15% нарахованої зарплати на кожного працівника).

Джерело: складено на основі [8]

Водночас, фактично до прийняття Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»[2], що набрав чинності лише 01.01.2004р., практично не було прямих законодавчих актів, що мали прямий вплив на роботу даних інститутів. Національною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України до первинної бази недержавних пенсійних фондів було занесено лише 55 організацій, які зареєстровані як недержавні пенсійні фонди, проте фактично діяли лише 22 фонди. [9]

Однак, першими кроками на шляху до пенсійної реформи слід вважати прийняття Концепції соціального забезпечення, схваленої Постановою Верховної Ради України від 21.12.1993 р., яка передбачила нові засади побудови системи соціального забезпечення ринкового типу та стала основою реформи у цій сфері.

Запровадження пенсійної реформи в Україні було започатковане підписанням Президентом України Указу «Про основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні»[11] (1998 р.), а також Посланням Президента України до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України «Про основні напрями пенсійного забезпечення населення України»[12] (2001 р.).

У 2003 р. прийняті базові закони щодо нової системи пенсійного забезпечення – «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»[13] та «Про недержавне пенсійне забезпечення»[2]. У 2009 р. утворено Комісію з питань здійснення пенсійного реформування, за результатами діяльності якої розроблена Концепція подальшого проведення пенсійної реформи.

На сьогодні діяльність із недержавного пенсійного забезпечення регулюється понад 30 законами, тому актуальним є питання систематизації пенсійного законодавства, вироблення єдиних методологічних підходів до правового режиму у сфері недержавного пенсійного забезпечення.

Діяльність недержавних пенсійних фондів, їх вплив на економічні процеси не можна оцінити однозначно. Періодичні кризи, що охоплюють окремі національні ринки і світову економіку в цілому, як правило, проявляються як диспропорції у розвитку фінансової системи, невіддільні від недоліків й у діяльності недержавних пенсійних фондів. Зокрема, остання глобальна економічна криза вкотре засвідчила існування реальних загроз для економіки за умови недостатньої ефективності діяльності недержавних пенсійних фондів та їх регулювання.[14]

Основними показниками діяльності НПФ можуть слугувати вартість активів фонду, дохідність, розмір внесків, кількість учасників. Так, станом на 12.02.2015 за критерієм вартості активів лідирують наступні НПФ: Емерит–Україна – 97970,71тис.грн., ВСІ – 36647,46 тис. грн., ОТП Пенсія – 29762,92 тис. грн. Щодо дохідність НПФ за останній рік спостерігається наступна ситуація : ВСІ – 50,23%, Покрова – 40,68%, Моя пенсія – 29,51%, ОТП Пенсія – 29,35%.

За розміром внесків учасників НПФ першими є : ОТП Пенсія – 18604,1 тис. грн., Соціальна перспектива – 14351,25 тис. грн., АРТА – 8064, 5 тис. грн., Хрещатик– 7926,56 тис. грн., Моя пенсія – 3384,9 тис. грн.[16] За кількістю учасників явну перевагу має НПФ «Магістраль», який налічує понад 300 тис. вкладників, з яких 326 482 – фізичні особи, а також 223 – компанії, які застрахували своїх працівників.[17] У загальному підсумку, наведені показники щодо функціонування НПФ свідчать про підвищення довіри та зростання популярності цих фінансових закладів. Проте в процесі управління фінансовими ресурсами НПФ найбільш важливим виступає етап їх розподілу та використання в інвестиційній діяльності. Саме ефективність інвестування пенсійних активів є визначальним фактором успішності кожного НПФ.

Найбільш популярними напрямами інвестування у більшості випадків залишаються банківські депозити та державні і муніципальні облігації – тобто низькоризиковані активи зі стабільним рівнем доходу. Причинами такої ситуації вважають, з однієї сторони, недостатній рівень розвитку НПФ, оскільки незначний обсяг активів більшості НПФ перешкоджає реалізації ефективної інвестиційної стратегії, а з іншої – незадовільний стан фондового ринку та недостатність на ньому інвестиційно привабливих та надійних фінансових інструментів.[18]

Хоча недержавні пенсійні фонди протягом останніх п'яти років демонструють високу динаміку зростання на вітчизняному фінансовому ринку, разом з тим у процесі їх діяльності виявились певні ознаки, які

вказують на нерівномірність та неоднозначність параметрів розвитку ринку недержавного пенсійного забезпечення і можуть становити суттєві ризики ефективній діяльності НПФ у майбутньому.[19]

Першочерговим завданням діяльності уряду на 2016 рік визнано реформування пенсійної та пільгової системи в Україні, адже попередній рік ознаменувався не лише політичною, але й економічною кризою. Тому для стабілізації ситуації уряд змушений був запровадити низку радикальних, а подекуди – болючих реформ для населення. Насамперед, це стосується соціальних та пенсійних виплат, а саме: скасування спеціальних пенсій, оподаткування високих пенсійних виплат та перехід на єдину систему нарахування пенсій. В той же час, програмою діяльності уряду на перспективу затверджено низку заходів, спрямованих на перехід до справедливої системи пенсійного забезпечення – накопичувальної, яка успішно використовується в економічно розвинених країнах світу.

У межах реалізації затвердженої програми на найближчі два роки у сфері регулювання соціальної та економічної політики передбачено поступовий перехід до єдиної системи нарахування пенсійних виплат, їх оподаткування та скасування спеціальних пенсій.[20]

У таких умовах розвиток ефективного функціонування НПФ в Україні набуває особливого значення. Проте він ускладнюється з огляду на наявність суттєвих проблем, що стосуються різних сторін їх роботи. Серед них наступні:

1. залучення нових учасників. Ця сторона діяльності НПФ характеризується низьким рівнем участі населення та юридичних осіб внаслідок їх фінансової неспроможності, необізнаності, недовіри до НПФ та неефективності існуючої мотиваційної системи;інвестування пенсійних активів. Розвитку цієї діяльності перешкоджають незадовільний рівень розвитку фондового ринку, відсутність інвестиційно привабливих та надійних фінансових інструментів на ньому;

3. здійснення пенсійних виплат ускладнюється розмежуванням функцій виплати довічної пенсії, недосконалим механізмом оподаткування пенсійних виплат;

4. здійснення контролю за результатами діяльності обумовлена неефективністю системи державного регулювання НПФ.

Пошук шляхів вирішення цих проблем фахівцями розцінюється як передумова успішного функціонування системи НПЗ загалом. [21]

На нашу думку, ключовим фактором розвитку добровільного пенсійного страхування є створення дієвої мотиваційної системи для його основних учасників. Сьогодні розвиток НПФ відбувається в основному за рахунок корпоративного сегмента вкладників, за рахунок якого сплачено 96% пенсійних внесків. Можна припустити, що, зважаючи на фінансові можливості та песимістичні настрої серед українських громадян, така тенденція буде продовжуватися. Саме тому основна увага держави має бути спрямована на формування сприятливого середовища та створення системи пільг і стимулів для вкладників – юридичних осіб.

Одним із стримуючих факторів ефективної діяльності системи НПЗ є його непопулярність серед пересічних громадян. Аналіз причин такої ситуації дозволив запропонувати такі шляхи їх вирішення, що вже апробовані зарубіжною практикою [21]:

1. для переборення необізнаності громадян з можливостями НПЗ запровадити – проведення державних програм інформування населення щодо можливостей додаткового пенсійного страхування з акцентом на його основних перевагах. Здійснювати це слід через канали телебачення, пресу, установи ПФУ, а також приватні фінансові структури, що користуються довірою громадян;

2. враховуючи низький рівень фінансової спроможності участі в НПФ, важливим є започаткування практики співфінансування пенсійних внесків роботодавцем та працівником з ініціативи останнього;

3. для підвищення довіри громадян до НПФ посилити систему захисту пенсійних накопичень за рахунок надання додаткових гарантій, а також проведення роз'яснювально–просвітницької роботи з даного питання серед населення;

4. у зв'язку з неможливістю вилучення коштів до моменту настання пенсійного віку надати право фізичним особам-вкладникам на отримання кредитів за пільговими ставками у державних банках на навчання дітей за рахунок бюджетних коштів, а також на вилучення частини коштів для оплати медичних послуг, сплати внесків для купівлі будинку (квартири) тощо.

Слід погодитися також з пропозицією щодо надання учасникам НПФ права на достроковий вихід на пенсію з обов'язкової накопичувальної та навіть солідарної пенсійної системи за умови достатності суми пенсійних накопичень. Це дозволить узгодити визначення пенсійного віку з існуванням трьох рівнів пенсійної системи.

У контексті впровадження другого рівня пенсійної системи вважаємо доцільною апробацію даного підходу на рівні НПФ на добровільній основі, що дозволить не лише убезпечити пенсійні активи учасників, але й посилить їх участь у процесі управління власним пенсійним портфелем.

Висновки. Таким чином, інституціональне регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів може будуватися з урахуванням міжнародного досвіду, проте з врахуванням особливостей інституціонального середовища України: недовіру до влади, високі соціальні очікування населення, нерозвиненість ринкових інструментів, зокрема фінансових. В умовах жорсткого дефіциту державних ресурсів важливо зосередитися на лібералізації ринкових засад формування і діяльності недержавних пенсійних установ, однак й не слід відмовлятися від соціальної спрямованості суспільних фондів держави.

Список використаних джерел

1. Інформаційно–аналітичний огляд Дирекції Інституту розвитку економіки країни «Якою стає пенсійна система України» [Електронний

ресурс] // Інститут розвитку економіки країни [сайт]. – Режим доступу: http://ireu.org.ua/ – Назва з екрана.

2. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України (від 09.07.03 р. №1057/IV) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/ cgi–bin/laws/main.cgi?nreg=1057–15 – Назва з ерана.

3. Третяк Д.Д. Суперечності розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні [текст] / Д.Третяк // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2014. – № 154. – 91 с.

4. Демченко М.В. Особливості розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні [текст] / М.В.Демченко// Формування ринкових відносин в Україні – 2014. – №6 (157). – 240 с.

5. Перелік НПФ, унесених до Державного реєстру фінансових установ[Електронний ресурс] // Нацкомфінпослуг: [сайт] – Режим доступу: http://nfp.gov.ua/content/derzhavniy–reestr.html – Назва з екрана

6. Базові принципи НПЗ [Електронний ресурс] // Пенсійна реформа в Україні [сайт]. – Режим доступу: http://pension.kiev.ua/ – Назва з екрана.

7. Легеза Н.Е. Перспективні напрямки вдосконалення функціонування системи недержавного пенсійного страхування в Україні [текст] /Н.Е.Легеза // Науковий вісник Ужгородського університету – 2014. – 183 с.

8. Недержавні пенсійні фонди (НПФ) [Електронний ресурс] // Українська Асоціація Інвестиційного Бізнесу : [сайт]. – Режим доступу: http://www.uaib.com.ua/abcpeople /abetka_npf/27612.html – Назва з екрану

9. Базові принципи НПЗ [Електронний ресурс] // Пенсійна реформа в Україні [сайт]. – Режим доступу: http://pension.kiev.ua/ – Назва з екрана.

10. Концепція соціального забезпечення населення України : Постанова Верховної Ради України (від 21 грудня 1993 року №3758–XII) [Електронний ресурс] . – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3758–12

11. Про основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні: Указ Президента України від 13 квітня 1998 р. № 291/98 // Офіційний вісник України, 1998.— № 15,— Ст. 569.

12. Про основні напрями пенсійного забезпечення населення України: Послання Президента України до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України (від 14.12.2001 № 583–р) [Електронний ресурс] . – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/583–2001–%D1%80 – Назва з екрана.

13. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058–IV [Електронний ресурс] //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 49–51, ст.376 [із змінами

та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1058–15 – Назва з екрана.

14. Талько М.О. Діяльність недержавних пенсійних фондів в Україні [текст] / М.О.Талько //Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2013. – № 1. – 52 с.

15. OECD Economic Outlook // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.oecd.org – Назва з екрана.

16. Все о накопительных пенсионных фондах (НПФ) в Украине [Електронний ресурс] // Все о финансах и инвестициях : [сайт].– Режим доступу: http://investfunds.ua/company/npf/ – Назва з екрана.

17. Показники діяльності фонду станом на 11.02.2015 [Електронний ресурс]// Адміністратор пенсійного фонду «Центр персоніфікованого обліку»: [сайт].– Режим доступу: http://acpo.com.ua/index.php . – Назва з екрана.

18. Кириленко О. Управління фінансовими ресурсами недержавних пенсійних фондів [текст] / О.Кириленко, Г.Козак //Вісник ТНЕУ. – 2013. – № 4. – С. 10

19. Стадниченко Т. Основні напрями інвестування коштів недержавних пенсійних фондів [текст] / Т.Стадниченко// Вісник Національної академії державного управління – 2012.– № 19. – 186 с.

20. Сиводід, Є. О. Застосування єдиної системи нарахування пенсійних виплат [текст] / Євгенія Олександрівна Сиводід // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо–поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 18. – № 2. – С. 49

21. Козак Г.І. Шляхи оптимізації функціонування недержавних пенсійних фондів в Україні [текст] / Г.І.Козак// Світ фінансів. – 2014. – № 2. – С. 100.

Онишко Сергій Володимирович – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансових ринків;

Стадник Наталія Петрівна – студентка групи ФМДз–15–1

УДК: 332.336

Павлов К.В.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МОДЕРНИЗАЦИИ СТАРОПРОМЫШЛЕННЫХ РЕГИОНОВ РОССИИ

В статье определяются социально-экономические особенности модернизации некоторых старопромышленных регионов Российской Федерации, а также обосновывается целесообразность выделения экономики и экологии старопромышленных регионов как отдельного направления регионалистики.

Ключевые слова: *модернизация, социально-экономические особенности, старопромышленные регионы, Российская Федерация*

Pavlov K.V.

Socio-economic and environmental features of modernization of old industrial regions of Russia

In the article are determined socio-economic features of modernization of some old industrial regions of the Russian Federation, as well as the expediency of allocation of economy and ecology of old-industrial regions as a separate direction of regionalistics.

Keywords: *modernization, socio-economic features, old-industrial regions, Russian Federation*

Российская Федерация по занимаемой площади является самой большой страной мира – ее территория составляет одну восьмую часть земной суши. Этим в значительной степени объясняется тот факт, что в состав нашей страны в настоящее время входит 85 субъектов Российской Федерации. Ни у какой другой страны в мире нет такого количества входящих в нее крупных регионов (для сравнения, США, также являющиеся одной из наиболее крупных по территории стран мира, состоят из 50 штатов

и одного Федерального округа Колумбия). Российские регионы к тому же отличаются большим разнообразием природно-климатических, экологических и хозяйственных условий их функционирования и развития.

Определенную часть субъектов Российской Федерации можно отнести к группе старопромышленных регионов. Так, в нашей стране к этой группе, как правило, прежде всего относят уральские регионы, в которых, начиная с XVII века, династия Демидовых сумела организовать крупномасштабное промышленное производство в машиностроительной и металлургической областях. Европейский Север России также можно отнести к группе старопромышленных регионов. Однако генезис формирования хозяйственной системы в регионах зоны Севера европейской части России несколько иной, чем в регионах Урала и Предуралья, что в значительной мере объясняется близостью северных регионов страны к Северному Ледовитому океану и северным морям: Белому, Баренцеву и Карскому. Так, например, становление и развитие системы экономических отношений на территории современной Архангельской области в значительной мере обусловлено функционированием Архангельского морского торгового порта, который по существу является «воротами» для освоения богатств Арктики, что крайне актуально в обозримой перспективе в связи с открытием огромных природных ресурсов, содержащихся в недрах этого стратегически важного региона.

В настоящее время Архангельский порт ежегодно пропускает около 4,5 млн т грузов при круглогодичной навигации, порт включает три грузовых района, контейнерный терминал, портовый флот, морской вокзал (большое значение использование транспортной составляющей имеется и в развитии экономики Мурманской области).

Уже в 1583 г. Иван Грозный повелел построить на берегу Северной Двины «город для корабельной пристани». Исполнение указа царя заняло ровно год. Архангельск развивался быстро. Через десять лет после постройки в Архангельске «дворов и амбаров каменных» в город прибыл Петр I.

Именно из Архангельского порта Петр Алексеевич впервые в жизни вышел в открытое море на 12-пушечной яхте «Святой Петр», построенной специально к визиту молодого государя. И уже через год после первого визита Петр Великий собственноручно подрубил опоры первого русского корабля, построенного в Архангельске. Со «Святым Павлом» Россия отправилась в свое долгое торговое плавание. За четыреста лет истории порта - более 200 полярных экспедиций. Из Архангельска на северо-восток уходили легендарные первопроходцы. Именно русские мореплаватели впервые снарядили высокоширотную северную экспедицию. Ее проект был разработан самим М.В.Ломоносовым [1].

Архангельск - морской порт, расположенный в устье реки Северная Двина, в 50 км от Двинской губы Белого моря. Он является важным пунктом каботажных связей с районами Русского Севера, порт - крупнейшее транспортное предприятие города. Архангельский морской порт принимает и отправляет пиломатериалы, целлюлозу, уголь, оборудование, металлы, промышленные и продовольственные товары. Архангельский морской порт — основная база Северного пароходства, выполняющего морские перевозки по Белому, Баренцеву, Карскому морям, Северному морскому пути и на заграничных линиях. Из Архангельска берут начало регулярные пассажирские линии до Мурманска, Диксона, Онеги, Мезени, Кандалакши и пунктов Новой Земли.

До начала XVIII века Архангельский морской порт был единственным выходом русских товаров за границу. С возникновением в 1707 г. Петербургского порта роль Архангельского порта сильно снизилась. Вместе с тем в 1887 г. здесь были начаты дноуглубительные работы, что дало свободный проход паровым морским судам. Огромное значение имело сооружение в конце XIX века железной дороги, связавшей порт с центром России и открывшей морской путь сибирскому хлебу за границу.

В настоящее время ОАО «Архангельский морской торговый порт» - это многопрофильный торговый порт для перегрузки генеральных грузов,

целлюлозы, картона, контейнеров, лесоматериалов, металла, удобрений, тяжеловесного оборудования, насыпных и навалочных грузов. Мощности порта позволяют перерабатывать до 4.5 млн т грузов в год.

Развитие глубоководного района Архангельского морского порта тесно связано с реализацией проекта «Белкомур». Проект «Белкомур» включен в «Стратегию развития железнодорожного транспорта России до 2030 года», утвержденную Правительством РФ 17 июня 2008 г., и он будет реализован на основе государственно-частного партнерства с привлечением государственной поддержки. Проект предполагает строительство железнодорожной магистрали по направлению Соликамск - Гайны - Сыктывкар - Архангельск (протяженность 1155 км).

Проект «Белкомур» приобретает значимость для грузоотправителей только в случае синхронной реализации проекта строительства нового глубоководного района Архангельского порта, тем самым будет обеспечена оптимальная (с кратчайшим железнодорожным плечом, недорогим и высокоэффективным современным портом, обеспечивающим удобный доступ в Северную Атлантику) транспортно-логистическая схема, направленная на развитие связей Российской Федерации с торговыми партнерами на товарных рынках стран ЕС, Северной и Южной Америки, Центральной и Юго-восточной Азии.

В соответствии с разрабатываемой «Стратегией социально-экономического развития Архангельской области на период до 2030 года» проект строительства нового глубоководного района Архангельского морского торгового порта является ключевым и приоритетным проектом Архангельской области. Наименование объекта инвестирования - глубоководный район «Северный» Архангельского морского порта. Реализация инвестиционного проекта позволит:

1) построить современный глубоководный грузовой район морского торгового порта Архангельск для обработки порядка 28 млн т/год, в том числе 17,5 млн т/год контейнеризированных грузов;

2) обеспечить прием судов дедвейтом до 75 тыс. т;

3) создать условия для развития в припортовой зоне объектов промышленно-производственного, инновационно-технического, жилищного, культурно-развлекательного сервисного назначения;

4) создать в Архангельской области дополнительных новых рабочих мест порядка 9000, из них 1500 в новом порту и порядка 7500 рабочих мест в припортовых инфраструктурных объектах;

5) увеличить доходы бюджетов всех уровней за счет дополнительных налоговых поступлений на этапах строительства и эксплуатации нового портового комплекса [3].

Общий объем капитальных вложений в строительство портового комплекса определен в размере 25250 млн руб. Финансирование строительства объектов портового комплекса предполагается осуществить за счет собственных средств в размере 30% и привлеченных средств в размере 70% от общего объема финансирования с последующей компенсацией его затрат по строительству объектов федеральной собственности. В целом выручка от реализации по комплексу определена в размере 7632,6 млн руб. Согласно технико-экономическим расчетам, срок окупаемости инвестиций составит 8,3 года с начала финансирования проекта.

Строительство глубоководного района порта в северо-восточной части губы Белого моря позволит обеспечить следующий социально-экономический эффект:

1) независимый выход крупнотоннажных судов в любой иностранный порт мира;

2) активизацию деятельности северо-восточного региона европейской части России, что окажет значительное влияние на экономическое развитие Архангельской, Вологодской и Пермской областей, Республики Коми, Ненецкого национального округа;

3) осуществить решение вопросов, связанных с освоением Арктического шельфа, с обслуживанием добычных комплексов, развитием

каботажного плавания;

4) создание на севере России производственных мощностей по переработке углеводородного сырья;

5) значительное повышение инвестиционной привлекательности Архангельской области;

6) создание в Архангельской области дополнительных 9000 новых рабочих мест, из них 1500 в новом порту и порядка 7500 рабочих мест в припортовых инфраструктурных объектах (строительство новых предприятий: переработка грузов, сборочные цеха крупных компаний и т.д.);

7) ежегодные налоговые отчисления (только от деятельности самого нового порта) в федеральный бюджет составят порядка 400 млн. руб., в областной бюджет порядка 800 млн. руб. [2].

В соседней с Архангельской Мурманской области для эффективного развития региональной экономики большое значение также имеет функционирование морского порта. Но здесь, кроме этого, исключительное значение имеет и использование природных ресурсов. Освоение Хибинской группы месторождений апатито-нефелиновых руд на Кольском полуострове (т.е. в Мурманской области) началось в 20-е годы XX века. Геологические исследования Хибинского массива привели к открытию богатых апатито-нефелиновых руд, ставших качественно новым видом сырья для производства фосфорных удобрений. В это же время одновременно с геологоразведочными работами проводились технологические исследования, которыми было доказано, что из хибинского апатитового концентрата можно получить легко усваиваемый растениями суперфосфат.

Результаты геологоразведочных работ показали, что Хибинский горный массив по своим масштабам и по концентрации ряда ценных компонентов (апатит, нефелин, сфен, титаномагнетит и эгирин) не имеет аналогов в мировой практике. Апатит является основным по значению минералом в апатито-нефелиновых рудах. На его долю приходится подавляющая часть всего фосфора, содержащегося в земной коре.

Вторым, по значению, после апатита, является нефелин, представляющий сырье для производства глинозема, цемента и содопродуктов. Нефелиновый концентрат является сырьевой базой действующих Пикалевского глиноземного комбината и глиноземно-содо-поташно-цементного производства Волховского алюминиевого завода.

Следующими по значению и ценности полезными компонентами после апатита и нефелина являются сфен и титаномагнетит, которые в современных условиях являются перспективными источниками для производства пигментной двуокиси титана. Двуокись титана в Хибинской группе месторождений не учтена балансом запасов Российской Федерации. В целом запасы двуокиси титана в апатито-нефелиновых рудах составляют 35-50 млн.т, что создает предпосылки для превращения Хибинской группы месторождений в потенциально перспективную базу титаносодержащего сырья. В настоящее время в структуре подтвержденных мировых запасов апатитовых руд доля хибинских месторождений составляет около 30%. Запасы апатито-нефелиновых руд на начало 2012г. представлены в таблице 1.

Таблица 1

Запасы апатито-нефелиновых руд на начало 2012 г., млн.т

Запасы	Кировский рудник	Расвум-чоррский рудник	Центральный рудник	Восточный рудник	Всего
Балансовые	999,6	381	63,6	809,9	2254,1
Промышленные, всего	827,8	314,3	58,6	692,8	1893,5
из них: вскрытые	251,5	34,5	18,7	22,5	327,2
готовые к выемке	2,9	1,8	2	1,2	7,9
в том числе: на действующих подземных горизонтах	250,6	42,9			293,5
на строящихся подземных горизонтах	78,3	47,4			125,7
в пределах существующих проектных контуров карьеров	4	0,1	58,6	183	245,7
Перспективные	494,9	223,9	-	509,8	1228,6

Государственным балансом учтены запасы девяти апатито-нефелиновых месторождений Хибинской группы, из которых шесть

находятся в эксплуатации (Кукисвумчорр, Юкспор, Плато Расвумчорр, Апатиовый цирк, Коашва и Ньоркпахк). ОАО «Апатит" имеет лицензии на право пользования недрами и все шесть месторождений эксплуатируются. Лицензии выданы с правом разработки в пределах всего контура подсчитанных и утвержденных запасов апатито-нефелиновых руд. Три месторождения - Олений Ручей, Куэльпор, Партомчорр - детально разведаны и находятся в государственном резерве. Также осуществляется программа поисково-оценочных и геологоразведочных работ на новых рудных участках: Снежный цирк, Вуоннемиок и др. Минимальное промышленное содержание полезного компонента по действующим кондициям составляет по разным месторождениям 7-8% P_2O_5. Расчеты, проведенные специалистами Гипроруды по оценке минимального промышленного содержания полезного компонента в современных экономических условиях показали, что этот показатель должен находиться в диапазоне 13,5-14,9% при вариантах бортового содержания P_2O_5, равных 8,6 и 4%.

Хибинская группа месторождений по разведанным запасам руд и содержанию полезных компонентов уникальна и не имеет аналогов в мире. Эксплуатируемые месторождения апатито-нефелиновых руд являются надежной сырьевой базой горно-химической отрасли промышленности. Таким образом, эксплуатируемые месторождения апатито-нефелиновых руд Хибинской группы, наряду с фосфорным и алюминиевым сырьем могут стать сырьевой базой для металлургической, химической и других отраслей промышленности при условии их комплексного использования и применения эффективной технологии переработки получаемых концентратов.

В настоящее время рост производства апатитового концентрата направлен на расширение поставок на российские предприятия. Это послужило базой для восстановления работы многих российских заводов по производству минеральных удобрений в г.г. Балаково, Уварово, Мелеуз и увеличения производства на заводах минеральных удобрений в

Воскресенске, Череповце, Новгороде. Однако доля поставок на российский рынок не превышает 50-60% выпускаемой продукции.

При емкости российского рынка в 13,8 млн. т в год и производственных возможностях выпуска ОАО «Апатит» апатитового концентрата до 9,5 млн.т, на ОАО «Апатит» остро стоит вопрос о консолидации с предприятиями агропромышленного комплекса, а также строительстве завода по производству тройного суперфосфата.

Потребление нефелинового концентрата в настоящее время ограничено мощностью ОАО «Пикалевского «Глинозема» - 1 млн.т. Возможности ОАО «Апатит» составляют 4 млн. при выполнении реконструкции нефелинового отделения фабрики. В настоящее время в соответствии с Соглашением о намерениях ОАО «Апатит» и ОАО «Пикалевское объединение «Глинозем» разрабатывается ТЭО строительства второго завода по производству глинозема.

Таким образом, при комплексной переработке апатито-нефелиновой руды емкость внутреннего рынка была бы удовлетворена полностью в титановых пигментах, содопродуктах, редких землях и др. Имеющиеся прогнозы емкости внутреннего рынка по многим видам продукции показывают, что альтернативы удовлетворения потребности в них за счет апатито-нефелиновых руд не имеется.

Экологическая ситуация в Кировско-Апатитском районе весьма сложная. Под хвостохранилища ОАО «Апатит» отводятся большие земельные площади, которые становятся источниками загрязнения атмосферного воздуха и водных ресурсов, притом, что хвосты апатито-нефелинового производства состоят из ценнейших компонентов.

В таблице 2 приведен минералогический состав хвостов апатитового производства.

Таблица 2

Минеральный состав хвостов апатитового производства

Минерал	Апатит	Нефелин	Эгирин	Сфен	Титаномагнетит	Полевые шпаты
Содержание, %	4,0-8,0	55,0-65,0	7,0-10,0	1,5-3,0	2,0-3,0	8,0-12,0

Такая ситуация не только отрицательно сказывается на экологической обстановке в Кировско-Апатитском районе, нанося значительный ущерб окружающей среде, но и является существенным препятствием дальнейшего развития ОАО «Апатит».

Нерациональное использование апатито-нефелиновых руд приводит к недополучению важной продукции и противоречит принципам рационального недропользования: ограниченность и невозобновляемость запасов полезных ископаемых обуславливают необходимость их комплексного использования. Апатито-нефелиновые руды являются комплексным сырьем, характеризуются сложным минералогическим составом, в них содержится около 20 химических элементов: фосфор, алюминий, железо, титан, ванадий, редкие земли и другие. Емкость рынка в большинстве этих элементов удовлетворяется не полностью.

Учитывая большие запасы нефелина в Хибинах, а также переход алюминиевой промышленности на отечественное сырье, проблема производства нефелинового концентрата является первоочередной. Решение этой проблемы откроет перспективу непосредственной переработки хвостов обогатительных фабрик ОАО «Апатит». Эффективность комплексной переработки нефелина во многом определяется возможностью получения на его основе вяжущих и строительных материалов. Фактический коэффициент комплексности использования апатито-нефелиновых руд составляет около 0,5. Коэффициент комплексности, рассчитанный при полном извлечении нефелина и комплексной его переработки по существующей технологии - 0,8. В случае получения из апатито-нефелиновых руд наряду с апатитовым и нефелиновыми концентратами также сфенового, титаномагнетитового и эгиринового концентратов и комплексной переработки их по разработанной

к настоящему времени технологии с извлечением всех полезных компонентов коэффициент комплексности повысился бы до 0,9.

Экологическая безопасность района, таким образом, тесно связана с проблемой комплексного использования апатито-нефелиновых руд, решение которой во многом зависит от применения современных ресурсосберегающих технологий и перехода ОАО «Апатит» от монопродуктового характера производства к полипродуктовому.

Формирование оптимальной по экономическим критериям структуры рудно-сырьевой базы объединения осуществлялось с учетом современного состояния горных работ, с использованием сравнительной оценки путей развития рудников, обогатительного передела, схем транспорта, масштабов производства и состояния промышленных запасов. Для детальной проработки в ТЭО были приняты варианты развития производства апатитового концентрата в объеме 8.0-8.5, 9, 10 и 11 млн.т в год и периоды стабильной работы в каждом из вариантов. На основе выводов по каждому варианту был принят к реализации вариант производства апатитового концентрата на уровне 8.5-9 млн.т до 2015 года с возможным кратковременным увеличением до 9.3-9.5 млн.т в год.

Основные предпосылки для реализации принятой программы следующие:

1. Основу рудно-сырьевой базы в указанный период составляют шесть месторождений (Кукисвумчоррское, Юкспорское, Апатитовый Цирк, Плато Расвумчорр, Коашвинское и Ньюрпахкское), отработка которых ведется четырьмя рудниками.

2. Корректировка ранее принятых по всем рудникам проектных решений и уточнение их возможностей по добыче руды на период до 2015 года с учетом фактического состояния горных работ и намечаемых объемов капитальных вложений за счет собственных средств.

3. Полное техническое перевооружение подземных горных работ с переходом на систему поэтажной выемки с применением высокопроизводительного импортного самоходного оборудования.

4. Определение приоритетности в планировании капитальных вложений на поддержание и развитие рудников с целью более рационального распределения средств и повышения эффективности действующего производства.

Технологическая стратегия вывода и поддержания мощности на уровне 9 млн.т апатитового концентрата в год (29-31 млн.т руды) основывается на интенсивном развитии Кировского и Восточного рудников с целью достижения их максимальной производительности для компенсации выбывающих объемов Центрального рудника за пределами 2015 г. Планируется строительство завода по производству фосфорной кислоты, который будет размещаться в уже существующих корпусах с проектной мощностью по фосфорной кислоте 300 тыс.т P2O5, серной кислоте 750 тыс.т и фтористому алюминию 912 тыс.тонн. Капитальные вложения составят 193 млн. долл. Без остановки производства планируется реконструкция АНОФ-2 и модернизация его оборудования. Всего до 2015 года капитальные вложения по обогатительному переделу составят 60 млн. долл., в том числе на реконструкцию АНОФ-2 – 25 млн. долл.

Правильно выбранная стратегия использования минерально-сырьевой базы в составе действующих рудников, которая позволяет наиболее рационально вкладывать имеющиеся у предприятия средства с целью более эффективного развития производства и, следовательно, более эффективной отдачи от вложенных средств, позволяет ОАО "Апатит" решить эту задачу и обеспечить требуемый уровень производства апатитового концентрата. Вместе с тем очевидно, что при более интенсивном развитии, чем это предусмотрено в ТЭО, срок стабильной работы предприятия уменьшится и, поэтому специалисты ОАО "Апатит" рассматривают возможность поддержания производительности предприятия на достигнутом уровне за

счет вовлечения в отработку запасов руды на глубинных горизонтах подземных рудников и резервных месторождениях Хибинского массива, находящихся непосредственно в зоне промышленной деятельности ОАО "Апатит".

Потенциальные объемы выпуска продукции и производства работ приведены в таблице 3.

Таблица 3

Основные показатели плана производства ОАО "Апатит" до 2015 гг.

№ пп	Наименование показателей	Ед. измер.	Данные по годам		
			2005	2010	2015
1.	Выработка апатитового концентрата	т.т	8700	8900	8000
2.	Добыча руды	т.т	27100	26900	25000
3.	Вскрышные работы	т.м^3	23660	19930	16520
4.	Проходческие работы	км	31.2	37.0	43.9

Однако развитие предприятия связано не только с традиционными, но и с новыми видами продукции на основе повышения комплексности использования сырья. Разработана эффективная технология получения пяти концентратов в условиях оборотного водоснабжения. Есть возможность дополнительно к традиционным видам продукции добавить еще три концентрата. Но для ее реализации необходимо расширить рынок сбыта нефелинового концентрата и найти применение новым для нашей промышленности продуктам – эгириновому, сфеновому и титаномагнетитовому концентратам.

В настоящее время компания «ФосАгро» является крупной вертикально интегрированной структурой с полным циклом производства фосфорсодержащих минеральных удобрений (ФМУ) – от добычи фосфатного сырья до конечных продуктов (удобрения, кормовые фосфаты, фосфорная кислота). «ФосАгро» объединяет крупнейшие предприятия российской химии – ОАО «Аммофос» (Вологодская область), ОАО «Балаковские минудобрения» (Саратовская область), а также транспортно-

экспедиторскую компанию «ФосАгро-Транс» и «НИИ по удобрениям и инсектофунгицидам» (г. Москва), с общей численностью около 36 тыс. человек. ОАО «Апатит» (Мурманская область) является поставщиком фосфатного сырья для всех предприятий корпорации. Поставки минеральных удобрений российским потребителям и в страны СНГ осуществляет ООО «ФосАгро-Регион». Руководство производственно-хозяйственной деятельностью всех предприятий корпорации осуществляет управляющая компания ЗАО «ФосАгро АГ». Корпорация «Фосагро» сегодня является крупнейшей компанией в Европе и третьей в мире по объемам добычи и производства фосфоросодержащих удобрений [4]. Суммарный годовой объем производства фосфорсодержащих удобрений превышает 3.5 млн.т, что составляет около 50% их общего производства в стране.

Производство минеральных удобрений во многом зависит от качества сырья, Россия обладает одним из самых крупных резервов экологически чистых фосфатных руд в мире. Они сосредоточены на Кольском полуострове в Хибинском горном массиве и представлены крупнейшими в мире апатит-нефелиновыми месторождениями, разработкой которых занимается базовое предприятие компании – ОАО "Апатит". К крупнейшим в России предприятиям по производству фосфорных удобрений в настоящее время относятся следующие: "Аммофос" (в последнее время в среднем за год в пересчете на стопроцентное содержание питательных веществ данное предприятие производило около 35% всего производства фосфорных удобрений в России), "Балаковские минеральные удобрения" (свыше 15%), Холдинговая компания "Акрон" (свыше 12%) и компания "Еврохим" (около 10%).

Важным стратегическим мероприятием выступает централизация управления с созданием «Инновационного и учебно-методологического отраслевого центра». Основными задачами созданного центра будут:

– управление инновационным циклом - от маркетинга и проработки идеи до внедрения в производство в непрерывной взаимоувязанной и согласованной последовательности;

– концентрация поисковых, научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ в едином комплексе с необходимыми элементами: банк данных, база знаний, действующее производство, кадры и т.д.;

– создание портфеля инновационных проектов, готовых к реализации на отраслевых предприятиях и отвечающих мировому уровню;

– проведение на базе центра встреч, конференций и других мероприятий по обмену информацией, нацеленных на интеграцию в научное отраслевое сообщество;

– предоставление потребителю комплексной и научно-обоснованной информации об оптимальных нормах внесения удобрений на основе химического анализа почв;

– использование инновационного центра в качестве базы для повышения квалификации специалистов отраслевых предприятий, прохождения практики студентами, подготовки научных кадров.

Стратегическая цель создания инновационного центра – это целенаправленное и управляемое обновление технологической базы отраслевых предприятий как основы роста их конкурентоспособности, соответствия мировому уровню технологий и увеличению добавленной стоимости продукции.

Создание инновационного центра потребует в течение 3-5 лет вложения значительных финансовых затрат, нести которые могут только крупные отраслевые структуры. Создание инновационного центра является одной из стратегических целей вертикально-интегрированной компании «ФосАгро», объединившей крупнейшего в России производителя апатитового концентрата (ОАО «Апатит») и отраслевых производителей фосфорсодержащих удобрений [5].

Долгосрочная политика технического перевооружения, реализуемая компанией, требует адекватного научно-технического, проектного и управленческого сопровождения. Актуальность создания базового отраслевого инновационного центра характерна и для других отраслевых компаний и производителей и определяется усиливающимся разрывом между технико-экономическими показателями действующих физически изношенных и морально устаревших производств с одной стороны и вводимых современных мощностей с заложенными ресурсосберегающими и экологически безопасными технологиями с другой. Ликвидировать этот угрожающий конкурентоспособности отрасли разрыв можно только путем целенаправленного и управляемого внедрения лучших решений, прикладных разработок и технологий в действующее производство.

Список использованных источников

1. Архангельский порт – персональное евроокно «Норильского никеля». Режим доступа: http://nn.mediaplatforma.ru/Doc.aspx?lang=1&DocsID=547

2. Глубоководный район «Северный» Архангельского морского порта. Режим доступа: http: www.belkomur.com/apxport/

3. Зерщикова, Н.И. Развитие Архангельского морского порта – предпосылка освоения Севера и Арктики / Н.И. Зерщикова // Север и рынок: Формирование экономического порядка. Научно-информационный журнал. 2013. № 4. Кольский научный центр РАН. С. 56-61.

4. Развитие экономического потенциала северных регионов России / под научной редакцией профессора В.С.Селина, профессора К.В.Павлова и доцента Е.П.Башмаковой. - Апатиты: Изд-во Кольского научного цента РАН, 2011. - 201 с.

5. Истомин, А.В. Региональные эколого-экономические системы: проблемы, методы исследования, тенденции развития /А.В.Истомин, К.В.Павлов, В.С.Селин. Монография. - Апатиты: Изд-во Кольского научного центра РАН, 2009. - 188 с.

6. Гришкина, М.В. История Удмуртии. Первая половина XIX века./ М.В.Гришкина. Учебник.- Ижевск: Изд-во «Удмуртия», 2010.- 80с.

7. Павлов К.В. Патоинституты, патоинституционализм и модернизация российской экономики / Проблемы теории и практики управления. 2013. №7. С. 126-134.

8. Капитонова, О.А. Экология Удмуртской Республики./О.А. Капитонова. Учебное пособие. - Ижевск: Изд-во «Удмуртский университет», 2010. -381с.

9. Павлов, К.В. Региональные эколого – экономические системы./ К.В.Павлов. Монография - М.:Магистр, 2009. - 382с.

10. Павлов, К.В. Модернизация и инновационное развитие экономики на разных уровнях управленческой иерархии / К.В.Павлов. Монография. - Ижевск: Институт компьютерных исследований, 2013. - 344 с.

11. Павлов, К.В. Старопромышленные регионы: социально-экономические и экологические особенности функционирования и развития / К.В.Павлов. Монография. – Ижевск: Институт компьютерных исследований, 2014. – 276 с.

Павлов К.В. - доктор экономических наук, профессор, зав. кафедрой экономики, Камский институт гуманитарных и инженерных технологий, проректор по научной работе, Ижевский институт управления.

УДК 336.71.339

Позднякова Л.О.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ СУТНОСТІ СТРАХОВОЇ СИСТЕМИ

У статті здійснено критичний аналіз наукового доробку вітчизняних та зарубіжних вчених щодо визначення сутності страхової системи. На основі втілення системного підходу запропоновано визначення страхової системи, виокремлено її структурні елементи (система комерційного страхування та система соціального страхування), визначені властивості, які відображають основні параметри розвитку страхової системи.

Ключові слова: *страхова система, структурні елементи, система комерційного страхування, система соціального страхування, системний метод дослідження, класифікація властивостей страхової системи.*

Позднякова Л.А.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ СУЩНОСТИ СТРАХОВОЙ СИСТЕМЫ

В статье осуществлен критический анализ научных работ отечественных и зарубежных ученых по определению сущности страховой системы. Используя системный метод исследований, предложено определение страховой системы, выделены структурные элементы (система коммерческого страхования и система социального страхования), определены свойства, которые отображают основные параметры развития страховой системы.

Ключевые слова: *страховая система, структурные элементы, система коммерческого страхования, система социального страхования, системный метод исследования, классификация свойств страховой системы.*

Pozdniakova L.O.

THE THEORETICAL-METHODOLOGICAL SUBSTANTIATION OF THE ESSENCE OF INSURANCE SYSTEM

In the article is carried out critical working of scientific work of domestic and foreign scientists in relation to determination of essence of the insurance system. The study of scientific methods and instruments of research of the

insurance system allowed to draw conclusion, that a system method is most structural in modern terms. On the basis of system method of research author determination of the insurance system is offered, structural elements are selected

Keywords: *insurance system, structural elements, subsystems of commercial and social insurance, system method of research, classification of properties of the insurance system.*

Постановка проблеми. Під впливом сучасної політико-економічної кризи у вітчизняній страховій системі відбуваються суттєві зміни, які потребують поглибленого теоретико-методологічного обґрунтування через призму оновленої наукової парадигми. Досягнення світової та вітчизняної економічної науки щодо визначення сутності страхової системи, її функцій та принципів функціонування досі носять дещо незавершений характер. Ґрунтовне теоретико-методологічне обґрунтування сутності страхової системи знаходиться на етапі становлення та змістовних перетворень, зумовлених необхідністю проведення глибинних соціально-економічних реформ в України.

Аналіз останніх досліджень. До тепер у вітчизняній та зарубіжній економічній літературі існує обмежена кількість наукових праць, присвячених теоретико-метологічному обґрунтуванню сутності страхової системи. Зокрема, у працях В. Баранової [1, 2, 3] висвітлено сутність страхової системи як економічної категорії, розкрито особливості функціонування її фінансового механізму. Значну увагу вивченню теоретичного підґрунтя формування та функціонування страхової системи приділила Н. Ткаченко [4]. Передумови формування сучасної парадигми державного регулювання системи комерційного страхування дослідив М. Кужелєв [5]. Вивченню ринку перестрахування як структурного елементу системи комерційного страхування присвячені праці О. Кнейслер [6, 7]. У зарубіжній науковій літературі вихідні домінанти економічної теорії страхової системи розкриті у роботах Н. Никуліної, Т. Березіної,

Л. Суходоєвої [8], І. Хоминіч, С. Тихомирова [9] та інших. Однак, серед науковців дотепер викликає дискусії теоретико-методологічне обґрунтування понятійного апарату, поелементного структурування та механізмів взаємодії елементів страхової системи. Комплексне вирішення сформульованих питань передбачає формування новітньої наукової парадигми страхової системи.

Метою статті є комплексне вивчення сучасних теоретичних підходів до визначення економічного змісту страхової системи, її структурних елементів та механізмів їхньої взаємодії.

Виклад основного матеріалу. В сучасній економічній літературі не завжди однозначно трактуються терміни, необхідні для теоретичного дослідження та практичного розв'язання проблем страхової системи. Розвиток страхової системи відбувається під впливом підвищення нестабільності в економіці України та розгортанні криз глобального характеру. Тому ідентифікація сутності страхової системи, її характеристик, інституційного механізму повинна бути адекватною до сучасного рівня економічного розвитку та організації соціального забезпечення країни. Це обумовлює необхідність оновлення наукової парадигми страхової системи. Вітчизняний дослідник С. Устич [10] зазначає, що «сама по собі диверсифікація понять є позитивною, проте вона повинна ґрунтуватися на відображенні реальних відмінностей об'єктів і їхньому чіткому означенні. Інакше може виникнути ланцюжок супутніх проблем, коли невизначеність родових понять тягне за собою дезорієнтацію у розумінні видових». Особливого значення у дослідженні страхової системи має гносеологічний аспект теорії страхування, який стимулює якісно новий рівень пізнання наукових основ та перспектив розвитку страхових відносин у суспільстві.

Вітчизняний науковець О. Кнейслер [7, с.52] зазначає, що «синтезувати усі цінності в цілісній страховій науці…можна лише на основі творчого застосування методології наукового пізнання». У розвитку сучасної методології і теорії пізнання все більше місце займають питання динаміки пізнавальних проблем, природи пізнавальних засобів, мінливості категорій і

понять, формування нових пізнавальних установок». О. Гаманкова [11] наголошує, що «… тільки на основі еволюції історично обумовлених економічних відносин, що складають внутрішній зміст категорії страхування, уможливлюється правильне розуміння цієї категорії та науково обґрунтовані висновки щодо сутності страхування як економічного явища». Отже, розроблення теорії страхової системи має ґрунтуватися на діалектичному методі дослідження, що дозволяє визначити сутність страхової системи, її структурні елементи, взаємозв'язки та взаємодію між елементами через призму історичного розвитку. Страхова теорія у даному контексті – це методологічне підґрунтя вчення про страхову систему. Методи наукового пізнання, які використовує теорія страхування, дозволяють глибоко дослідити теоретичні основи страхової системи, осмислити її призначення та соціально-економічну роль.

Досліджуючи теоретико-методологічний інструментарій організації перестрахувальних відносин, О. Кнейслер [7, с.54] зазначає, що системний метод є «найбільш конструктивним в сучасних умовах, оскільки вивчення реальних перестрахувальних процесів на основі їх системної уяви дозволяє побудувати процес пізнання з урахуванням усіх аспектів взаємозв'язків та опосередкувань дійсності. Системне дослідження передбачає виокремлення тих страхових відносин, які є системоутворюючими та забезпечують властивості цілісності як умову відносно відособленого функціонування і розвитку страхової системи». Принцип системності, за твердженням В. Кузьміна [12], в загальному вигляді означає, що явище об'єктивної дійсності, яке розглядається з позицій закономірності системного цілого та взаємодії складових його частин, утворює особливу гносеологічну призму або особливе «вимірювання» реальності. Засновником загальної теорії систем вважають австрійського біолога та філософа Л. фон Берталанфі [13], який обґрунтував тезу про нерозривність філософського (методологічного) підходу та конкретно-наукового дослідження, висунувши концепцію необхідності синтезу наук. Системний підхід став логічним продовженням

визначних чотирьох рівнів методології науки: філософського, загальнонаукового, конкретно-наукового та методології прикладних досліджень [14] у напрямку формування загального міждисциплінарного методологічного знання. Так, як в основу системного підходу наукового пізнання покладено позиції діалектичної філософії та логіки, цей метод дозволяє розкрити сутнісні категорії елементів, внутрішні та зовнішні взаємозв'язки, закони функціонування і розвитку страхової системи.

Необхідно зауважити, що методологія системного підходу набула широкого застосування у дослідженні економічних категорій. Так, у науковій праці В.М. Фомішина [15] здійснено уточнення сутності поняття «економічна система» у традиційній та новій парадигмі. Узагальнюючи науковий доробок, автором визначені основні тези щодо сутності економічних систем, зокрема, зазначається, що «відбуваються корінні змістовні та функціональні зміни в сутності самого поняття «економічна система», які зумовлюють не тільки поверхневі, термінологічні, але й концептуальні підходи до його дослідження». Економічна система трактується як «складне системне утворення, яке складається із окремих компонентів, поєднаних мережею стійких взаємозв'язків». Отже, іманентною рисою економічної системи є її динамічність, під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів трансформуються елементи системи, її системоутворюючі взаємозв'язки, а також ідеологія та архітектура регулювання. Г. Башнянин [16] з позиції характеру зв'язків між елементами поділяє їх на до ринкові, ринкові і пост ринкові, всі економічні системи (в тому числі у найрозвиненіших країнах світу) розглядає як перехідні (оскільки всі вони є системами, що розвиваються). Таким чином, складається розуміння економічної системи «як складного системного утворення, що поєднує як техніко-економічні так і соціально-економічні характеристики, що складаються із сукупності функціональних елементів виробництва і споживання, пов'язаних системою сталих зв'язків між собою та із зовнішнім середовищем (суспільство взагалі та світовою економікою)».

Вітчизняний дослідник В.М. Кремень [17], досліджуючи фінансову систему країни, зазначає, що, «виходячи із системного підходу, не кожна сукупність елементів може вважатися системою. З огляду на це, існуючий науково-методичний підхід щодо визначення поняття «фінансова система країни» потребує розвитку шляхом конкретизації особливостей сукупності фінансових відносин, яка формує фінансову систему, та врахування структурно-системного підходу…». Тобто при визначенні сутності фінансової системи автор робить акцент на її сутнісних особливостях саме як системи. Підхід до фінансової системи як до частини внутрішньої економіки, на думку В.М. Кременя, дозволяє повно і комплексно дослідити її розвиток, який визначається не тільки суто внутрішніми тенденціями, а й активізацією інтегральних і глобалізаційних процесів.

Для дослідження системи «інноваційна економіка» І. Яцишиною [18] також застосовано системний підхід та опрацьовано питання взаємозв'язку системи «інноваційна економіка» із системою «суспільство». Зокрема, запропоновано таке визначення інноваційної економіки як системи: «інноваційна економіка як цілісний комплекс взаємопов'язаних складових, що знаходиться у єдності із зовнішнім середовищем і є підсистемою більш високого порядку (всієї соціально-економічної та глобальної). Єдність системи із зовнішнім середовищем визначає її взаємозв'язок із дією об'єктивних економічних законів». У даному випадку для вивчення інноваційної економіки застосовано загальну теорію систем, в межах якої існує окрема теорія, яка має умовну назву «Ціле-Частина». Інноваційна економіка позиціонується як підсистема до системи «суспільство», водночас, глобальна система вважається системою більш високого порядку.

Аналіз наукових праць щодо використання системного підходу для обґрунтування сутності та змісту страхової системи, дозволив виділити дослідження Н. Ткаченко [4], яка пропонує визначати поняття «страхова система» як «певним чином упорядкована єдність страхових компаній та інших суб'єктів економічних відносин, які об'єднані внутрішніми зв'язками

на певному проміжку часу взаємодіють між собою та зовнішнім середовищем, а також виконують належні їм функції, опосередковані відносинами економічного, юридичного, соціального та іншого характеру». Автор зазначає, що віднесення до складових елементів страхової системи системи комерційного і соціального страхування є некоректним, «оскільки сутність, предмет, об'єкти страхування та інші складові цих галузей страхування є відмінними. А також, що «…інститут соціального страхування, при управлінні соціальними ризиками, має поєднувати два принципи – соціальне регулювання та страхування. Принцип соціального регулювання полягає у визначенні основних соціальних орієнтирів суспільства, а принцип страхування – механізму фінансового забезпечення поставлених соціальних цілей» [4]. Однак, при визначенні сутності страхової системи як сукупності елементів, кожний структурний елемент необхідно розглядати з точки зору його функціонального призначення, враховуючи внутрішні взаємозв'язки та взаємодію між елементами системи, зовнішню диференціацію та дисипацію. Таким чином, властивості страхової системи, як цілісності, формуються не за рахунок окремих властивостей структурних елементів системи, а під впливом взаємодії і взаємозв'язку між цими елементами. Ідентифікуючи сутність страхової системи, слід зважати на взаємозв'язки та взаємодію (внутрішні та зовнішні) між структурними елементами системи, які прямо, або опосередковано впливають на властивості як один-одного, так і всієї системи.

У зарубіжній науковій літературі [19], використовуючи системний підхід, автори визначають, що «національна страхова система представляє собою пов'язані між собою елементи – частини системи. Система складається із множини суб'єктів, об'єктів страхування, взаємопов'язаних відносинами щодо захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб при настанні визначених страхових випадків за рахунок грошових фондів, що сформовані з сплачених страхових премій». Вчені ідентифікують національну страхову систему як підсистему фінансової системи, однак до

страхової системи вони відносять тільки систему комерційного страхування. Отже, визначення дефініції «страхова система» є дещо обмеженим і не включає, як складовий елемент, систему соціального страхування. Такої ж позиції дотримуються автори наукової праці [20], які ідентифікують страхову систему з точки зору її кількісної оцінки і визначають як «сукупність страхових компаній, що існують у певному економічному просторі».

Поділяючи позицію зарубіжних вчених І. Хоминіч, С. Тихомирова [9], Ю. Троніна [21], а також вітчизняного дослідника В. Баранової [3], зауважимо, що до елементів страхової системи автори відносять інституцію ризикового страхування та інституцію соціального страхування. Зокрема, В. Баранова зазначає, що «страхова система може розглядатися як складова соціально-економічної системи суспільного відтворення. Вона має загальнонауковий зміст і соціально-економічну форму, яка детермінується типом суспільного устрою, етапом історичного розвитку суспільства». І. Хоминіч і С. Тихомиров визначають страхову систему як «форму організації (побудови) страхових відносин між економічними суб'єктами в національному господарстві, що містить сукупність елементів, об'єднаних внутрішніми зв'язками, які взаємодіють із зовнішнім середовищем (з більшими або сусідніми системами), та є єдиним цілим, властивості якого відрізняються від властивостей окремих елементів». У наведеному визначенні акцентується увагу на таких твердженнях: страхова система є цілісністю; система складається із сукупності елементів, які мають внутрішні та зовнішні взаємозв'язки; і головне – те, що окремі взаємозалежні елементи системи можуть мати різні властивості, водночас властивості самої системи не залежать від властивостей її елементів.

Необхідно також зазначити, що сучасний економічний розвиток України передбачає поступову соціальну трансформацію, передумовою якої є перегляд традиційної ролі страхової системи, в якій неможливо однозначно вирішити проблему пріоритетності розвитку однієї із цих складових. Тому категорії «система комерційного страхування» та «система соціального

страхування» в сучасній науковій літературі розглядається як цілісна система, а взаємодія між елементами системи все більше будується за принципом гетерархії, який передбачає відносини взаємозалежності в системі.

Таким чином, використовуючи принципи системності, пропонуємо визначати страхову систему як динамічну цілісну єдність, яка має визначену структуру, складається із взаємозалежних та взаємопов'язаних елементів, кожний з яких може розглядатися як окрема система, виконує функцію перерозподілу грошових коштів з метою страхового захисту та забезпечення визначених законодавством соціальних стандартів. Страхова система є складною ієрархічною системою, структура якої складається із таких структурних елементів: система комерційного страхування та система соціального страхування. У свою чергу, кожний із цих елементів може розглядатися як окрема система із визначеною рухливою структурою та складовими елементами. Страхова система є динамічною та відрізняється здатністю до саморозвитку, який веде до ускладнення внутрішньої архітектури та внутрішніх і зовнішніх взаємовідносин.

Наукове підгрунття страхової системи ґрунтується на її принципах, які можна класифікувати в залежності від їхньої спрямованості, а саме: принцип формування страхової системи, принципи страхування і принцип страхової політики. Основною поглибленого вивчення страхової системи є визначення її властивостей, які відображають основні параметри її розвитку. Для страхової системи пропонуємо класифікувати властивості за такими ознаками:

- властивості, які характеризують сутність та архітектуру системи;
- властивості, які описують функціональність та динамізм системи;
- властивості, які визначають взаємодію та взаємозалежність внутрішніх елементів системи;
- властивості, які розкривають зв'язок системи із зовнішнім середовищем та зрілість системи.

Отже, страхова система володіє сукупністю певних властивостей, які не зводяться до властивостей її окремих елементів, що підкреслює емерджентність системи.

Висновки. Критичне опрацювання доробку вітчизняних та зарубіжних науковців щодо визначення економічного змісту страхової системи засвідчило, що і досі не вироблено єдиних підходів стосовно ідентифікації її сутності та змісту. Опрацьовування наукових методів дослідження дозволило зробити висновок, що обґрунтування сутності страхової системи повинно спиратися на наукові методи та принципи досліджень та відображати реальні форми фінансових відносин між структурними елементами системи. Обґрунтування теоретико-методологічного інструментарію дослідження страхової системи показало, що системний метод є найбільш конструктивним в сучасних умовах. На основі системного методу дослідження запропоновано авторське визначення страхової системи, виокремлено структурні елементи, визначені принципи та властивості, які відображають основні параметри розвитку системи.

Подальше вивчення страхової системи потребує формування її новітньої парадигми та розроблення Концепції розвитку вітчизняної страхової системи.

Список використаних джерел

1. Баранова В.Г Напрями розвитку страхової системи України / В.Г. Баранова // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. -2008. - № 106. – С.12-13.

2. Баранова В.Г Страхова система як фактор фінансової стабільності держави / В.Г. Баранова // Економіст. -2008. - № 11. – С.60-61.

3. Баранова В.Г. Фінансовий механізм страхової системи України: проблеми функціонування і розвитку / В.Г. Баранова // Автореф. дис. на здобуття ступеня д. ек. наук : 08.00.08 // Одеський держ. ун-т . – Одеса. - 2010. – 35 с.

4. Ткаченко Н.В. Дискусійні питання страхування / Н.В. Ткаченко // Світ фінансів. – 2010. – №2. – С. 126–135.

5. Кужелєв М.М. Формування парадигми державного регулювання системи комерційного страхування в Україні / М. Кужелєв, О. Шакура // Світ фінансів. – 2014. - №2. – С. 95-99.

6. Кнейслер О. Теоретико-прагматичні підходи до визначення сутності перестрахування / О. Кнейслер // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. - №3 (118). – С. 109-112.

7. Кнейслер О. Теоретико-методологічний інструментарій дослідження перестрахувальних відносин // Світ фінансів. – 2010. - № 4. – С. 50-62.

8. Никулина Н.Н. Национальная страховая система: сущность, стратегия развития / Н.Н. Никулина, Л.Ф. Суходоева, Т.Д. Березина [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.lawmixru/bux. – Назва з екрану.

9. Хоминич И. П. Методология формирования национальной страховой системы в контексте системного анализа / И. П. Хоминич, С. Н. Тихомиров // Финансы. - 2008. - №3. - С. 44-48.

10. Устич С.І. Методологія системного дослідження транскордонних процесів та її соціальна імплементація: монографія [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua. – Назва з екрану.

11. Гаманкова О.О. Ринок страхових послуг України: теорія, методологія, практика: монографія / О.О. Гаманкова. – К.: КНЕУ. – 2009. – 283 с.

12. Кузьмин В.П. Принцип системности в теории и методологии К. Маркса / В.П. Кузьмин. – М.: Политиздат. – 1976. - 312 с.

13. Берталанфі Л. Общая теория систем – обзор проблем и результатов / Л. Фон Берталанфи // Системные исследования: Ежегодник. – М.: Наука. – 1969. – С. 30-54.

14. Клир Дж. Системология. Автоматизация решения системных задач: пер. с англ. / Дж. Клир. – М.: Радио и связь. – 1990. – 540 с.

15. Фомішина В.М. Розвиток сучасних економічних систем: гетерархія споживання і заощадження / В.М. Фомішина . - [Електроний ресурс] – Режим доступу: http://www.lac.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua. – Назва з екрану.

16. Ващишин А.М. Наукова діяльність професора Г.І. Башнянина / А.М. Ващишин. – Львів.: ю – 2001. – 716 с.

17. Кремень В. М. Фінансова система країни: визначення сутності / В.М. Кремень // Збірник тез доповідей XV Всеукраїнської науково-практичної конференції (8-9 листопада 2012 р.). – Суми. : ДВНЗ «УАБС НБУ». – 2012. – С. 116-117.

18. Яцишина І.В. Системність дослідження інноваційної економіки / І.В. Яцишина. - [Електроний ресурс] – Режим доступу: http://www.economy.nayka.ua. – Назва з екрану.

19. Никулина Н.Н. Национальная страховая система: сущность, стратегия развития / Н.Н. Никулина, Л.Ф. Суходоева, Т.Д. Березина [Електроний ресурс] – Режим доступу: http://www.lawmix.ru/bux. – Назва з екрану.

20. Основы страхового менеджмента : методическое пособие по изучению дисциплины «Страховой менеджмент» Учеб. пособие / В.П. Журавлев, В.В. Владимиров, С.А. Банников. – М. : ЗАО Издательство «Экономика», 2007. – С. 39.

21. Тронин Ю.Н. Основы страхового бизнеса / Ю.Н. Тронин. – М.: Издательство «Альфа-Пресс». – 2006. – С. 20.

Позднякова Людмила Олексіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансовитхт ринків.

УДК 336.226

Скоромцова Т.О., Євтушенко Н.О.

КОНТРОЛЬ ЗА ТРАНСФЕРТНИМ ЦІНОУТВОРЕННЯМ В СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ МІНІМІЗАЦІЇ ПОДАТКІВ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено аналізу застосування трансфертного ціноутворення в Україні та його нормативно-правовому забезпеченню в контексті глобалізації економіки, концентрації міжнародного капіталу і діяльності транснаціональних компаній. В результаті дослідження виявлено основні недоліки інституційного, організаційного та законодавчого забезпечення застосування норм трансфертного ціноутворення та розроблено основні напрями його удосконалення як одного із ефективних інструментів в механізмах протидії мінімізації оподаткування в Україні.

Ключові слова: *трансфертне ціноутворення, офшорні компанії, План дій BEPS.*

КОНТОЛЬ ЗА ТРАНСФЕРТНЫМ ЦЕНООБРАЗОВАНИЕМ В СИСТЕМЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ МИНИМИЗАЦИИ НАЛОГОВ В УКРАИНЕ

Статья посвящена анализу применения трансфертного ценообразования в Украине и его нормативно-правовому обеспечению в контексте глобализации экономики, концентрации международного капитала и деятельности транснациональных компаний. В результате исследования выявлены основные недостатки институционального, организационного и законодательного обеспечения применения норм трансфертного ценообразования и разработаны основные направления его совершенствования как одного из эффективных инструментов в механизмах противодействия минимизации налогообложения в Украине.

Ключевые слова: *трансфертное ценообразование, оффшорные компании, План действий BEPS.*

CONTROL OF TRANSFER PRICING IN ANTI TAX MINIMIZATION IN UKRAINE

The paper analyzes the application of transfer pricing in Ukraine and its regulatory support in the context of economic globalization, the concentration of international capital and transnational companies. The study revealed major shortcomings of institutional, organizational and legislative support for the application of transfer pricing and developed the main directions of its improvement as one of the effective tools in combating tax minimization arrangements in Ukraine.

Keywords: *transfer pricing, off-shore companies, the Action Plan BEPS.*

Постановка проблеми. Реалізація податкової реформи, що провадиться останніми роками в Україні, поряд з відповідною кодифікацією податкового законодавства, потребує впровадження в практику податкового

адміністрування кардинально нових підходів, основною метою яких є збільшення дієвості здійснюваного податкового моніторингу та контролю за діяльністю окремих груп суб'єктів господарювання, особливо тих, які здійснюють міжнародні операції.

До таких механізмів можна віднести, перш за все, сукупність процедур контролю за трансфертним ціноутворенням, адже динамічний розвиток торгових відносин, збільшення кількості та підвищення ролі великих міжнародних корпорацій, фінансово-промислових груп зумовлюють зростання інтересу фіскальних органів до здійснюваних операцій між такими платниками податків. Зважаючи на те, що у інтегрованій економіці фінансовий капітал є настільки мобільним, що здатен з легкістю переміщатися із країни в країну, а тим паче до країн з лояльним податковим режимом, саме трансфертне ціноутворення є тим важливим інструментом, за допомоги якого здійснюється переміщення податкових баз між країнами та перерозподіл прибутків між пов'язаними компаніями.

Взагалі система трансфертного ціноутворення в контексті міжнародної торгівлі є окремою стратегією діяльності транснаціональної компанії (далі – ТНК), яка покликана вирішувати широке коло питань для всієї групи підприємств ТНК. І застосування трансфертних цін, як таких, не є правопорушенням у сфері податків. Однак, якщо мова йде про трансфертне ціноутворення (далі – ТЦУ), то його асоціюють, перш за все, з інструментом, який дозволяє мінімізувати податкові зобов'язання для всієї консолідованої структури ТНК шляхом переміщення податкової бази на афілійовану особу, яка знаходиться в юрисдикції, де гарантуються різноманітні податкові преференції. Так, за оцінкою журналу Ekonomist частка трансфертних угод складає майже 50 % світового господарського обороту і продовжує швидко збільшуватися. Використовуючи механізм трансфертних цін, ТНК в змозі знизити рівень податкового навантаження в середньому на 10–15 %, що в принципі для економічно розвинутих країн світу є досить нормальним результатом [1, с. 58]. Але що стосується мінімізації прибуткових податків,

то за допомогою трансфертного ціноутворення можливо перерозподіляти значну частину прибутків, що підлягають оподаткуванню, між материнськими та дочірніми компаніями, які знаходяться в країнах з різним рівнем податкових ставок.

Таким чином, в умовах глобальної економіки, концентрації капіталу і діяльності ТНК, трансфертне ціноутворення слугує не тільки розповсюдженим інструментом ведення господарської діяльності, але й досить легко дозволяє мінімізувати податкові платежі компанії.

Тому виникає необхідність у запобігання тих способів оптимізації оподаткування, в основі яких лежить використання в міжнародних угодах трансфертної ціни та неузгодженості податкових систем різних країн, які дозволяють платникам податків отримувати вигоду від кращої обізнаності вузьких місць законодавства різних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Трансфертне ціноутворення в системі ефективного управління виробництвом почало розвиватися у 50-60-х роках минулого сторіччя у зв'язку із процесами значної концентрації виробництва, коли у промисловості стали формуватися великі монопольні транснаціональні корпорації. Обмін товарами в рамках таких підприємств та їх дочірніх філій спонукало виникнення проблеми оцінки такої продукції та принципів формування ціни передачі, так званої внутрішньо фірмової (трансфертної) ціни. Проте, інформація про методологію визначення трансфертної ціни є суворо конфіденційною. А тому існують механізми маніпуляції трансфертними цінами, які полягає у встановленні завідомо високих або низьких цін на товари та послуги материнської компанії, що поставляється дочірнім організаціям.

Внаслідок застосування таких цін платник податку може формувати центри отримання прибутку в низькоподаткових юрисдикціях, що відповідно призводить до мінімізації податкових зобов'язань. А якщо такий центр прибутку виникає в межах однієї податкової юрисдикції, то термін її

існування, як правило, обмежений у часі і, таким чином, платник податку знову уникає від виконання своїх податкових зобов'язань. Така практика маніпулювання трансфертними цінами поширена практично у всіх країнах світу. Тому виникає необхідність у запобігання тих способів оптимізації оподаткування, в основі яких лежить використання в угодах трансфертної ціни.

Питаннями ТЦУ займалися ряд вітчизняних та закордонних вчених, серед яких необхідно відзначити С. Асєєву, П. Баклі, Г. Бєгунца, В. Вареню, Ю. Воронова, В. Костюка, І. Шеламова та ін. Їх праці присвячені адмініструванню оподаткування ТНК, впровадженню та законодавчому забезпеченню контролю за ТЦУ, а також гармонізації вітчизняного податкового законодавства щодо норм відповідної міжнародної практики.

Безпосередньо дослідженням контролю за трансфертним ціноутворенням в Україні займалися ряд фахівців М. Мішин, О.Черінько та ін. Однак, питання використання ТЦУ в агресивному податковому плануванні як інструменту мінімізації податкових зобов'язань вимагає подальших досліджень, оскільки механізми уникнення від сплати податків у всьому світі постійно удосконалюються.

Метою статті є аналіз організаційно-правового забезпечення застосування норм ТЦУ та розробка основних напрямів його удосконалення як одного із ефективних інструментів в механізмі протидії мінімізації сплати податків в Україні.

Виклад основного матеріалу. В Україні відбувається процес встановлення інституту ТЦУ та імплементації міжнародного законодавства у вітчизняне з вересня 2013р. Так, статтею 39 Податкового кодексу України [2] було передбачено основні засади адміністрування трансфертного ціноутворення. Наразі і до цього часу до Податкового кодексу України вносяться зміни та уточнення, які є загалом позитивними та переважно спрямовані на усунення тих помилок та неточностей, які були допущені в попередніх редакціях.

Однак, як зазначають вітчизняні експерти і чию думку ми підтримуємо, за роки існування система контролю трансфертного ціноутворення, яка покликана уважно стежити за угодами із пов'язаними особами і низькоподатковими та лояльними юрисдикціями, так і не запрацювала [4].

До загальних помилок не ефективного адміністрування ТЦУ, як визначають фахівці, слід віднести, перш за все, те, що діючий механізм виявився неефективним у боротьбі з ухиленням від сплати податків з використанням офшорів. Так, за підрахунками втрати через офшори оцінювалися в 100 млрд. грн. щорічно. І усього лише кілька мільйонів гривень надійшло додатково до державного бюджету країни [4].

По-друге, як визнають самі спеціалісти фіскальних органів, це – недостатня кількість персоналу та їх недостатня кваліфікації щодо контролю за ТЦУ, а тому вони не встигають якісно обробити весь обсяг документації, що подається платниками. Поряд з цим, у контролюючих органах найчастіше немає достатньої інформації щодо порівняння контрольованих операцій, відсутній доступ до фінансової звітності компаній, практично відсутня інформаційна платформа для здійснення моніторингу. А тому, контроль за ТЦУ зводився лише до збору звітності та нарахування штрафів за допущені помилки при її заповненні. І як зазначає це ж саме джерело, ефективність роботи контролюючих органів можна оцінити лише за кількістю зібраних звітів та мільйонами нарахованих штрафів за їх неправильне складання. Так, податкова служба у 2013р. отримала звіти від 2,5 тис. компаній, у 2014р. – від 2,0 тис., а реально підсумкові дані ґрунтуються лише на аналізі 45 компаній. При цьому до бюджету країни у 2014р. надійшло 12,0 млн грн., але не за рахунок якісного адміністрування ТЦУ, а від штрафів, які були застосовані до несумлінних платників [4].

Таким чином, сама сутність трансфертного ціноутворення і правил його застосування були порушені. З огляду на це, у 2015 році були прийняті чергові поправки до Податкового кодексу щодо трансфертного ціноутворення.

Зупинимося більш детально на основних нововведеннях. До них треба віднести наступні:

– остаточне скасування контролю ПДВ – починаючи з 2015 року, контроль над трансфертним ціноутворенням здійснюється виключно до операцій з нерезидентами та виключно для цілей нарахування податку на прибуток;

– збільшення порогу для контрольованих операцій: відтепер річний дохід платника податків від будь-якої діяльності перевищує 50 млн грн. за відповідний звітний рік (річний дохід до прийняття змін становив 20,0 млн грн.); обсяг таких операцій платника податків з кожним контрагентом перевищує 5,0 млн грн. за відповідний податковий рік (проти 1,0 млн грн. до уточнення). При цьому, чітко визначено, що річний дохід платника і обсяг операцій з одним контрагентом мають визначатися за правилами бухгалтерського обліку, що відповідає загальній тенденції зближення бухгалтерського та податкового обліків. Нововведенням є також те, що при розрахунку зазначених вартісних показників тепер не враховуються всі непрямі податки;

– зміна критеріїв визначення низькоподаткових юрисдикцій – відтепер до таких відносяться держави (території), в яких ставка податку на прибуток на 5 і більше відсоткових пунктів нижча, ніж в Україні та держави, в яких відсутні міжнародні угоди про обмін інформацією та / або країни, з якими Україна не уклала міжнародні договори, що містять положення про взаємний обмін інформацією;

– уточнення вимог до аналізу експортно-імпортних операцій з біржовими товарами – відтепер Кабінет Міністрів України визначає не тільки перелік світових бірж, дані яких мають братися до уваги щодо кожної групи товарів, але й перелік самих товарів, які мають біржове котирування;

– зменшення кількості підстав для проведення перевірки контрольованих операцій – тепер існує три офіційні підстави: надсилання контролюючим органом повідомлення про виявлені контрольовані операції;

виявлення за результатами моніторингу контрольованих операцій невідповідності умов контрольованих операцій принципу «витягнутої руки»; неподання платником податків або подання з порушенням вимог Податкового кодексу України звіту чи документації з трансфертного ціноутворення;

– встановлені нові штрафи за окремими порушеннями законодавства щодо трансфертного ціноутворення – збільшено штраф за не подачу або несвоєчасну подачу звіту про контрольовані операції із 100 до 300 розмірів мінімальних зарплат; за недекларування у поданому звіті контрольованих операцій встановлюється штраф у розмірі 1 % від суми таких операцій, але не більше, ніж 300 розмірів мінімальної заробітних плат [4].

В цілому слід зазначити, що прийняті зміни можна охарактеризувати як прогресивні і такі, що направлені на поліпшення здійснення контролю за застосуванням трансфертного ціноутворення. Однак, з іншого боку така мінливість законодавства не сприяє його практичній імплементації та, як свідчить аналіз, поточні зміни до законодавства щодо ТЦУ мають ряд неточностей та недоліків.

Так, не дивлячи на те, що із статей про скасування контролю ПДВ для трансфертного ціноутворення в чинних нормах Податкового кодексу є окремі посилання на ПДВ, що дозволить неоднозначне трактування норм щодо їх застосування. Крім цього, як зазначає експерт, зміна порогу віднесення операцій до складу для контрольованих може призвести до зростання обсягу документації, яку фіскальні органи будуть вимагати у бізнесу, що значно може знизити ефективність контролю за зазначеними операціями. Також такі зміни зобов’яжуть платника оприлюднювати дані не тільки щодо власних операцій, але й операцій пов’язаних осіб, що є вкрай недоречним.

Поряд з цим, викликає ряд непорозумінь перегляд переліку країн, операції з якими мають бути контрольованими. Також є ще цілий ряд положень неефективного запровадження правил ТЦУ, в тому числі в частині визначення штрафних санкцій. Попри це, основні зміни до закону про

трансфертне ціноутворення, вводять нові більш сучасні стандарти регулювання трансфертного ціноутворення і закривають окремі прогалини діючого законодавства. А взагалі основною ідеєю українського законодавства є наближення до міжнародних стандартів трансфертного ціноутворення, які базуються на Рекомендаціях ОЄСР [5].

Оскільки, економіка України функціонує в умовах світової глобалізації, то проблеми оптимізації податків та шляхи вирішення, які існують на міжнародному рівні так чи інакше будуть здійснювати істотний вплив на розвиток національного податкового законодавства. І особливо це стосується застосування норм ТЦУ та протидії мінімізації сплати податків.

Тому, сьогодні державами-членами ОЕСР активно розробляються шляхи вирішення даної проблеми. З метою уникнення глобальної податкової невизначеності або зменшення такої невизначеності ОЄСР розробив ряд ініціатив. Так, за результатами саміту G20 була прийнята Декларація щодо необхідності недопущення розмивання бази оподаткування та виведення прибутку з під оподаткування. На виконання рішення, що були прийняті на цьому саміті, був розроблений та прийнятий План дій BEPS (Base Erosion and Profit Shifting), який визнав необхідність розробки сумісного глобального плану скоординованої протидії ухиленню від оподаткування або його заниженню як на рівні національних економік, так і на міжнародному рівні. Тобто, метою BEPS є формулювання та коректності функціонування сучасної системи міжнародного оподаткування, а також завдань щодо його удосконалення. Реалізація Плану дій BEPS має здійснюватися у декількох сферах, які викликають найбільшу стурбованість з боку податкових органів.

На основі Плану дій BEPS було сформульовано 15 заходів, які згруповані у шість ключових напрямів [6]:

– проблеми оподаткування електронної комерції;

– відновлення погодженого міжнародного режиму оподаткування (заходи 2–5);

– відновлення реального змісту міжнародних стандартів і порядку

використання пільг (заходи 6–7);

– забезпечення відповідності ТЦУ створення вартості (доходу) (заходи 8–10, 13);

– забезпечення прозорості та підвищення стабільності і прогнозування оподаткування (заходи 11–12, 14);

– необхідність швидкого впровадження погоджених підходів (захід 15).

Відповідно реалізація перелічених заходів безумовно вплине та призведе до значних змін умов здійснення та оподаткування зовнішньоекономічних операцій підприємств, що входять до ТНК. Тому, як зазначає М. Мішин [7] вітчизняним підприємствам необхідно бути готовим до таких змін аби не знижувати конкурентоздатність на світових ринках. Вони мають відслідковувати хід на наслідки реалізації Плану дій BEPS як в Україні, так і в іноземних юрисдикціях, де здійснюється їх діяльність. Такі зміни безумовно вплинуть і на українське податкове законодавство, оскільки зміни також передбачають тісну співпрацю з фіскальними органами інших країн, посилення вимог до розкриття інформації, а також жорсткий контроль за сплатою податків.

В цьому аспекті, удосконалення вітчизняних законодавчих норм щодо ТЦУ має здійснюватися, в тому числі, і на перспективу. Основними з них мають бути, перш за все ті норми, які взагалі не відображені у законодавстві або некоректно виписані. На наш погляд, це має бути розробка правил щодо запобігання BEPS, яке здійснюється за допомогою переміщення нематеріальних активів серед членів групи. Це передбачає: чітке визначення поняття «нематеріальні активи»; забезпечення належного розподілу прибутків, пов’язаних із перенесенням та використанням нематеріальних активів, відповідно до збільшення рівня капіталізації та ряд інших правил щодо цього.

Іншим напрямом має стати розробка правил щодо запобігання BEPS шляхом перенесення ризиків або розміщення надлишкового капіталу між

членами групи підприємства. В цьому аспекті має бути передбачено особливі заходи з недопущення нарахування неналежних прибутків структурі, яка взяла на себе ризики або надала капітал в рамках договору. Не мало важливим повинно стати і розробка правил з попередження BEPS шляхом участі в операціях між третіми державами. Тут мають бути прийняті правила ТЦУ щодо уточнення порядку застосування методів ТЦУ, уточнення обставин, при яких операції могли б бути охарактеризовані по іншому та ряд інших заходів.

Поряд з цим, для українського податкового законодавства, крім удосконалення звітного документообігу щодо ТЦУ, важливим є розробка уніфікованих підходів до документації з ТЦУ для підвищення прозорості практик ТЦУ в різних країнах. Такі вимоги зазначені у 13 напрямі Плану дій BEPS, який передбачає здійснення перегляду правил підготовки документації з ТЦУ. Головним положенням даного напряму є вимога щодо розкриття групою підприємств заінтересованим контролюючим органам різних країн необхідної інформації відносно глобального розподілу доходів, економічної діяльності, сплачених в різних країнах.

Висновки. Отже, застосування правил трансфертного ціноутворення в Україні є одним із найбільш пріоритетних напрямів підвищення ефективності адміністрування податків. При цьому необхідно зазначити, що використання вже існуючих правил ТЦУ є лише першим етапом відкритої моделі розвитку економіки України. В рамках зовнішньополітичного євроінтеграційного вектору України запровадження ефективної системи регулювання та контролю за трансфертним ціноутворенням має здійснюватися відповідно до світових тенденцій розвитку протидії агресивному податковому плануванню, одним із інструментів якого є використання трансфертного ціноутворення.

Список використаних джерел

1. Заикина О., Рубченко М. Цена трансфертных цен / О. Заикина, М. Рубченко // Эксперт. – 2008. – №5. – С. 55–63.

2. Податковий кодекс України : від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України. – 2010. – № 92. – Ст. 3248. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.

3. Реформування податкової системи України: сучасні виклики та орієнтири : монографія / авторський колектив; за заг. ред. П. В. Пашка, Л. Л. Тарангул. – К.: ТОВ «Новий друк». – 520 с.

4. Самаєва Ю. Багато галасу з ТЦУ / Ю. Самаєва // Дзеркало тижня.– 2015. – № 35. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.gazeta.dt.ua.

5. Transfer Pricing Technical Assistance. Global Tax Simplification Program / Presentation given by Rajul Awasthi. – Brussels, 24 February 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.taxcompact.net.

6. Addressing Base Erosion and Profit Shifting (Russian version) [Electronic resource]. – Paris: OECD Publishing, 2013. – 112 p. – Mode of access: http://dx.doi.org/10.1787/9789264201262-ru.

7. Мишин М. Риски трансфертного ценообразования: международный опыт / М. Мищин // Вестник Министерства доходов и сборов Украины. – 2014. – № 46. – С. 18–27.

Скоромцова Тетяна Олександрівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, начальник відділу податкового прогнозування та інформаційних технологій в оподаткуванні НДЦ з проблем оподаткування, Національного університету ДПС України;

Євтушенко Наталія Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії «Центр моніторингу товарних ринків» НДЦ з проблем оподаткування Національного університету ДПС України.

УДК 378:005.922.1:33

Снігир Л.П.

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УСТАНОВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті здійснюється аналіз різних підходів до розкриття поняття «економічна безпека» установ вищої освіти в умовах глобалізації. Визначено, що забезпечення економічної безпеки освітніх установ є одним із актуальних завдань сьогодення. Проведена систематизація загроз, що притаманна економічній безпеці вищої освіти. Доведено, що рівень економічної безпеки вищої освіти в умовах глобалізації залежить від того, наскільки ефективно установи запобігають внутрішнім і зовнішнім загрозам та усувають наслідки їх негативного впливу на функціонування установ.

Ключові слова: *економічна безпека, глобалізація, загрози економічній безпеці, установи вищої освіти.*

Снигир Л.П.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ УЧРЕЖДЕНИЙ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В статье проводится анализ различных подходов к раскрытию понятия «экономическая безопасность» учреждений высшего образования в условиях глобализации. Определено, что обеспечение экономической безопасности образовательных учреждений является одной из актуальных задач современности. Проведена систематизация угроз, присущая экономической безопасности высшего образования. Доказано, что уровень экономической безопасности высшего образования в условиях глобализации зависит от того, насколько эффективно учреждения предотвращают внутренним и внешним угрозам и устраняют последствия их негативного влияния на функционирование учреждений.

Ключевые слова: *экономическая безопасность, глобализация, угрозы экономической безопасности, учреждения высшего образования.*

Snigir L.P.

ECONOMIC SECURITY INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION UNDER GLOBALIZATION

The article is an analysis of different approaches to the disclosure of the concept of "economic security" institutions of higher education in the context of globalization. Determined that the economic security of educational institutions is one of the pressing problems of today. The systematization threats inherent economic security of higher education. Proved that the level of economic security of higher education in the context of globalization depends on how effectively institutions prevent internal and external threats and eliminate the consequences of their negative impact on the functioning of the institutions.

Keywords: *economic security, globalization, threats to economic security, institutions of higher education.*

Постановка проблеми. Система вищої освіти в нашій країні досить тривалий час була однією з найстійкіших інерційно-стабільних соціально-економічних систем. Стрімко розвиваються реформи в освіті і науці, що проводилися на фоні глобалізації економічних процесів, прагнення України увійти в європейський освітній простір, створює масу зовнішніх і внутрішніх загроз економічній безпеці установ вищої освіти. Актуальною стає розробка моделі забезпечення економічної безпеки вишів в рамках реформування науки і освіти, що враховують не тільки світові процеси, а й інтереси розвитку нашої держави в найближчій і довгостроковій перспективах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Одними з перших авторів, які здійснюють свої роботи в рамках обговорення проблем економічної безпеки навчальних закладів, були роботи В.В.Чекмарьова[13], Е.М.Скаржинської[9], О.І.Смоліна[10]. У них зазначеними авторами піднімалися окремі проблеми економічної безпеки освіти. Зрештою найбільш повно проблематика економічної безпеки освіти і освітніх установ прозвучала в статті

В.Л. Пермінова[7]. Зокрема дані дослідники звернули увагу на різні аспекти взаємодії економічних і соціальних факторів, що впливають на освіту. Ними було доведено, що освітній процес необхідно вивчати, насамперед, на базі циклічних, нелінійних моделей. Але найголовніше, що, так чи інакше, економіка переплітається з проблематикою безпеки, ризиків. Більше того, кожну дію інтелектуальної системи необхідно завжди перевіряти на можливість виникнення цілої низки небезпек.

Мета статті. Метою статті є аналіз підходів до визначення поняття економічної безпеки установ вищої освіти в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Економічна безпека освітніх установ залежить від здатності керівництва уникати та попереджати можливі загрози, ліквідовувати негативні наслідки та явища, які можуть вплинути на їхню діяльність, як суб'єкта економіки. Неспроможність завчасно відреагувати та запобігти явищам економічного характеру призводить до появи кризового стану багатьох освітніх закладів в Україні. Такі тенденції та явища у сучасній вітчизняній вищій школі, які прослідковуються останніми роками – зменшення чисельності абітурієнтів, відсутність суттєвих зв'язків з ринком праці, поступове зменшення державного фінансування закладів освіти та конкуренція між ними – становлять реальні загрози для діяльності закладів освіти в нашій державі. Ситуація, що склалася у системі вітчизняної вищої освіти, робить актуальними деякі проблеми економічної безпеки[6].

Можемо стверджувати, що «безпека» – це здатність економічної системи відтворюватися без непередбачених обмежень, тобто функціонувати в заданому режимі. Безпека, як властивість будь якої системи, передбачає її здатність адекватно реагувати на зовнішні та внутрішні фактори в цілях свого самозбереження і розвитку.

Економічна безпека ВНЗ – це стан вишу, в якому достатньо наявних ресурсів для запобігання, послаблення або захисту від загроз діяльності ВНЗ.

На нашу думку, існуюче визначення економічної безпеки слід доповнити двома властивостями даної категорії, які враховують особливості вищих освітніх установ:

- дотримання вимог законодавства, що визначає статус установи як освітньої;
- дотримання принципу цілепокладання вишу як соціально-економічної системи.

Недотримання першого положення провокує виникнення загрози втрати акредитації, а отже, і статусу освітньої установи.

Недотримання другого створює небезпеку втрати конкурентоспроможності, а отже, і економічної безпеки вишу.

Управління економічною безпекою ВНЗ в рамках управління закладом вищої освіти має бути засноване на принципах інноваційного розвитку. Саме інноваційний розвиток, адаптований до зміни внутрішніх і зовнішніх чинників економічної системи, пов'язаний з її здатністю зберігати динамічну рівновагу, успішно реагувати за допомогою політичних, правових та інших механізмів на мінливі умови, у тому числі ефективно долати кризові явища[5].

Виходячи з цього, ми вважаємо, що під визначенням економічної безпеки державного вишу слід розуміти функціонування економічної системи ВНЗ в рамках чинного законодавства, що забезпечує його незалежність, цілісність і сталий розвиток як соціально-економічної системи, а також його захищеність від впливу зовнішніх і внутрішніх загроз.

Дане визначення має, на наш погляд, наступні переваги:

- відображає прогресивний комплексний підхід до визначення безпеки, заснований на взаємозв'язку і доповненні функціонального та інституційного підходів;
- визначає необхідні умови безпеки вишу: незалежність, цілісність і дотримання норм законодавства;

- враховує сучасні тенденції інноваційності розвитку вишу з орієнтацією як на економічні, так і на соціальні цілі.

Економічна безпека освітньої установи формується в момент створення загальної концепції розвитку вишу за рахунок усвідомлення можливих небезпек при визначенні бажаного його стану на основі виявлення складу загроз і їх предметів, оцінки загроз за важливістю, часу настання, визначення очікуваних збитків, розробку можливих способів усунення небезпек, оцінки витрат праці при використанні тих чи інших способів усунення небезпек[2].

Виявлення факторів ризику, небезпек і загроз – одна з найбільш важливих завдань забезпечення економічної безпеки в сфері освіти[8].

В якості загроз економічній безпеці вишу можна виділити конфлікт між освітніми та економічними цілями вишу як соціального інституту.

Економічна безпека освіти, з одного боку, характеризується як сукупність економічних відносин, що дозволяють протистояти загрозам порушення рівноваги і стійкості траєкторій розвитку даної динамічної системи, а з іншого – як процес, спрямований на створення умов для безперервного пристосування господарської діяльності, економічного механізму установ освіти до мінливих умов досягнення поставлених цілей.

Економічна безпека вишу проявляється в його здатності адекватно реагувати на загрози і порушення стабільності і рівноваги системи освіти, протиставляти цим загрозам своєчасну й ефективну перебудову структури та функціонування самої системи.

Забезпечення економічної безпеки вишу зводиться до економічної можливості реалізації його цілей і завдань. Йдеться про необхідні умови функціонування і можливості реалізації найважливіших потреб суспільства.

Основну загрозу економічній безпеці академічним нормам в даний час становить комерціалізація освітнього процесу [11]. Це виражається в наступному:

- конкуруючі ВНЗ намагаються залучити студентів з широкими фінансовими можливостями, але які мало приділяють увагу навчальному процесу;
- підвищення рівня викладання та вимог до студентів при поширенні нецільової мотивації (небажання служити в армії; страх опинитися безробітним, тому що нема диплома, данина моді «всі повинні мати дипломи»)– є загрозою втрати частини студентів, які надають перевагу отримати диплом доклавши до цього мало зусиль в інших, менш вимогливих до навчального процесу вишах;
- можливість ВНЗ «переманювати» студентів один у одного за рахунок полегшення навчальних програм і процедур, що посилює зниження якості навчання;
- в умовах маркетизації конфлікт освітніх і комерційних цілей знижує академічну автономію викладачів, робить невигідною копітку роботу зі студентами, що не оплачується за реальними витратами і тому є непрестижною.

У підсумку вищі навчальні заклади вибирають більш легкий шлях розвитку – переслідування економічних цілей на шкоду соціальним, що в кінцевому результаті призводить до трансформації системи вищої освіти в інститут отримання прибутку.

Незважаючи на різноманітність загроз економічній безпеці освітніх установ, підходи до їх класифікації не охоплюють собою весь спектр сучасних загроз економічній безпеці вишів, що перешкоджає створенню ефективного механізму протидії та нейтралізації існуючих загроз.

Проблема економічної безпеки в системі вищої освіти в Україні актуалізувалася в зв’язку з певними умовами. Однією з негативних тенденцій у вітчизняній системі вищої освіти є посилення конкуренції через значну кількість ВНЗ, напрямів підготовки та спеціальностей. Іншою негативною тенденцією являється проникнення на освітній ринок послуг вишів інших країн, переростання конкуренції на ринку освітніх послуг з національної на

інтернаціональну. Ці негативні тенденції реально зменшили доходи та збільшили затрати вишів, суттєво вплинули на їхню економічну безпеку.

Економічна безпека у системі вищої освіти зумовлена економічною безпекою ВНЗ. Якщо переважна більшість вишів перебуватиме в економічній безпеці, то можна стверджувати про економічну безпеку у системі вищої освіти країни.

Сьогодні, в період глобальних технологічних зрушень, пережитих світовим господарством, в умовах кризи світової економічної системи, сфера освіти стає помітною частиною відтворення новітніх технологічних структур. Без формування та розвитку інновацій країна не може зайняти гідне місце в сформованій системі міжнародного поділу праці та забезпечити належну ступінь стійкості своєї економічної динаміки.

Безпека, як властивість будь-якої системи, передбачає її здатність адекватно реагувати на зовнішні та внутрішні фактори в цілях свого самозбереження і розвитку. Це положення повною мірою стосується і сфери освіти.

При цьому особлива увага має бути приділена забезпеченню економічної безпеки ВНЗ, як властивості його економічної системи адекватно реагувати на зовнішні та внутрішні загрози з метою самозбереження і розвитку за допомогою перебудови внутрішньої структури та корекції параметрів функціонування.

Безпека освітнього закладу характеризується економічними можливостями реалізації його цілей і завдань, а також формуванням необхідних умов господарської діяльності. Мова йде про необхідні умови життєдіяльності (функціонування) і можливості реалізації найважливіших потреб суспільства (як поза освітнього закладу, так і всередині його). При цьому об'єктом керуючого впливу в аспекті забезпечення економічної безпеки є організаційно-економічні відносини, що складаються в процесі виробництва освітніх товарів.

Підвищення рівня економічної безпеки ВНЗ безпосередньо пов'язане з формуванням набору ефективних інструментів, що забезпечують його сталий економічний розвиток, як способу реалізації цілей і завдань.

Все вищезазначене стає ще більш актуальним у нинішніх умовах спаду практично у всіх галузях реального сектора економіки України.

В умовах сьогодення побудова ефективної системи безпеки набуває особливого значення в сучасному українському суспільстві, в якому загрози та ризики носять перманентний характер – це стосується всіх її сфер.

Питання забезпечення економічної безпеки в Україні розглядається як один із найважливіших національних пріоритетів, який вимагає посиленої уваги представників владних структур, науковців, широкої громадськості[4].

В умовах ринкових відносин, коли на державу покладаються регуляторні функції щодо фінансово-господарської діяльності суб’єктів господарювання, забезпечення економічної безпеки стає однією з найбільш важливих і актуальних проблем їх життєдіяльності.

Поняття «економічна безпека» має широке значення, складовими якого є два аспекти: економіка та безпека. Питання безпеки охоплюють широкий спектр діяльності суспільства, направлений на захист різних сфер інтересів, починаючи з безпеки особи і закінчуючи міжнародною безпекою. Загалом, безпека – це відсутність небезпеки, попередження, ослаблення, нейтралізація негативних впливів, які наносять шкоду існуванню та нормальному функціонуванню людей, соціальних об’єктів.

Безпека має декілька видів та стає обов'язковою умовою і одним з критеріїв ефективності діяльності ВНЗ. Комплексна безпека ВНЗ включає антитерористичну, пожежну, конструкційну, екологічну, санітарно-епідеміологічну, інформаційну, економічну та інші види безпеки, проблеми забезпечення яких загалом не є достатньо розробленими[3].

На противагу іншим видам безпеки, економічна безпека орієнтована на протидію об'єктивно виникаючим економічним загрозам (втрати ВНЗ своїх

унікальних можливостей, які забезпечують йому стійке положення на ринку, і та ін.).

Загрози безпеки ВНЗ, запобігання яких знаходиться в рамках забезпечення економічної безпеки, складають значну частину всього комплексу загроз функціонуванню та розвитку ВНЗ.

До них відносяться:

- неефективне управління освітньою установою, низький рівень навчального процесу;
- зменшення кількості студентів через зниження рівня привабливості освітнього закладу;
- неефективна робота з потенційними і реальними спонсорами;
- незахищеність комерційної таємниці;
- зниження якісного рівня професорсько-викладацького складу;
- корупція серед частини професорсько-викладацького складу, навчально-допоміжного персоналу та ін.

Враховуючи обсяг запобігання загрозам функціонуванню ВНЗ і проникнення захисних дій в усі сфери його життєдіяльності, можна стверджувати, що економічна безпека – найважливіший елемент комплексної безпеки ВНЗ.

Навколишнє середовище сучасного вищого навчального закладу розвивається більш швидкими темпами, ніж інструментарій, за допомогою якого можна проводити управління економічною безпекою ВНЗ[12]. У прискореному темпі змінюються види освітніх послуг, форми і способи комунікацій, ринки збуту і культура підприємництва. Вітчизняним установам вищої освіти складно виживати і розвиватися в умовах сьогодення. Тому особливого значення набуває прогнозування потенційних загроз економічній безпеці вишу, що спричинені як змінами у зовнішньому середовищі навчального закладу, так і динамікою розвитку самого освітнього закладу.

Сучасний вищий навчальний заклад слід розглядати не як статичний господарюючий суб'єкт, а як організацію, що динамічно розвивається в умовах постійно мінливого зовнішнього середовища.

Виходячи з вищевикладеного, загрози економічній безпеці установам вищої освіти слід розглядати й аналізувати в рамках двох основних груп:

1) потенційні загрози, викликані змінами зовнішнього середовища функціонування вишу в умовах статичного розвитку освітньої установи;

2) потенційні загрози, викликані стійким розвитком ВНЗ і переходом його на новий етап функціонування.

В рамках першої групи можна виділяти загрози, пов'язані зі зміною економічних, політичних, правових, соціальних, міжнародних та інших факторів, що впливають на діяльність вишів.

Як інструмент прогнозування змін зовнішнього середовища і виявлення викликаних цими змінами загроз для економічної безпеки ВНЗ, вважаємо доцільним використовувати моніторинг зовнішнього середовища освітньої установи, метою якого є виявлення кількісних і якісних змін його чинників і прогнозування майбутніх змін в системі управління вищим навчальним закладом.

Менш дослідженою проблемою, з точки зору економічної безпеки, є аналіз загроз, що пов'язані з розвитком освітньої установи та переходом економічної системи вишу на новий рівень розвитку. Розвиток ВНЗ як соціально-економічної системи – це процес закономірного переходу управління з одного якісного рівня на інший, що забезпечує зростання конкурентних переваг. Однак, перехід на нову стадію, на нашу думку, супроводжується змінами у структурі чинників і загроз його економічної безпеки.

Стратегія економічної безпеки вишу повинна бути заснована на знанні загроз свого рівня – тобто реальних загроз. При цьому загрози економічній безпеці наступного рівня є потенційними для ВНЗ, що прагне до переходу на

наступний щабель розвитку. При досягненні нового рівня потенційні загрози стають реальними.

Кожному рівню відповідає певна система небезпек, яка відрізняється від інших наступними аспектами: переліком загроз, ступенем небезпеки загроз економічній безпеці, факторами економічної безпеки та їх пороговим значенням[11].

Дана класифікація дозволяє вишу заздалегідь прогнозувати можливі загрози економічній безпеці, пов'язані з його переходом на нову стадію розвитку. Це дозволить більш швидко адаптуватися системі управління освітньою установою як з позицій вимог відповідної стадії розвитку, так і з позицій забезпечення економічної безпеки. Погоджуючись з Н.К.Алімовою, відзначимо, що «цілі функціонування системи економічної безпеки освітньої установи залежать від етапу розвитку економіки та відповідності цього етапу рівня економічної безпеки освітньої установи»[1].

Вважаємо, що подальшим розвитком наведеної класифікації є встановлення конкретних загроз економічній безпеці для кожного рівня розвитку вишу.

Багато дослідників проблем економічної безпеки господарюючих суб'єктів і освітніх установ, зокрема, виділяють в якості ключових факторів економічної безпеки конкурентоспроможність, що розглядається як об'єкт захисту господарюючого суб'єкта.

Насправді, захист економічних інтересів і забезпечення економічної безпеки в умовах ринкових відносин здійснюється в динамічній обстановці конкуренції за гідне існування та розвиток.

Висновки. Стрімко розвиваються реформи в освіті і науці, що запроваджені в нашій державі на фоні глобалізації економічних процесів. Прагнення України увійти в єдиний освітній простір, створює масу зовнішніх і внутрішніх загроз економічній безпеці установам вищої освіти. Актуальною стає розробка моделі забезпечення економічної безпеки вишів в рамках реформування науки і освіти, що враховують не тільки світові процеси, а й

інтереси сталого розвитку України в найближчій і довгостроковій перспективі.

В процесі глобалізації освіти значну роль відіграє особисте благополуччя громадян і суспільства в цілому, можливість інноваційного розвитку країни, становлення економічної безпеки освіти, підвищення конкурентоспроможності держави на світовій арені.

Список використаних джерел

1. Алимова Н.К. Экономическая безопасность образовательного учреждения в условиях становления инновационной экономики: Автореф. Дисс. канд. экон. наук: 08.00.05 - М.: 2009. - 24 с.
2. Боголіб Т. М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період / Т.М.Боголіб. - К. : Міленіум, 2006. – 508с.
3. Карпова К.В. Модель забезпечення економічної безпеки вищих навчальних закладів приватної форми власності // Материалы X Международной научно-практической конференции «Наука и образование – 2013/2014». – Publishing House «Educationand Science» s.r.o. (Чехия, Прага). – 2014. – 364 с. – 98-103 с.
4. Карпова К.В. Основные направления и механизмы внедрения международного опыта обеспечения безопасности в системе экономической безопасности отечественных предприятий / П.Я. Прыгунов, К.В. Карпова // Экономическая безопасность субъектов хозяйствования: теория и практика: сборник научных трудов. – Донецк: Изд-во «Ноулидж» (донецкое отделение), 2014. – 412 с. – 362-377 с.
5. Кужелєв М. О. Концептуальні засади ефективності фінансового забезпечення інноваційного розвитку України / М.О. Кужелєв, М. О. Житар // Збірник наукових праць учених та аспірантів «Економічний вісник університету», Переяслав-Хмельницький, 2015. – С.14-18.
6. Кужелєв М. О. Сучасний стан фінансування української науки: проблеми та перспективи / М. О. Кужелєв // Науковий вісник Херсонського

державного університету: Серія Економічні науки. - Вип. 13. - Херсон, 2015. – С. 129-131.

7. Перминов В.Л. Концептуально методологические основы преподавания экономических дисциплин в контексте проблем современного высшего образования // Дидактика современного учебного предмета / Под ред. И.М. Осмоловской. - М.: ИТиП РАО, 2006.

8. Резника.С.Д.Управление экономической безопасностью высшего учебного заведения: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. / Подобщ. ред. д-ра экон. наук, проф. С.Д. Резника. – М.: ИНФРА-М, 2013. – 345 с.

9. Скаржинская Е. М., Чекмарев В. В. Экономическая безопасность образования. - Кострома, 1996. - 315 с.

10. Смолин О. И. О регулировании экономических механизмов в сфере// Экономика образования. - 2002. - № 2.

11. Федоров В.Д. Менеджмент закладу освіти, менеджер закладу освіти: психологічні засади / В.Д, Федоров. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. - 224 с.

12. Фурман А. Модель повноцінної інноваційної діяльності в освітній сфері суспільства / А. Фурман // Освіта і Управління. - 2005. - Т.8 №3/4. – 24 - 38 с.

13. Чекмарев В. В. Проблемы формирования рынка образовательных услуг // Экономика образования. - 1999. - № 1.

Снігир Лариса Петрівна – здобувач Університету економіки та права «КРОК».

УДК 332.009.12:332.001.8

Суханова А. В.

ОСНОВНІ ПРІОРИТЕТИ КОНКУРЕНТНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

У статті розглянуті наукові підходи до вибору стратегічних пріоритетів та формування основних положень політики розвитку регіональної економіки. Досліджено проблематику зміцнення конкурентоспроможності економіки регіонів України, визначено пріоритетні напрями зміцнення конкурентоспроможності регіонів у розрізі економічної і соціальної політики, розвитку ключових галузей, ринкової інфраструктури, та інфраструктури життєзабезпечення, інвестиційної політики, а також міжрегіонального і міжнародного співробітництва регіонів, обґрунтовано механізм стратегічного планування, визначено його складові.

Ключові слова: *конкурентоспроможність, конкуренція, регіон, соціально-економічний розвиток, стратегічне планування, стратегія, регіональний розвиток.*

Суханова А.В.

ОСНОВНЫЕ ПРИОРИТЕТЫ КОНКУРЕНТНОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

В статье рассмотрены научные подходы к выбору стратегических приоритетов и формирование основных положений политики развития региональной экономики. Исследованы проблематику укрепления конкурентоспособности экономики регионов Украины, определены приоритетные направления укрепления конкурентоспособности регионов в разрезе экономической и социальной политики, развития ключевых отраслей, рыночной инфраструктуры и инфраструктуры жизнеобеспечения, инвестиционной политики, а также межрегионального и международного сотрудничества регионов, обоснованно механизм стратегического

планирования, определены его составляющие.

Ключевые слова: *регион, социально-экономическое развитие, стратегическое планирование, стратегия, региональное развитие.*

Sukhanova A.V.

THE MAIN PRIORITIES OF THE COMPETITIVE DEVELOPMENT OF THE REGION

In the article scientific approaches to the choice of strategic priorities and forming the basic policies of the regional economy. Studied the problems of strengthening the competitiveness of the regional economy of Ukraine defined priority areas of strengthening the competitiveness of the regions in terms of economic and social policy, the development of key industries, market infrastructure, and infrastructure of life support, investment policy, as well as inter-regional and international cooperation regions, the mechanism of strategic planning, set it components.

Keywords: *region, social and economical development, strategic planning, strategy, regional development.*

Постановка проблеми: На сьогоднішній день у багатьох розвинених країнах системи стратегічного планування закріплені на законодавчому рівні як найважливіший напрям підвищення ефективності роботи державного сектору. В Україні внаслідок відносної політичної та соціально-економічної стабілізації останнім часом також починають застосовуватися принципи стратегічного управління в державному секторі. У той же час, у світовій та вітчизняній практиці встановлення пріоритетів розвитку, в більшості випадків, є предметом політичного розсуду або торгу [1].

Такий підхід характеризується великою часткою суб'єктивізму (в певних випадках є популістським інструментом) і не гарантує точність і оптимальність вибору пріоритетних напрямів. Формалізований підхід до вирішення завдання визначення пріоритетів дозволяє на основі аналізу

об'єктивних даних виявити пріоритети соціально-економічного розвитку регіону і покласти їх в основу стратегічного планування розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Дослідження стану та обґрунтування пріоритетів конкурентного розвитку регіону проводять учені науково-дослідних установ, перед усім, Національного інституту стратегічних досліджень, Інституту економічного прогнозування НАН України. Значний внесок у розвиток регіонів зробили Біла С. О., Валюшко І. В., Верхоглядова Н.І., Губані Г.Г., Данилишин Б.М., Жук В. І., Залунін В.Ф., Кушнір М. О., Орловська Ю.В., Осипов В.М., Півоварчук І.Д., Савченко В. Ф., Чернов С. І., Чернюк Л.Г., Фащевський М.І., Шевченко О. В.

Мета статті: Метою статті є визначення основних напрямків управління конкурентоспроможності регіону, які відображають систему організаційно-управлінських й економічних відносин та розробити пріоритетні напрямки стійкого розвитку Причорноморського регіону.

Виклад основного матеріалу: У світовій практиці застосування стратегічного управління регіональним розвитком в сучасному форматі ведеться більше 50 років, у той час, як загальновизнані на заході принципи і методологія отримали свій розвиток в Україні тільки в пострадянський час.

На сьогоднішній день у вітчизняній практиці ще не склалося єдиного уявлення про основні термінологічні характеристики елементів регіонального стратегічного планування, проте прихильники різних підходів намагаються слідувати певній логіці, вибудовуючи власний термінологічний ряд [2].

Численна група дослідників вважає, що, оскільки кінцевою метою існування державного інституту є підвищення якості життя населення, саме цей критерій слід закласти в основу процесу стратегічного планування соціально-економічного розвитку регіону. Основною проблемою в рамках цієї концепції є те, що якість життя є багатокритеріальним показником, який складно виміряти.

Виокремленні нижче підходи віддзеркалюють й існуючі на сьогодні

механізми визначення стратегічних пріоритетів розвитку українських регіонів:

1. ключові стратегічні пріоритети регіонального розвитку визначаються у рамках певної загальнодержавної політики;

2. формування стратегічних пріоритетів регіонального розвитку відбувається з урахуванням домінуючого впливу глобалізації, базових світових тенденцій розвитку територій, а також – з обов'язковим урахуванням наявного ресурсного потенціалу та ресурсних (інституційних) обмежень, що консервують основні системні проблеми відповідних територій (як приклад – розвиток причорноморського регіону України);

3. визначення стратегічних пріоритетів регіонального розвитку відбувається з огляду на виклики щодо структурної модернізації регіональних економічних комплексів під тиском консервативних чинників – домінуючого впливу участі регіону в усталеному міжрегіональному, міждержавному поділі праці, а також загострення внутрішніх соціально-економічних та екологічних проблем розвитку регіону (як приклад – монофункціональні, старопромислові депресивні території України) [3].

Поряд з цим, для об'єктивного визначення стратегічних пріоритетів регіонального розвитку в сучасних умовах господарювання необхідно враховувати системні проблеми розвитку міст та урбанізованих територій. Ця проблема з кожним роком набуває для України дедалі більшого значення. На прикладі визначення стратегічних пріоритетів розвитку міст буде здійснена спроба обґрунтувати перспективи застосування організаційно-управлінського, фінансово-бюджетного механізму визначення стратегічних пріоритетів регіонального розвитку, а також механізму інформаційно-аналітичного та правового забезпечення одночасно, із комплексним врахуванням таких параметрів як економічне зростання, соціальний захист, охорона навколишнього середовища та якість управління на місцях. На особливу увагу в умовах глобальної регіоналізації та домінування принципу вільного руху ресурсів, капіталу та робочої сили набуває інфраструктурне

забезпечення регіонального розвитку, включно із розвитком соціокультурної інфраструктури на місцях.

Думки дослідників розходяться при визначенні самого поняття якості життя та його складових, а також можливостей вимірювання. Разом з тим, даний індикатор, очевидно, зручний тим, що дозволяє постійно відслідковувати напрямок та інтенсивність руху на шляху до досягнення ключової мети, а також пов'язувати тактичні плани зі стратегічними напрямками діяльності, координуючи, таким чином, процеси довгострокового і короткострокового планування [4].

Реалізація концепції визначення пріоритетів соціально-економічного розвитку на основі аналізу індикаторів якості життя населення регіону передбачає виконання таких етапів:

1. вибір релевантного індикатора якості життя як цільового орієнтиру соціально-економічної політики середньострокового регіонального розвитку;

2. визначення механізму виявлення пріоритетів соціально-економічного розвитку на основі аналізу індикаторів якості життя у двох аспектах - проблемності і значимості;

3. розвиток процедури кластерного аналізу - методу k-середніх.

У зв'язку з множинністю підходів до вимірювання якості життя виникає завдання вибору найбільш релевантного цілям дослідження індикатора. З метою вирішення цього завдання слід розглядати критерії оцінки показників якості життя з точки зору можливості їх використання органами державної влади при розробці стратегій соціально-економічного розвитку [4].

З огляду на поставлене завдання, такими критеріями є:

- ясна практична значущість;
- кілька рівнів агрегування;
- надійність і обгрунтованість компонентів показника;
- можливість декомпозиції показника;
- об'єктивний опис основних категорій якості життя.

Даним критеріям повністю відповідають три показника: «основний» і

«розширений» індекси якості життя (Diener's Basic and Advanced QOL Indexes), Голландський індекс умов життя (Netherlands Living Conditions Index (LCI)), Інтегральний індикатор якості життя (ІІКЖ). Серед недоліків перших двох показників, які не відображені у розглянутих критеріях, але мають значимість з точки зору практичного застосування, можна виділити наявність в компонентах розрахунку суб'єктивних характеристик, у тому числі показників, отриманих на основі опитування громадської думки та експертно призначених ваг компонент. Таким чином, оцінюючи ступінь відповідності показників якості життя критеріям, що визначає можливість використання показників органами державної влади при розробці стратегії соціально-економічного розвитку, можна зробити висновок про те, що інтегральний індикатор якості життя являє собою найбільш доцільний показник якості життя, який більшою мірою відповідає запропонованим критеріями. ІІКЖ є оптимальною моделлю з погляду діагностики ситуації в регіоні та процесу прийняття управлінських рішень в питанні соціально-економічного розвитку регіону [5].

На основі критеріального аналізу показників якості життя необхідно прийняти рішення про використання інтегрального індикатора якості життя в ролі цільового орієнтиру моделі стратегічного планування регіонального розвитку, пропонованої до використання в системі регіональних органів влади.

Визначення пріоритетів соціально-економічного розвитку є відправною точкою при розробці середньострокової соціально-економічної політики регіону. При цьому, під пріоритетами розуміють набір стратегічних цілей адміністрації регіону, спрямованих на поліпшення якості життя населення. З точки зору підвищення якості життя населення регіону найбільш очевидним критерієм вибору пріоритетів соціально-економічного розвитку є виявлення так званих проблемних областей суспільного життя і областей, найбільш значимо впливаючих на якість життя населення [6].

Отже, умовно механізм визначення пріоритетів соціально-економічного

розвитку регіону можна розбити на наступні етапи:

- визначення проблемних факторів якості життя населення регіону;

- визначення значущих чинників, тобто чинників найбільш істотно впливаючих на якість життя населення регіону;

- визначення переліку пріоритетів діяльності адміністрації області.

Формування пріоритетів розвитку Причорноморського регіону України відбувається, насамперед, з огляду на світові тенденції розвитку, а також з урахуванням наявного на місцевому, регіональному рівні ресурсного потенціалу та обмежень, що синергетично накладаються на загальносвітові системні проблеми розвитку регіону.

До основних світових тенденцій розвитку Причорноморського регіону можна віднести такі тенденції:

1. Тенденція щодо підвищення ролі Причорноморського регіону у розвитку та економічному зростанні світової економіки.

Ця тенденція проявляється у зростанні ролі транспортних морських перевезень, що є складовою сфери послуг. Навіть в умовах кризи конкурентоспроможність морських шляхів лишається вищою порівняно з іншими шляхами транспортування вантажів. У сфері транспортно-транзитних послуг відбувається активне формування альтернативних водних маршрутів (що призводить до посилення конкуренції на ринку морських перевезень). Це, у свою чергу, обумовлює посилення конкуренції між Причорноморським регіоном та Європою. Як результат, зростає значення логістики транспортно-транзитних перевезень. У цьому контексті дедалі більшу роль відіграють мультимодальні та інтермодальні перевезення: залізнично-поромні, автомобільно-поромні та з використанням внутрішніх (та морських) водних шляхів.

Також значна роль Причорноморського регіону підтверджується й посиленою увагою з боку керівних структур Європейського союзу. Документи Євросоюзу щодо морської політики визначають, що моря і океани необхідні Європі як ключова умова стабільного розвитку [7].

Базовим документом, що визначає пріоритети Європейського Союзу щодо розвитку причорноморського регіону, є Інтегрована морська політика (Integrated Maritime Policy, 2007 р.) [8]

12 березня 2013 р. Європейська Комісія прийняла нову ініціативу з Морського Просторового Планування й Інтегрованого Прибережного Управління (Maritime Spatial Planning and Integrated Coastal Management). Принцип морського просторового планування (maritime spatial planning (MSP)) підкреслює загальний міжгалузевий підхід до процесу управління [9]. У прийнятому документі морське просторове планування розуміється як публічний процес з аналізу і планування просторового і часового розподілу людської активності у морі для досягнення економічних, екологічних і соціальних цілей.

Морське просторове планування та інтегроване прибережне управління підтримують і заохочують імплементацію Європейської Стратегії – 2020 для стрімкого і стійкого зростання, схваленої Європейською Радою у червні 2010р., що покликана досягти найвищого рівня зайнятості, продуктивності, суспільної згуртованості, включаючи просування конкурентної, ресурсно-забезпеченої і «зеленої» економіки.

2. Тенденція щодо зростання ролі морських енергетичних ресурсів у світовому енергетичному балансі.

Ця тенденція обумовлена активним пошуком енергетичних ресурсів та актуалізується з огляду на вичерпаність традиційних джерел їх видобутку. Поряд із зростанням питомої ваги енергоресурсів, здобутих на шельфі, все більше уваги приділяється видобутку енергоресурсів з нетрадиційних джерел, зокрема з газогідратів. Так, у березні 2013 р. Японська державна корпорація нафти, газу і металів (JOGMEC) вперше у світі змогла видобути газ із гідрату метану на дні океану. Експерименти з видобування газу з газогідратів проводять інші морські країни – США, Республіка Корея, Канада, Норвегія, Франція, Німеччина тощо. Підвищується роль причорноморських регіонів у виробництві електроенергії з відновлюваних

джерел, зокрема – вітрової, енергії морських хвиль тощо.

3. Тенденція щодо інтенсифікації видобування морських біологічних ресурсів через збільшення обсягів аквакультури (розведення, вирощування та утримання у повністю або частково контрольованих умовах водного середовища риби та морепродуктів).

Щорічний приріст світової аквакультури становить 8 – 10 %, а розвинені країни за останні 25 років поступово замінюють традиційний промисел риби та морепродуктів їх штучним вирощуванням. Високий ринковий попит та ефективність виробництва визначають стале зростання інвестицій в аквакультуру у світовому масштабі, що зумовлює, серед іншого, і зниження навантаження на природні запаси морських біологічних ресурсів [10].

4. Тенденція щодо диверсифікації розвитку туристично-рекреаційної сфери причорноморського регіону, у т.ч. активізація розвитку спеціалізованих видів туризму – «винного», «медичного», «спортивного», «зеленого» тощо.

Світова практика доводить, що нові види туризму можуть співіснувати із традиційними для причорноморського регіону (пляжний відпочинок, морські туристичні тури). Відповідно, зростає потреба і в інтегрованих турах, які поєднують елементи відпочинку та подорожі. Зокрема, це обумовлює зростання круїзного сегменту туристичної галузі. Міжнародна асоціація Cruise Lines International Association (CLIA) прогнозує значне зростання круїзної індустрії у 2015 році. Круїзні компанії приваблюють туристів у майже 1000 портів заходу в нових, екзотичних місцях, особливо у швидко зростаючому Азіатському ринку. У звіті CLIA також зазначено, що круїзними компаніями до кінця 2015 року, планується запуск на ринок круїзних послуг 22 нових океанських, річкових і спеціальних суден, загальним обсягом інвестицій більш ніж на 4 млрд дол. США. Слід зазначити, що ефективність функціонування круїзного туризму в Причорноморському регіоні України найбільшою мірою визначається і тим, що в ньому не враховується така важлива його складова, як модернізація

портової круїзної та туристичної інфраструктури, будівництво круїзного флоту. Морський круїзний туризм в нашій країні асоціюється тільки з іноземними морськими комфортабельними лайнерами, які здійснюють плавання між портами України або портами інших країн. Так інвестиції в галузі транспорту в загальному обсязі капітальних інвестицій економіки України за останні роки скоротилися майже у двічі і становлять 7% у 2014р. [11].

5. Тенденція щодо розвитку творчих індустрій (креативної економіки) на території причорноморського регіону.

Визначення креативної економіки як специфічного виду економічної діяльності дещо ускладнюється через її тісний взаємозв'язок із іншими галузями. За одним із визначень, креативна економіка об'єднує у собі різні напрями культури та мистецтва, а також такі сфери як реклама, архітектура, дизайн, мода, народні/етнічні промисли, кіноіндустрію, видавництво тощо. На даний момент на частку творчих індустрій припадає 7 % світового ВВП, що, наприклад, перевищує частку автомобільної промисловості. За прогнозами, у найближчому майбутньому річний приріст творчих індустрій складатиме не менше ніж 10% [12]. Хоча цей показник не пов'язаний безпосередньо із причорноморським статусом регіонів, ця глобальна тенденція має бути врахована при визначенні та формуванні пріоритетів їх розвитку.

Україна має найдовшу серед країн Чорноморсько - Азовського басейну довжину морського узбережжя, що зумовлює значний вплив моря та морської галузі на економічний розвиток та умови життя її громадян. Потенціал морегосподарського комплексу представлений 18 морськими торговельними портами, а також приватними терміналами та підприємствами інших відомств, які експлуатують (орендують) морські причальні споруди. Потенційні запаси енергоресурсів на українському шельфі Чорного моря оцінюються у 2,3 млрд тонн умовного палива, що, за даними Державної служби геології та надр України, становить близько 40 %

усіх енергетичних запасів України. Реалізація конкурентних переваг причорноморських регіонів України є найбільш успішною, коли відбувається у рамках відповідних світових тенденцій.

З огляду на домінуючі світові тенденції регіонального розвитку, інвестиційна привабливість причорноморського регіону України обумовлена об'єктивним визначенням аналізу становища регіону серед схожих регіонів і самого себе в динаміці. Однак даний аналіз не дозволяє оцінити пріоритети, оскільки не враховує значимість факторів соціально-економічного розвитку з точки зору якості життя населення регіону.

У першу чергу визначається система факторів, що оцінюють аспекти якості життя населення. У розглянутому випадку чинники якості життя населення описуються показниками з апостеріорного набору, що входять до ІІКЖ. Для оцінки проблемності показників вибираються схожі за рівнем соціально-економічного розвитку регіони на основі кластерного аналізу; оцінюється відносна динаміка показників схожих регіонів і автодинаміка показників, після чого визначається клас проблемності показників відповідно з матрицею проблемності, яка зазначена в табл.1.

Таблиця 1

Матриця проблемності факторів

		Становище щодо інших регіонів	
		Погіршується	Покращується
Положення регіону щодо власних показників у минулому (динаміка)	Погіршується	Перший клас проблемності	Другий клас проблемності
	Покращується	Третій клас проблемності	Четвертий клас проблемності

Якість життя населення в сучасній цивілізації є метою розвитку і, в той же час, є чинником, що визначає можливість реалізації програм підвищення конкурентоспроможності економіки регіону.

На тлі вступу України до Світової організації торгівлі необхідність підвищення конкурентоспроможності економіки набуває особливої

значущості в регіонах. У той же час, вирішення низки проблем у соціальній сфері (збільшення доходів населення, розвиток інфраструктури, підвищення ефективності використання людських ресурсів та інших) створює умови для зростання конкурентоспроможності економіки регіону [13].

У зв'язку з цим, потрібна розробка інструментарію, що дозволяє одночасно враховувати якість життя населення та його вплив на конкурентоспроможність економіки регіону, завдяки чому з'явиться можливість визначити пріоритетні напрямки зростання конкурентоспроможності економіки регіону через підвищення якості життя населення.

З метою виявлення взаємозв'язку якості життя населення та конкурентоспроможності економіки регіону необхідні сучасні підходи до визначення конкурентоспроможності країни, регіону та міста. Вчені не віддають перевагу якомусь одному підходу до конкурентоспроможності, проте більшість дослідників розглядають конкурентоспроможність економіки регіону як фактор, що визначає здатність економіки підвищувати (зберігати) якість життя населення.

Завдяки тому, що конкурентна перевага економіки регіону створюється і утримується в тісному зв'язку з якістю життя населення, з'являється можливість розглядати конкурентоспроможність через призму якості життя населення [14].

Однак, якщо зростання конкурентоспроможності економіки регіону обов'язково пов'язане з підвищенням якості життя населення, то підвищення якості життя населення не завжди веде до зростання конкурентоспроможності економіки регіону.

Отже, з урахуванням впливу загальносвітових тенденцій регіонального розвитку в процесі визначення пріоритетів регіонального розвитку для причорноморського регіону доцільно:

- забезпечити посилення міжрегіональної кооперації причорноморського регіону, а також поглиблення співробітництва з регіонами інших країн

(транскордонне, міжнародне міжрегіональне співробітництво тощо);

- формувати потужний транзитно-транспортний потенціал шляхом реалізації інфраструктурних проектів та розвитку інтермодальних перевезень і логістики;

- розвивати морські культури (розводити та вирощувати морських водних живих ресурсів) на території прибережних районів причорноморського регіону;

- формувати засади креативної економіки, спираючись на значний культурний потенціал причорноморського регіону;

- забезпечити диверсифікацію традиційних різновидів рекреації та туризму, розвивати нові види туризму: зелений, медичний тощо [3].

Висновки: Таким чином, напрацювання в сфері управління конкурентоспроможністю регіону, відображає систему організаційно - управлінських й економічних відносин, які виникли в процесі використання конкурентних переваг, і дозволяє забезпечити ефективність прийнятих управлінських рішень за рахунок адекватної оцінки факторів й умов стійкого розвитку регіону. Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені пріоритетні напрямки стійкого розвитку регіону, засновані на управлінні його конкурентоспроможністю дозволяють, по-перше, підвищити ефективність використання наявних ресурсів, по-друге, оптимізувати структуру фінансування, по-третє, забезпечити розвиток інфраструктури й соціальної сфери регіону.

Список використаних джерел

1. Управління розвитком міста: Навч. посібник / За ред. В.М. Вакуленка, М.К. Орлатого. — К.: Вид-во НАДУ, 2006. — 389 с.

2. Парахина В.Н. Муниципальное управление: Учеб. пособие / В.Н. Парахина, Е.В. Галеев, Л.Н. Ганшина. — М.: КНОРУС, 2007. — 496 с.

3. Механізми формування регіональних пріоритетів розвитку. – К.: НІСД, 2013. – С.14.

4. Шаров Ю.П. Стратегічне планування в муніципальному менеджменті: концептуальні аспекти: монографія: Шаров Ю.П. — Д. : Видавництво УАДУ, 2001. — 303с.

5. Шнипко О.С. Економічна безпека ієрархічних багаторівневих систем: регіональний аспект / О.С. Шнипко. – К. : Генеза, 2006. – 288 с.

6. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: Монографія / За ред. З.С. Варналія. — К.: Знання України, 2005. — 498 с.

7. GREEN PAPER Towards a future Maritime Policy for the Union: A European vision for the oceans and seas [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52006DC0275(02):EN:NOT

8. Integrated Maritime Policy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/maritimeaffairs/policy/index_en.htm

9. Maritime Spatial Planning and Integrated Coastal Management [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/maritimeaffairs/policy/maritime_spatial_planning/index_en.htm

10. Международный рынок рыбы и морепродуктов – краткий обзор, тенденции, перспективы. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lmpr.com.ua/a124528-mezhdunarodnyj-rynok-ryby.html

11. Статистичні дані по інвестиційних проектах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://new.mtu.gov.ua/timeline/ Analitika.html.

12. Клоудова Й. Влияние развития креативной экономики на экономически отсталые регионы. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.econorus.org/repec/journl/2010-5-110-125r.pdf

13. Кравченко В.В. Конституційні засади місцевого самоврядування в Україні: навч. посібник / Кравченко В.В., Пітцик М.В. — К.: „Арарат-Центр”, 2001. — 176 с.

14. Антикризисное управление: учебник / Под ред. Э.М.Короткова. — М.: Инфра-М, 2003. — 432 с.

Суханова Алла Валеріївна – старший викладач кафедри фінансів Національного університету ДПС України.

УДК 338.1 : 332.144 (477)

Ценклер Н.І.

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ ФАКТОРІВ В АКТИВІЗАЦІЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ

У статті здійснено дослідження соціальних проблем розвитку економіки Карпатського регіону, зокрема, виділено і охарактеризовано 4 рівні їх вияву в умовах євроінтеграції: індивідуальний, груповий, регіональний, суспільний; узагальнено у вигляді матриці SWOT-аналізу переваги, недоліки, можливості та загрози перспективного розвитку соціальної сфери Карпатського регіону; проведено соціологічне дослідження з метою вивчення громадської думки молоді регіону щодо перспектив євроінтеграції та проаналізовано його результати; узагальнено структуру основних потреб населення у контексті євроінтеграційних процесів та запропоновано основні шляхи їх реалізації.

Ключові слова: *регіон, євроінтеграція, соціальні фактори, SWOT-аналіз,соціалізація*

Ценклер Н.И.

РОЛЬ СОЦИАЛЬНЫХ ФАКТОРОВ В АКТИВИЗАЦИИ ЕВРОИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В КАРПАТСКОМ РЕГИОНЕ

В статье осуществлено исследование социальных проблем развития экономики Карпатского региона, в частности, выделено и охарактеризовано 4 уровни их проявления в условиях евроинтеграции: индивидуальный, групповой, региональный, общественный; обобщенно в виде матрицы SWOT - анализа преимущества, недостатки, возможности и угрозы перспективного развития социальной сферы Карпатского региона; проведено социологическое исследование с целью изучения общественного мнения молодежи региона относительно перспектив евроинтеграции и проанализированы его результаты; обобщена структура основных

потребностей населения в контексте евроинтеграционных процессов и предложены основные пути их реализации.

Ключевые слова: *регион, евроинтеграция, социальные факторы, SWOT -анализ, социализация*

Tsenkler N. I.

ROLE OF SOCIAL FACTORS IN THE ACTIVATION OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES IN THE CARPATHIAN REGION

The article deals with the study of social problems of Carpathian region economy development, in particular 4 levels of their manifestation under European integration: individual, group, regional and social one. Thearticlepresentsthe generalized in the form of SWOT-analysis matrix advantages and disadvantages, opportunities and threats of Carpathian region social sphere perspective development; sociological research aiming at studying the region's youth public opinion as to the European integration perspectives; as well as its analyzed results, generalized structure and the basic needs of population in the context of European integration processes, along with the principal ways of their implementation.

Keywords: *region, European integration, social factors, SWOT-analysis, sociology*

Постановка проблеми.На сучасному етапі розвитку світової економіки власне соціальна сфера посідає провідне місце у структурі економічних систем різного рівня. Важливою складовою соціальної сфери є не лише підприємства, що надають цілий спектр соціальних послуг, а й населення регіонів об'єднане у суспільні групи за різними ознаками. Відтак, населення регіону як відокремлена соціальна група розглядається нами також як важлива складова трансформації економіки регіону в контексті активізації євроінтеграційних процесів.

Виходячи з такого розуміння, соціальна складова трансформації економіки регіону може бути водночас і її фактором, і регулятором, і суб'єктом. Важливим постає сконцентрувати увагу на власне соціальних проблемах активізації транскордонного співробітництва і трансформації економічної системи регіону на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вагомий внесок у формування теорії розвиток економіки Карпатського регіону в умовах поглиблення євроінтеграційних процесівздійснили вчені: Данилишин, М. Долішній, В. Литвин, П. Качур, В. Керецман, Є. Кисельов, Є. Кіш тощо.

Однак, дослідження питань соціальних факторів в активізації євроінтеграційних процесів у Карпатському регіоні, у своїй переважній більшості, носять поодинокий несистемний характер та комплексно українськими дослідниками не проводилися.

Метою статті євиявлення ролі соціальних факторів в активізації євроінтеграційних процесів та дослідження проблем соціалізації економіки Карпатського регіону.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах у світових соціально-економічних процесах мають місце два протилежно спрямовані вектори розвитку: глобалізація і регіоналізація. Ці складні поліаспектні і взаємопов’язані явища присутні у всіх без винятку сферах суспільного життя і повинні враховуватись при визначенні стратегій розвитку на усіх рівнях державного регулювання.

Досліджуючи соціальні проблеми трансформації економіки регіону можемо виділити кілька рівнів прояву соціальних проблем в умовах євроінтеграції: індивідуальний, груповий, регіональний, суспільний.

На індивідуальному рівні важливу роль відіграють інформаційні фактори. Відтак, очевидно, що модифікація інформаційного середовища регіону у напрямку активізації євроінтеграційних процесів матиме особливо ефективне значення саме на індивідуальному рівні. Варто зауважити, що в

сучасних умовах міжособові комунікації значно активізувалися, зокрема, за посередництвом мережі Інтернет. Традиційні способи міжособових контактів поступово відходять на другорядні ролі, у той час як спілкування у соціальних мережах стає нормою не лише серед молоді.

Поширення новин за посередництвом соціальних мереж має часто хаотичний та лавиноподібний характер. Як свідчать приклади із сучасної історії України, громадська активність у соцмережах в окремих випадках може здійснювати суттєвий вплив і на рішення органів державної влади у тому числі центральних. Варто зауважити, що власне Євромайдан та революція 2013-14 рр. може бути одним із яскравих прикладів ролі громадської активності у формуванні зовнішньополітичних пріоритетів держави.

Безумовно, розглядаючи згадані проблеми саме на регіональному рівні можна відзначати деяку «розмитість» громадської думки, адже внутрішня регіональна диференціація суспільної свідомості щодо необхідності інтеграції у євроатлантичні структури в Україні не є такою значною як на загальнодержавному рівні. Повертаючись до індивідуального рівня соціальних проблем, варто зауважити, що їхній вияв є достатньо чітким але різновекторним, оскільки залежить не лише від віку, статі, соціального статусу окремого індивіда, а й від сформованих у процесі соціалізації стереотипів поведінки та ситуативного впливу безпосереднього оточення.

Груповий вимір проблеми трансформації економіки регіону соціального генезису можна умовно розділити на дві складові – проблеми на рівні громади як суспільної групи, що компактно живе на певній території, та проблеми демосоціальних груп, що виділяються за статтю, віком, соціальним статусом. Тоді як перша складова є вагомим чинником трансформації внутрішнього середовища здійснення економічної діяльності в регіоні, вплив другої дуже розмитий і має скоріше регіональний суспільний характер. З іншого боку, для прикладу, особливості соціалізації молоді в Україні за

останні роки стають вагомим фактором суспільно-політичних трансформацій у державі.

Регіональний суспільний вимір соціальних проблем трансформації економіки регіону пов'язаний, насамперед, із формуванням та збереженням регіональної ідентичності. Власне образ мешканця конкретного регіону та, так званий, регіональний спосіб мислення в Україні відіграють дуже важливу роль у формуванні як соціальної, так і економічної поведінки людини. Причому така ідентичність часто не корелюється із національним та мовним складом населення та має чітко регіональний характер.

Варто зауважити, що у межах Карпатського регіону ідентичність недостатньо сформована, оскільки за національно-культурним, етнічним складом та історичними передумовами регіон є дуже різноманітним і реально об'єднують його лише природні передумови (Карпатська гірська система) та наявність спільного кордону із країнами Євросоюзу. На наш погляд, саме проблема відсутності регіональної ідентичності може мати у майбутньому ключове значення для активізації євроінтеграційних процесів у рамках Карпатського регіону. Зокрема, більш однорідною стосовно євроінтеграційних очікувань та історико-культурних особливостей є Галичина, яка із точки зору однорідності регіональних суспільних проблем формує більш чіткий євроінтеграційний вектор на регіональному рівні в Україні.

Із урахуванням різностороннього впливу соціальних факторів на трансформацію економіки регіону не дивно, що на передній план виходить питання економічного змісту соціальної складової таких трансформацій. Варто зауважити, що проблеми соціалізації економіки та економічної соціалізації досить детально розглядалися окремими вітчизняними науковцями. Зокрема, О. Зибарева, визначає соціалізацію економіки регіону як «процес посилення соціальної складової у функціонуванні економічної системи регіону, результатом якого є якнайповніше задоволення потреб суспільства» [4, с. 8].

На наш погляд, соціалізація економіки є найбільш прогресивною складовою трансформацій, що відбуваються як на регіональному, так і на державному рівні. Отже, соціалізацію економіки та її продукт – соціальну економіку варто розглядати також і як важливий елемент трансформації економіки регіону в контексті активізації євроінтеграційних процесів. Однак, зважаючи на багатоаспектність окресленої проблематики, питання соціальних трансформацій потребують не лише детального аналізу на галузевому та територіально-адміністративному рівнях, а й обґрунтування теоретико-медологічних основ, що можуть бути базою для подальших досліджень у цього напряму.

Однією із найважливіших складових соціальної сфери, яка вважається маркером «європейського підходу» у цій галузі є система надання соціальних послуг населенню.

Насамперед слід зауважити, що в жодному з міжнародних правових документів законодавства Євросоюзу та в окремих країн світу немає визначення концепції “соціальні послуги”. Дефініція соціальних послуг у національних законодавчих правових актах більшості держав ЄС подається в загальному, як перелік різноманітних видів діяльності соціального спрямування [3].

Удосконалення системи надання соціальних послуг в Україні здійснюється у рамках загальної системи соціального захисту населення. Першим кроком у реформуванні даної системи в Україні була пенсійна реформа. Другий і надзвичайно важливий крок – це реформа власне системи соціальних послуг. Очевидно, що як і реформування будь-яких інших видів економічної діяльності, реформа соціальних послуг повинна здійснюватися відповідно до європейських стандартів, що передбачають обов'язкову участь у системі соціального захисту населення органів місцевого самоврядування та недержавних організацій, іншими словами – громадянського суспільства. Особливо важливим аспектом, на наш погляд, є дотримання оптимального балансу між роллю державних та місцевих органів влади, а також

громадських організацій у процесі надання соціальних послуг, контролю за їх здійсненням.

В останні роки в Україні суттєво зростає кількість осіб, що є споживачами соціальних послуг, більше того зростає диференціація згаданої групи осіб. Відповідно формуються більш диференційовані потреби, для задоволення яких недостатньо лише передання повноважень на місцевий рівень. Потрібно також забезпечити механізми самофінансування сфери надання соціальних послуг незалежно від того чи надаються вони місцевими органами влади чи громадськими організаціями. У будь-якому випадку необхідно подолати проблему централізованості соціальних послуг, остаточно зруйнувати монополію держави у цій сфері. Держава в нових умовах мала б готувати сприятливі правові умови для надання соціальних послуг населенню, а вже на локальному та регіональному рівні послуги повинні розроблятися і формуватися з врахуванням конкретних потреб населення.

Додатковою проблемою, що гальмує розвиток сфери соціальних послуг в Україні є відсутність універсальних стандартів на ринку соціальних послуг. Причому конкуренція мала б відбуватися не між державою та недержавними суб'єктами надання соціальних послуг, а саме на регіональному рівні між різними суб'єктами економічної діяльності та організаціями, що працюють у цій сфері. Завданням держави мав би бути лише контроль за дотриманням стандартів та часткове фінансування найбільш важливих соціальних програм.

У країнах Євросоюзу з метою оптимізації системи надання соціальних послуг використовується соціальне контрактування, сутність якого полягає у реалізації широкого соціального замовлення між народом та владою, основний принцип якого полягає у передачі або делегуванні владою неурядовим структурам виконання тих функцій, які можуть бути ними краще здійснені. Соціальний контракт – це механізм реалізації програм, орієнтованих на вирішення основних проблем у соціальній сфері, що належать до компетенції держави (або місцевої влади) за підтримки

бюджетних коштів, шляхом грантів, субсидій чи договорів, укладених на відкритій конкурентній основі (через тендери). Головна ідея соціального контракту – угода між місцевими органами самоврядування та громадянським суспільством. Тобто, центральні або місцеві органи самоврядування наймають тих постачальників послуг, які можуть зробити певний вид діяльності краще, чи надати певні послуги якісніше [2].

Однак для ефективної системи надання соціальних послуг необхідні також кваліфіковані кадри, підготовка яких в Україні наразі не ведеться. Отже, відсутні стандарти підготовки таких фахівців, а можливість забезпечення достатньо якісних соціальних послуг населенню залишається невизначеною. Очевидно, що окреслені проблеми не можуть бути вирішені шляхом лише нормотворчих процесів у законодавчому полі. Потрібен час для імплементації прийнятих рішень, формування реального конкурентного середовища, а також на інформування населення про можливі шляхи надання соціальних послуг і про альтернативні їх види [9].

Варто зауважити, що у межах Карпатського регіону соціальні послуги населенню надаються як у традиційний спосіб поширений в інших регіонах України, так і через низку недержавних організацій, зокрема релігійних. Безумовно якість та особливості надання таких послуг на недержавному рівні не контролюються, однак користуються вже певною популярністю серед населення, що не дивно адже рівень довіри до релігійних та громадських організацій у суспільстві значно вищий, ніж до органів державної влади.

Аналіз реформ, проведених в Угорщині, Польщі, Румунії, Болгарії, в передвступний до Євросоюзу період, свідчить, що децентралізація соціальних послуг здійснювалася в контексті модернізації системи державного управління, соціальної сфери та забезпечення сталого економічного розвитку. Впровадження цього механізму було зумовлено дефіцитом бюджету, фінансовою кризою, від яких потерпали вказані країни, а також взяті державою на себе зобов’язання щодо виконання вступних до ЄС вимог, досягнення відповідних норм і стандартів у соціальній сфері [8].

Основою децентралізації соціальних послуг у згаданих країнах стало ствердження, що здійснюване державою управління системою соціальних послуг є надмірно централізованим та неефективним. У зазначених країнах у ході децентралізації соціальних послуг держава делегувала місцевим органам влади, недержавним організаціям повноваження, ресурси та відповідальність щодо надання багатьох таких послуг. Внаслідок роль держави і місцевих органів влади в наданні соціальних послуг суттєво змінилася: вони поступово відійшли від прямого надання послуг, а стали визначати та виставляти соціальні послуг на тендер, укладати відповідні контракти, зберігаючи за собою право здійснення моніторингу за виконанням укладеного контракту, якістю послуг і використанням наданих коштів. Отже, на думку Р. Тофтісової-Матерон та ін., держава та місцеві органи влади отримали змогу зосередити свої зусилля на встановленні пріоритетів, формуванні соціальної політики та прийнятті важливих рішень у сфері соціальних послуг як своєї основної функції.

Необхідною умовою процесу децентралізації соціальних послуг у зазначених вище європейських країнах за даними К. Дубич [3] було виділення достатніх для фінансування надання соціальних послуг обсягів коштів, а також владних повноважень, необхідних для ухвалення відповідних рішень про доходи і видатки на місцевому рівні. У випадках, коли відповідний центральний орган виконавчої влади делегує на місцевий рівень управління, відповідальність за надання соціальних послуг без створення сприятливих умов для фінансування таких послуг, існує досить мала ймовірність того, що послуги будуть надаватися в необхідних обсягах та відповідної якості.

Як слушно зазначає з цього приводу Д. Горєлов, в Україні держава не сприймає в повній мірі громадянське суспільство як рівного партнера в системі організації та надання соціальних послуг і не готова передавати фінансові ресурси й частину повноважень у цій сфері недержавним організаціям. Разом із тим успіхи окремих суб’єктів, зростання довіри до

недержавних організацій з боку влади та громадян дозволяють припустити, що формується тенденція до розширення впливу громадянського суспільства і в соціальній сфері. Підвищення ролі останнього у реформуванні системи надання соціальних послуг є об‘єктивною передумовою розбудови демократичного, соціально справедливого суспільства [2].

Загалом, на ефективність соціальної політики в Україні та соціальне забезпечення негативно впливає відсутність двох важливих складових, а саме: системи оцінювання впливу різних заходів соціального захисту на становище їх одержувачів та системи ефективного обліку громадян, які потребують соціального захисту з боку держави. Так, системі соціального захисту в Україні, на сьогодні, притаманні наступні ознаки:

1) прагнення уряду надати допомогу досить широкому колу громадян (за різними оцінками, вартість всіх пільг, що повинні надаватися згідно з чинним законодавством, складає від 19 до 29 млрд. грн.) [7]. Проте не завжди громадяни дійсно потребують соціальної допомоги, або ж, навпаки, допомога настільки незначна, що не запобігає бідності населення;

2) вимоги для отримання соціальної допомоги іноді настільки жорсткі, що не тільки провокують в суспільстві утриманські настрої, але і не спрямовані на захист бідних та вирівнення доходів громадян.

Непрозора система пільг та соціальних виплат і далі домінує у сфері соціального захисту та соціального забезпечення. А замість реального соціального обслуговування населення утримується громіздка мережа державних і комунальних закладів соціального захисту та соціальних служб [7].

Візові обмеження на кордоні між Україною та ЄС загалом не сприяють культурному розвитку європейських народів – такої думки дотримуються діячі культури, які дискутували у Львові під час Конгресу культури «Східного партнерства»[6]. Як зазначають фахівці, в Україні проблема візового режиму з країнами Євросоюзу є дуже гострою і обмежує не лише

міжособові та міжкультурні контакти, а й ділові зв'язки, а тому і сповільнює темпи прогресивної трансформації економіки регіонів.

Отримання шенгенської візи є процесом, що має різну складність для мешканців різних регіонів України. Зокрема, за результатами досліджень [5], мешканці саме Карпатського регіону частіше отримують візи у країни Євросоюзу, а також одержують менший відсоток відмов у порівнянні із мешканцями інших регіонів України. Хоча введення безвізового режиму і потребує, насамперед, політичних рішень, однак сприяти реалізації відповідного сценарію можуть також інші інституції громадянського суспільства – недержавні організації, етнонаціональні спільноти. Більше того у сучасних умовах міжкультурний обмін можливий і без перетину лінії кордону. Зростання інтенсивності таких віртуальних транскордонних зв'язків також наближає момент прийняття реальних рішень щодо безвізового режиму у шенгенській зоні.

Отже, можемо погодитися із думкою В. Гейця про те, що зближення України з ЄС, насамперед, має відбуватися не стільки в економічній і політичній сфері, скільки в соціальній – у царині соціалізації – способі життя, цінностях, що його зумовлюють, вихованні та освіті нинішніх і майбутніх співгромадян на європейський кшталт. Хоча слід зважати, що теперішні соціально-економічні та суспільно-політичні досягнення ЄС є результатом тривалого історичного процесу, в ході якого і сформувалася сучасна євроспільнота – сукупність людей, у яких протягом кількох поколінь поступово формувалася європейська ментальність. Її стрижнем є спільна, попри національні відмінності й самобутність кожної країни ЄС, повага і безперечне визнання традицій, норм і правил, які становлять змістовну основу сучасної європейської демократії [1, с. 8].

З урахуванням усіх проаналізованих вище особливостей та перспектив розвитку соціальної сфери регіону у контексті активізації євроінтеграційних процесів можемо узагальнити переваги, недоліки, можливості та загрози перспективного розвитку соціальної сфери Карпатського регіону у вигляді

матриці SWOT-аналізу (табл. 1).

Таблиця 1

Результати SWOT-аналізу розвитку соціальної сфери Карпатського регіону під впливом євроінтеграційних процесів

Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
- нові робочі місця; - покращення стандартів життя; - розширення можливостей для професійного зростання; - зростання можливостей транскордонної співпраці у соціальній сфері; - підвищення конкурентоспроможності наукових кадрів регіону; - підвищення ефективності медичного обслуговування; - розширення світогляду та зміна способу життя населення; - покращення туристичної інфраструктури регіону;	- зростання безробіття і зв'язку із скороченням кадрів у бюджетних установах; - низький рівень доходів більшості населення регіону; - невідповідність рівня освіти населення та потреб ринку праці; - низька мобільність наукових кадрів регіону; - незадовільна матеріально-технічна база медичних закладів регіону; - поширення девіантних моделей поведінки серед різних соціальних груп; - неналежний рівень розвитку усіх видів інфраструктури регіону, насамперед, транспортної;
Можливості (O)	Загрози (T)
- підвищення вимог до кваліфікованих працівників; - адаптація зарубіжного досвіду надання соціальних послуг для вітчизняних умов; - сповільнення міграційного відтоку кваліфікованих кадрів; - адаптація напрямів та спеціальностей підготовки студентів у вищій школі відповідно до європейських зразків; - розширення доступу до європейського ринку медичних товарів і послуг; - зростання транскордонної мобільності населення; - зростання туристичних потоків із країн ЄС; - інтеграція наукової сфери регіону в європейську систему науки;	- зростання міграційного відтоку населення регіону в країни ЄС; - зростання конкуренції у сфері послуг регіону; - втрата національної та культурної ідентичності, акультурація.

Розроблено автором

Із урахуванням наявного досвіду перебігу євроінтеграційних процесів у країнах Центрально-Східної Європи, а також беручи до уваги специфіку Карпатського регіону України, сильними сторонами розвитку соціальної сфери досліджуваного регіону під впливом євроінтеграційних процесів можуть бути насамперед поява нових робочих місць та загалом розширення

можливостей для професійного зростання працівників.

Очікується також покращення стандартів життя у регіоні, яке неодмінно супроводжуватиме конвергенцію регіональних суспільних систем України та країн Євросоюзу. Зменшення міждержавних бар'єрів призведе до зростання можливостей транскордонної співпраці у соціальній сфері, а також до збільшення туристичних потоків, що в свою чергу має зумовити покращення туристичної інфраструктури регіону.

Зростання вимог до науки та освіти відповідно до європейських зразків має зумовити підвищення конкурентоспроможності науки регіону. Нарешті, технологічна співпраця із країнами ЄС дозволить підвищити ефективність медичного обслуговування.

Найбільш загальною сильною стороною розвитку соціальної сфери Карпатського регіону в умовах євроінтеграції може вважатися розширення світогляду та зміна способу життя населення. Власне формування так званої європейської ментальності є важливою перевагою активізації євроінтеграційних процесів на регіональному рівні, адже саме соціальна складова суттєво впливає на перебіг усіх інших економічних процесів в регіоні.

Водночас незадовільне соціально-економічне становище Карпатського регіону та несприятливі умови внутрішнього середовища неодмінно потребуватимуть ефективних заходів щодо нівелювання слабких сторін розвитку економіки регіону в умовах євроінтеграції, до яких можна віднести, насамперед, зростання безробіття, скорочення кадрів у бюджетних установах, низький рівень доходів більшості населення регіону, недостатність кваліфікованих кадрів для інноваційних видів економічної діяльності та низьку їх професійну мобільність.

Першочергового вирішення потребує проблема надання соціальних послуг у регіоні, яка пов'язана із неналежним розвитком усіх видів інфраструктури особливо транспортної та медичної. Загальною слабкою стороною Карпатського регіону є переважання девіантних моделей поведінки

серед різних груп населення, які зумовлюють поширення корупційної діяльності та тіньової економіки.

Водночас, в умовах активізації євроінтеграційних процесів соціальна сфера регіону отримує великий спектр можливостей. Насамперед підвищуються вимоги до кваліфікованих працівників, створюються можливості для ефективної адаптації зарубіжного досвіду для надання низки послуг у вітчизняних умовах.

Підвищення рівня життя населення регіону може призвести також до сповільнення міграційного відтоку кваліфікованих кадрів. Цьому сприятиме також ймовірна адаптація напрямів підготовки студентів у вищій школі відповідно до європейських зразків. Очікуване введення безвізового режиму може призвести до зростання транскордонної мобільності населення, у тому числі туристичних потоків із країн Євросоюзу, що призведе до додаткових можливостей для розвитку туризму в регіоні.

Важливою можливістю, що виникає у процесі євроінтеграції є розвиток наукової сфери регіону відповідно до європейських зразків та забезпечення її повноцінного фінансування.

Кількість загроз розвитку соціальної сфери Карпатського регіону, на наш погляд, є невеликою, однак їх масштаби досить суттєві. Насамперед, очевидно, що в результаті введення безвізового режиму з країнами Євросоюзу суттєво зростає міграційний відтік населення. Щоправда існують прогнози, що таким міграційним відтоком будуть охоплені переважно некваліфіковані працівники і він матиме сезонний характер.

Однак з урахуванням сучасної нестабільної суспільно-політичної ситуації в державі цілком ймовірним є і масовий виїзд мешканців регіону різних соціальних категорій та груп до країн Євросоюзу.

Висновки. Отже, нівелювання міждержавних бар'єрів, лібералізація ринку неодмінно призведуть до зростання конкуренції у сфері послуг регіону. Зважаючи на те, що саме сфера послуг має бути пріоритетною у

прогресивній трансформації регіональної економіки, загрози, з якими вона може зіткнутися у процесі євроінтеграції, набувають особливого значення.

Дуже генералізований характер у процесі будь-якої міжнародної інтеграції та глобалізації загалом має втрата національної та культурної ідентичності місцевим населенням як результат процесів акультурації. Зрозуміло, що перш ніж у запозичувати загальноєвропейські або глобальні культурні цінності і стереотипи поведінки, населення регіону мало б чітко сформувати власну національно-культурну та релігійну ідентичність і могти, таким чином, ефективно протистояти акультураційним загрозам.

За результатами проведеного SWOT-аналізу можемо зробити висновок, що соціальна сфера регіону в умовах активізації євроінтеграційних процесів отримає значні можливості для прогресивного розвитку, однак необхідно мінімізувати низку слабких сторін, що суттєво відрізняють Карпатський регіон від суміжних регіонів країн-членів Євросоюзу.

Список використаних джерел

1. Геєць В. М. Інститути соціалізації в Україні та країнах ЄС: тенденції розвитку та ключові відмінності / В. М. Геєць // Український соціум. – 2011. – № 2. – С. 7-34.

2. Горєлов Д. Роль громадянського суспільства у реформуванні системи надання соціальних послуг населенню [Електронний ресурс] / Д. Горєлов. – Режим доступу : http://old.niss.gov.ua/Monitor/desember08/28.htm.

3. Дубич К. В. Європейський досвід впровадження механізму соціального контрактування соціальних послуг / К. В. Дубич // Ефективність державного управління. – 2013. – Вип. 34. – С. 182-190.

4. Зибарева О. В. Девіантна соціалізація економіки регіонів України : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.05 / Зибарева Оксана Василівна ; Черкас. держ. технол. ун-т. - Черкаси, 2014. - 40 с.

5. Нормативно-правова база (законодавство України з питань інтеграції до Європейського Союзу)[Електронний ресурс] . – Режим доступу :

http://sfs.gov.ua/diyalnist-/mijnarodne-/integratsiya-ukraini-do-es/normatyvna-baza/

6. Політичні кордони на перешкоді культурному обміну [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dw.com/uk/

7. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. Реальний стан та перспективи реформування. – К.: Центр громадської експертизи, 2009. – 104 с.

8. Тофтісова-Матерон Р. Соціальні послуги: як побудувати українську модель на європейських підходах / Р. Тофтісова-Матерон, М. Дімітрова, К. Ньюмен. — К. : Проект ТАСІС “Посилення рег. соц. послуг в Україні”, 2006. – 225 с.

9. Ценклер Н.І. Суть і роль соціального захисту населення в ринковій економіці / Н.І. Ценклер, Р.І. Городній // Науковий вісник Ужгородського державного інституту інформатики, економіки і права. – 2004. – С. 100-105.

Ценклер Наталія Іванівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку Ужгородського ТЕІКНТЕУ.

УДК 336.6

Чишко И.С.

МЕХАНИЗМ ФОРМИРОВАНИЯ РЕСТРИКЦИОННОЙ ФИНАНСОВОЙ ГИБКОСТИ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

В статье рассмотрено механизм формирования рестрикционной финансовой гибкости субъектов хозяйствования, в качестве инструментов которого рассмотрена совокупность опционов. Предложенный механизм направлен на повышение финансовой устойчивости на основе сокращения части собственного финансирования, не удовлетворяющего субъекта хозяйствования по критерию стоимости или эффективности использования за счет заемного, и наоборот. Выделены причины формирования рестрикционной финансовой гибкости в зависимости, от которых будут различаться инструменты ее формирования. Обосновано взаимосвязь данного вида гибкости гибкости и фазы экономического цикла.

***Ключевые слова**: финансовая гибкость, рестрикционная финансовая гибкость, трансакционные издержки, реальный опцион, рыночная стоимость субъекта хозяйствования.*

Чишко І.С.

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ РЕСТРИКЦІЙНОЇ ФІНАНСОВОЇ ГНУЧКОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті розглянуто механізм формування рестрикційної фінансової гнучкості суб'єктів господарювання, в якості інструментів якого розглянута сукупність опціонів. Запропонований механізм спрямований на підвищення фінансової стійкості на основі скорочення частини власного фінансування, що не задовольняє суб'єкта господарювання за критерієм вартості або ефективності використання за рахунок позикового, і навпаки. Виділено причини формування рестрикційної фінансової гнучкості в залежності, від яких розрізнятимуться інструменти її формування. Обґрунтовано взаємозв'язок структурної гнучкості та фази економічного

циклу.

***Ключові слова**: фінансова гнучкість, рестрикційна фінансова гнучкість, трансакційні витрати, реальний опціон, ринкова вартість суб'єкта господарювання.*

Chishko I.S.

MECHANISM OF FORMATION OF THE RESTRICTION FINANCIAL FLEXIBILITY OF THE ENTITIES

The mechanism of the business entities' restriction financial flexibility formation is described. A set of options as a tool mechanism is considered. The suggested mechanism is aimed to improve financial stability by reducing the own financing, which does not satisfy by criterion of a business entity' cost or efficiency due to debt, and vice versa. The reasons for the restriction financial flexibility formation are highlighted. Tools of flexibility's formation are offered. The relationship of this type of flexibility and economic cycle are substantiated.

***Keywords:** financial flexibility, restriction financial flexibility, transaction costs, real option, business entities market value.*

Постановка проблемы. В условиях нестабильного экономического окружения на первый план выходят вопросы снижения негативного влияния эндогенных факторов. Особенно остро субъекты хозяйствования подвержены негативному влиянию факторов рынка капиталов, в частности рынка банковского кредитования и валютного рынка, которые на сегодняшний день определяют их способность рассчитываться по своим обязательствам.

Ухудшение тенденций платежного баланса (уменьшение чистого притока капитала и, наоборот, рост чистого его оттока), высокие премии за риск по внешнему государственному долгу и значительные его объемы, давление на валютный рынок, а также волатильность процентных ставок и курса валют, определяют необходимость формирования инструментов, обеспечивающих в случае необходимости сокращение капитала, не удовлетворяющего субъекта хозяйствования по критерию его стоимости или

эффективности использования.

В связи с этим актуальными являются исследования в области формирования рестрикционной финансовой гибкости с целью обеспечения возможностей для принятия оперативных финансовых решений, направленных на минимизацию потерь в результате изменения стоимости финансовых ресурсов и обеспечивающих эффективное их использование.

Анализ последних исследований и публикаций, выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Существует большое количество подходов, основанных на использовании приемов и методов теории реальных опционов. При этом, финансовая гибкость отождествляется с опционом как со встроенной возможностью корректировать управленческие решения в ходе их исполнения [1]. Фернандез П. в качестве опционов гибкости рассматривает опцион на отсрочку инвестиций, сокращение проекта, отказ от проекта, изменение условий контракта и на альтернативное использование ресурсов [5]. При этом оценку данных опционов они предлагают проводить с использованием формулы Блэка-Шоулза или биномиальной модели [3,5, 8].

Однако подходы на основе реальных опционов не оценивают уровень гибкости с целью последующего управления ею, а лишь определяют ее ценность, т.е. эффективность ее реализации на конкретный момент времени и в зависимости от сложившихся обстоятельств. Кроме того, приведенные выше подходы не учитывают различные виды гибкости и стадию экономического цикла, на которой находится в определенный момент времени экономика.

Отсюда **целью статьи** является совершенствование механизма формирования рестрикционной финансовой гибкости, включающего в себя инструменты, позволяющие быстро выявлять те проблемы управления структурой финансирования субъектов хозяйствования, которые возникают в связи с изменениями в стоимости капитала.

Изложение основного материала. Стоит заметить, что вопросы

формирования финансовой гибкости в экономической литературе рассматриваются, основываясь на выделении двух видов гибкости: стратегической и тактической. Кроме того, анализ необходимости формирования финансовой гибкости производится, преимущественно, на основе экспертных оценок. Вместе с тем, многогранность содержания экономической сущности финансовой гибкости проявляется в различных ее видах, актуальных на определенном этапе циклического развития экономики Украины и зависящих в первую очередь от конъюнктуры финансового рынка и потребностей реального сектора экономики.

Рассматривая финансовую гибкость как динамичную характеристику, т.е. субъект хозяйствования способен преодолеть неопределенность, мобилизировав при этом дополнительные возможности (пассивный финансовый потенциал), и использовать их для улучшения условий своего функционирования, заметим, что ее формирование – это длительный процесс, требующий приведения в соответствие определенных условий функционирования самого субъекта хозяйствования, определяющих возможность достижения определенного уровня гибкости.

Основываясь на опционном подходе к определению сущности финансовой гибкости, определим ее как совокупность имеющихся у него опционов, определяющих возможность своевременного расширения объемов финансовых ресурсов, сужения отдельных их видов или изменения их структуры, реализация которых позволяет субъекту хозяйствования эффективно реагировать на изменения условий ведения бизнеса, тем самым, повышая его рыночную стоимость. Таким образом, отождествляя финансовую гибкость с реальным опционом, а именно с наличием возможности изменять принятые управленческие решения уже в процессе их исполнения, можно выделить инструменты ее формирования. В практике управления реальные опционы позволяют менеджеру реализовывать сформированную гибкость для управления субъектом хозяйствования в условиях неопределенной и, зачастую, непрогнозируемой внешней и

внутренней среды. Наличие возможностей гибкой реакции на изменения внешней и внутренней среды может снизить негативное воздействие неопределенности. При этом отметим, что существуют контрактные опционы, т.е. опционы близкие финансовым, которые подразумевают заключение контракта (например, договор об открытии кредитной линии) и опционы на условия, обеспечивающие гибкость (например, поддержание резерва ликвидности или определенного уровня кредитоспособности).

Заметим, что рестрикционная финансовая гибкость направлена на сужение величины капитала определенного вида, не удовлетворяющего субъекта хозяйствования по критерию его стоимости или эффективности использования.

Предлагаемый механизм формирования рестрикционной финансовой гибкости, способствует повышению его финансовой устойчивости на основе сокращения части собственного финансирования, не удовлетворяющего субъекта хозяйствования по критерию стоимости или эффективности использования за счет заемного, и наоборот.

Эффективная реализация механизма формирования рестрикционной финансовой гибкости субъектов хозяйствования базируется на следующих принципах (рис. 1):

– конъюнктурности – потребность в данном виде финансовой гибкости определяется сложившимися условиями функционирования субъекта хозяйствования;

– информационной достаточности – эффективная реализация рестрикционной финансовой гибкости возможна при условии наличия достоверной информации относительно будущих сценариев экономического развития;

– инвариантности – наличие различных источников финансовых ресурсов, обеспечивающих возможность реализации механизма формирования рестрикционной финансовой гибкости, и сохранение его адекватности при изменении условий функционирования.

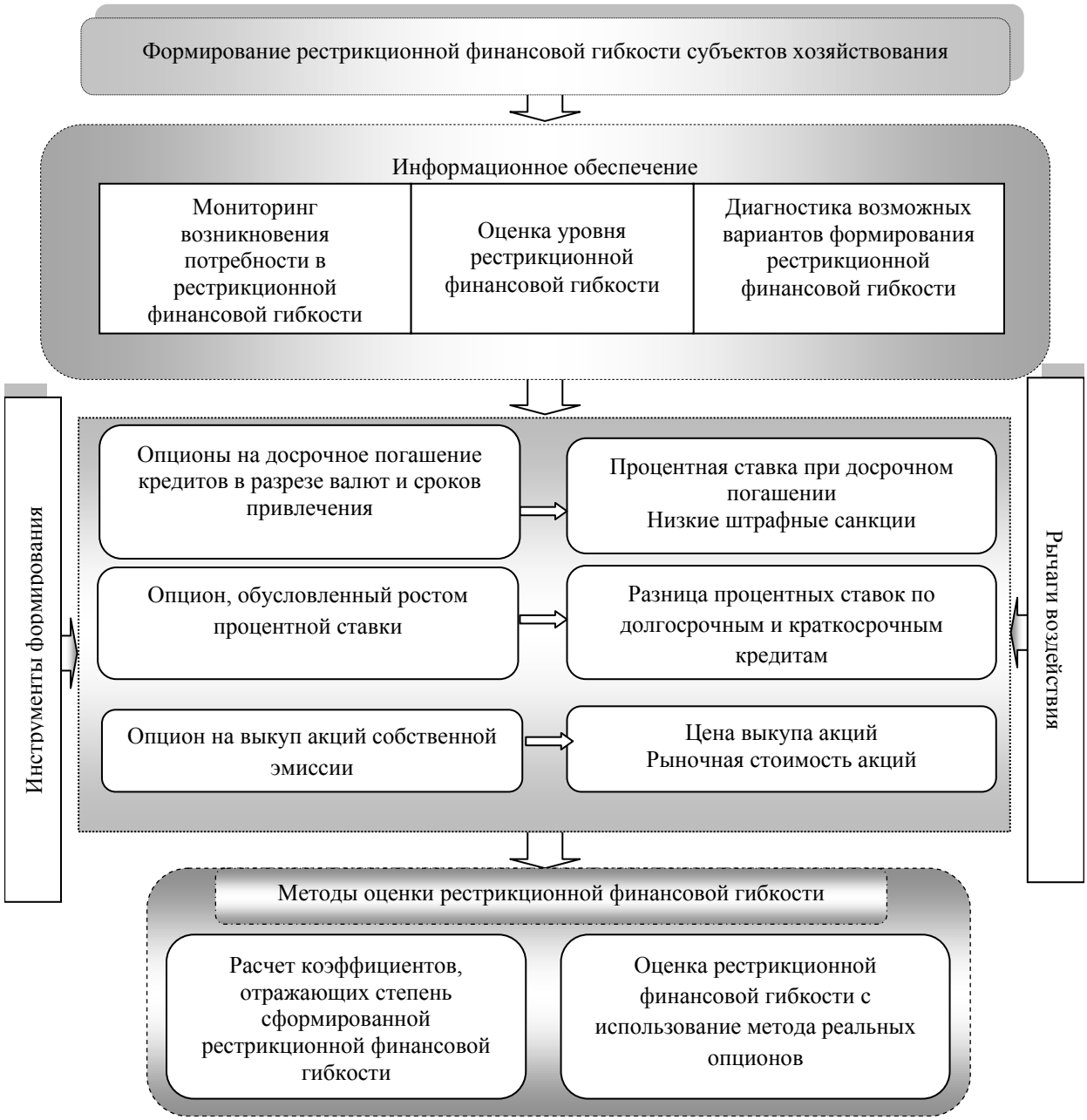

Рис. 1. Механизм формирования рестрикционной финансовой гибкости субъектов хозяйствования

Кроме того, эффективность механизма формирования финансовой гибкости субъектов хозяйствования зависит от:

– особенностей действующего законодательства и развитости рынка капиталов в Украине;

– наличия финансовых инструментов и рычагов формирования финансовой гибкости и их легитимности;

– особенностей функционирования и финансового состояния самого субъекта хозяйствования.

Как уже отмечалось, данный вид финансовой гибкости носит конъюнктурный характер, и необходимость в нем определяется преимущественно стоимостными факторами, среди которых можно выделить:

- увеличение стоимости соответствующих ресурсов, что предполагает переход от более дорогого финансирования к менее дорогому;

- увеличение степени волатильности стоимости соответствующих ресурсов, что предполагает переход от менее стабильного к более стабильному по стоимости финансированию.

В зависимости от приведенных выше причин, определяющих необходимость в рестрикционной финансовой гибкости, будут различаться инструменты ее формирования (рис. 2).

При этом в качестве инструментов будут использоваться опционы. В то же время, при формировании данного вида гибкости необходимо закладывать и финансовые опционы, позволяющие субъекту хозяйствования оперативно привлекать дополнительное финансирование для компенсации потерь в результате сокращения некоторого объема финансовых ресурсов. При этом соответствующие изменения могут происходить:

– в соотношении собственного и заемного капитала в результате сужения объемов деятельности субъекта хозяйствования;

– в структуре заемного капитала по виду валюты финансирования;

– в соотношении структуры заемного капитала по срочности его привлечения.

Формирование рестрикционной финансовой гибкости субъектов хозяйствования – это способность субъекта хозяйствования с учетом действующего законодательства и особенностей функционирования приводить опционные условия в соответствие с необходимыми требованиями и заключать одноименные контракты.

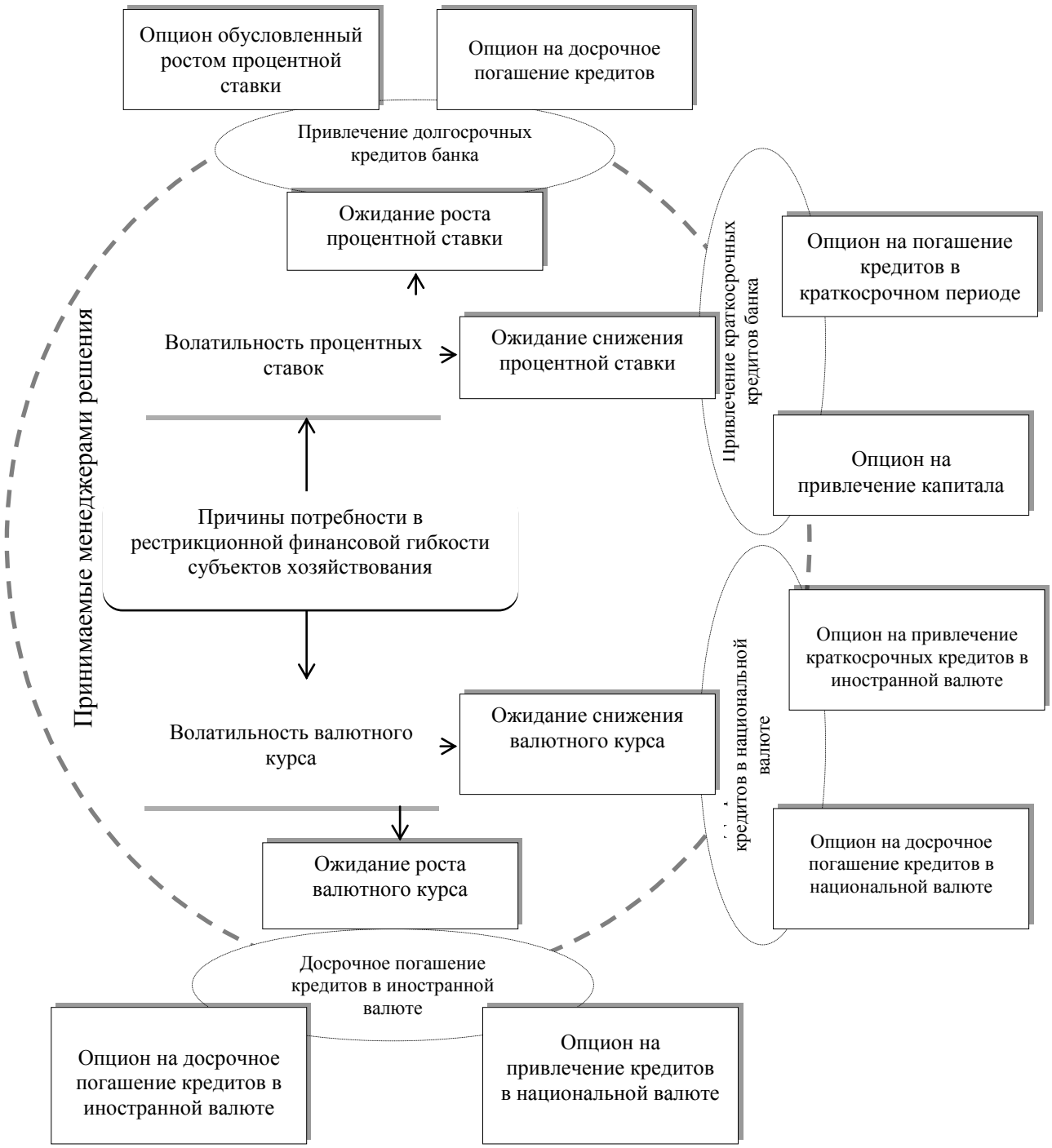

Рис. 2. Выбор инструментов рестрикционной финансовой гибкости в зависимости от причин ее формирования

Необходимо отметить, что результатом формирования данного вида финансовой гибкости является совокупность опционов, обеспечивающих субъекту хозяйствования оперативность, маневренность и экономичность принимаемых решений в финансовой политике (рис. 3). Более того, данные характеристики гибкости позволяют субъекту хозяйствования достичь

некоторого эффекта и сократить определенные виды издержек.

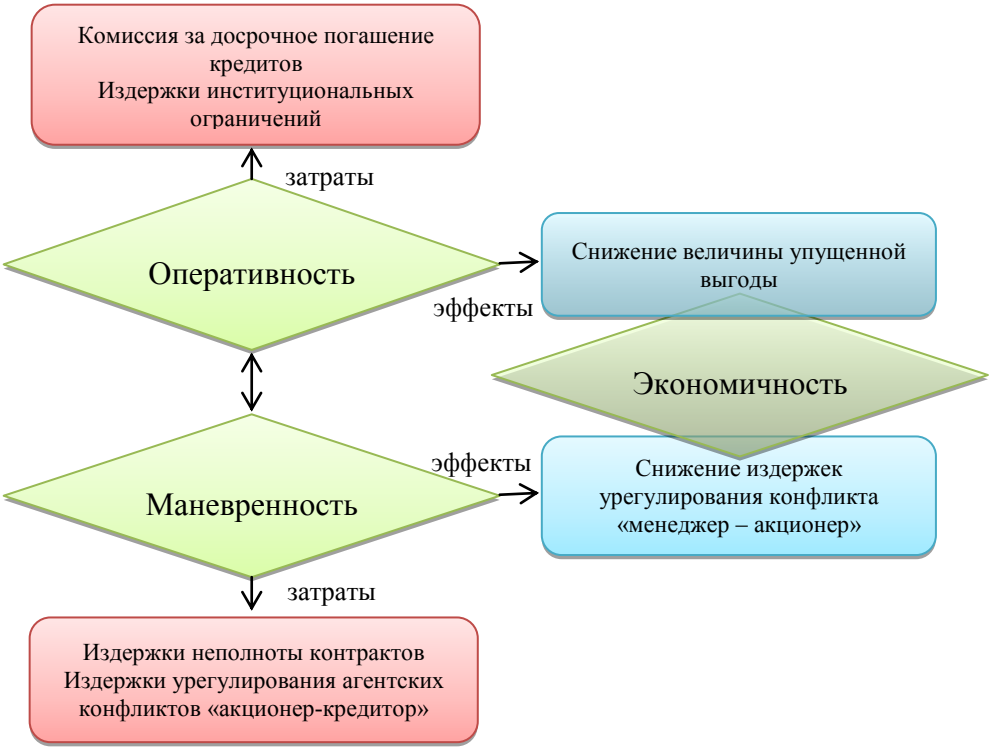

Рис. 3. Взаимосвязь характеристик, определяющих проявление рестрикционной финансовой гибкости

Заметим, что существуют общие эффекты, свойственные всем инструментам данного вида гибкости и специфические, проявление которых зависит от формирования и реализации конкретного инструмента. Формирование гибкости влечет за собой появление необратимых затрат, которые по своему характеру являются платой за возможность в будущем принимать гибкие финансовые решения. К таким затратам можно отнести:

1) комиссия за досрочное погашение кредитов – представляет собой плату банку за возможность преждевременно погасить имеющиеся у субъекта хозяйствования обязательства:

$$\Pr = (k_b + h_n) \times D_l, \quad (1)$$

где k_b – величина комиссии банка за досрочное погашение кредита, %;

h_n – величина процентной ставки за кредит, %;

D_l – сумма оставшихся к погашению кредитных ресурсов субъекта

хозяйствования.

2) издержки институциональных ограничений (TC^{in}) – затраты, возникающие в результате ограничений, накладываемых действующим законодательством Украины. Так, например, заключая импортные контракты, субъекты хозяйствования не могут определять валюту платежа, что увеличивает риск потери части дохода в результате изменения валютного курса. Кроме того, для получения разрешения на осуществление таких расчетов в национальной валюте Украины между резидентами и нерезидентами необходимо получение индивидуальной лицензии, что влечет за собой появление дополнительных трансакционных издержек:

$$TC^{in} = (Cv' - Cv) \times S + TC^{lg}, \quad (2)$$

где CV', CV – валютный курс соответственно на момент заключения импортного контракта и на момент платежа по контракту;

S – сумма платежа по контракту;

TC^{lg} – трансакционные издержки, вызванные законодательными ограничениями.

3) издержки неполноты контрактов (TC^{k}) – затраты, связанные с невозможностью досрочного погашения кредитов из-за отсутствия в кредитном договоре одноименного пункта:

$$TC^{k} = D_p^{'} - D_p^{0}, \quad (3)$$

где D_p', $D_p^{\,0}$ – сумма кредитных выплат соответственно при досрочном погашении и без возможности досрочного погашения;

4) издержки урегулирования агентских конфликтов между акционерами и кредиторами. Данный конфликт порождается изначальным различием в правах и рисках, существующих у акционеров и кредиторов.

Несмотря на имеющиеся издержки формирования рестрикционной финансовой гибкости на уровне субъектов хозяйствования, данный вид гибкости способствует появлению следующих эффектов:

1) снижение величины упущенной выгоды. Наличие возможности

оперативного перехода от одного источника финансирования к другому ведет к снижению величины упущенной выгоды (LB_{RFF}), возникающей из-за повышения процентной ставки и, определяемую разницей между величиной чувствительных к изменению процентных ставок денежных поступлений от инвестиционной деятельности ($ICF_{FD}^{пл}$), а также оттоком денежных средств по финансовой деятельности ($CF_{FD}^{пл}$):

$$LB_{RFF} = CF_{FD}^{пл} - ICF_{FD}^{пл}; \quad (4)$$

2) снижение конфликта между акционерами и менеджментом (TCcon), что достигается благодаря дисциплинирующему влиянию долга.

Еще раз подчеркнем, что наряду с рассмотренными общими эффектами и затратами, в процессе формирования конкретных инструментов рестрикционной гибкости будут появляться и специфические затраты и эффекты.

Далее рассмотрим более подробно методологию формирования рестрикционной финансовой гибкости в разрезе отдельных ее инструментов. Данный вид гибкости характеризует встроенную возможность или способность субъекта хозяйствования к сужению его финансового потенциала без существенной потери экономической эффективности. Стоит заметить, что финансовая гибкость редко достигается с использованием только одного опциона. Это предопределяет актуальность учета совокупности опционов и возможные взаимодействия между ними.

Особую актуальность данный вопрос приобретает в реалиях украинской экономики, неразвитости фондового рынка, а также несовершенства действующего законодательства, ограничивающего возможности использования финансовых деривативов. Отсюда действенным инструментом, позволяющим принимать гибкие финансовые и управленческие решения, выступают опционы. Последние, выступая как право, а не обязательство, позволяют субъекту хозяйствования принимать гибкие решения относительно сокращения части «неэффективного» капитала

и тем самым существенно сократить затраты.

Преимуществом использования опционов при формировании данного вида финансовой гибкости является то, что их стоимость определяется как внутренними, так и внешними факторами, учет которых позволит создать возможности для адаптации к изменениям. Так, например, при подписании кредитного договора целесообразно предусмотреть условия досрочного погашения кредита, особенно при ожидании изменения процентной ставки с целью привлечения более дешевых ресурсов. Игнорирование опционов, встроенных в кредитный договор, может привести к значительной недооценке таких договоров.

Анализируя возможные инструменты формирования рестрикционной гибкости, следует отталкиваться от причин возникновения потребности в ней. Как отмечалось ранее, одной из причин является ценовая волатильность - колебание процентной ставки по заемному финансированию, что определяет период привлечение данных ресурсов и эффективность их использования. Так, в случае ожидания роста процентных ставок в будущем субъекту хозяйствования целесообразно привлекать долгосрочные кредитные ресурсы, а в случае ожидаемого снижения процентных ставок – краткосрочные.

В случае имеющихся у субъектов хозяйствования ожиданий относительно изменения курса валюты, в которой выдан кредит, целесообразно выбрать такую валюту платежа, которая является стабильной относительно гривны, либо осуществить полную замену обязательств в иностранной валюте на аналогичные в национальной. Но в силу имеющихся институциональных ограничений, несовершенства действующего в Украине законодательства, регулирующего валютные отношения и использование финансовых деривативов, актуализируется вопрос формирования реальных опционов, позволяющих минимизировать потери от изменения валютного курса, а также сокращать объем «неэффективного» заемного капитала.

Определение эффективности формирования инструментов

рестрикционной финансовой гибкости субъектов хозяйствования будет осуществляться на основании ранее предложенной методики и с учетом сопоставления затрат и эффектов от формирования и исполнения опционов.

Рассмотрим данную методику более подробно на примере влияния изменения процентных ставок на решения менеджмента относительно кредитных ресурсов (рис. 1).

Тенденция к повышению процентных ставок на рынке банковского кредитования требует принятия оперативных решений, направленных на снижение величины потери в результате увеличения стоимости заемного финансирования. Одним из возможных инструментов снижения потери стоимости финансирования выступает опцион на привлечение долгосрочных ресурсов. Особенностью последнего является сочетание в себе опциона от роста процентных ставок и опциона на досрочное погашение кредита. Заметим, что данные опционы разного типа: опцион от роста процентной ставки – это опцион-колл на привлечение долгосрочных кредитных ресурсов по фиксированной процентной ставке, а опцион на досрочное погашение кредита – это опцион-пут на заемные ресурсы. Опираясь на исследования взаимосвязи опционов, проведенные Тригиоргиесом Л. [9], будем рассматривать данные опционы как аддитивные, что объясняется разной типологией опционов и низкой степенью взаимодействия. Отсюда, совокупный эффект от исполнения предложенных опционов может быть определен как сумма их индивидуальных эффектов:

$$E^{c}{}_{O} = \sum_{t=1}^{n} E_{O}^{'} . \qquad (5)$$

Опцион от роста процентной ставки изначально «заложен» в кредитный договор на привлечение средств на долгосрочной основе, т.к. на период действия кредитного договора процентная ставка фиксирована (если иное не оговорено в договоре). Этот опцион имеет следующие характеристики:

Опцион от роста процентной ставки изначально «заложен» в

кредитный договор на привлечение средств на долгосрочной основе, т.к. на период действия кредитного договора процентная ставка фиксирована (если иное не оговорено в договоре). Этот опцион имеет следующие характеристики:

– Pr_{G} – премия за предоставленное по договору право – комиссия банка за открытие и обслуживание кредитного договора;

– Pa_{G} – цена базового актива - процентная ставка по долгосрочным кредитным ресурсам на момент исполнения опциона;

– Pp_{G} – цена исполнения опциона - процентная ставка, зафиксированная в кредитном договоре.

Внутренняя стоимость опциона от роста процентной ставки будет определяться на основе модели Блэка-Шоулз

$$\mathrm{C}= \mathrm{P}a_s F(d_1) - Pp_s e^{-rt} F(d_2), \tag{6}$$

$$d_1 = \frac{\ln \frac{Pa_G}{Pp_G} + \left(r + \frac{\sigma^2}{2} \right) t}{\sigma \sqrt{t}}, \tag{7}$$

$$d_2 = d_1 - \sigma \sqrt{t}, \tag{8}$$

где F – значение функции нормального распределения вероятностей для d_1 и d_2;

t – время, остающееся до окончания срока действия опциона;

r – безрисковая процентная ставка;

σ – среднеквадратическое отклонение процентной ставки по долгосрочным кредитам.

Таким образом, внутренняя стоимость данного опциона растет при:

– увеличении вероятности возникновения необходимости субъекта хозяйствования в дополнительном финансировании;

– росте процентной ставки по заемному финансированию.

Решение об эффективности исполнения данного опциона будет определяться двумя факторами: отрицательной величиной внутренней стоимости оцениваемого реального опциона и положительной величиной

эффекта, возникающего в результате реализации опциона.

Аналогичным образом проводится оценка эффективности формирования совокупности опционов, представленных на рис. 1.

Выводы. Предложенный механизм формирования рестрикционной финансовой гибкости субъекта хозяйствования направлен на повышение его финансовой устойчивости на основе сокращения части собственного финансирования, не удовлетворяющего субъекта хозяйствования по критерию стоимости или эффективности использования за счет заемного, и наоборот. Реализация данного механизма базируется на следующих принципах: конъюнктурности – необходимость в данном виде финансовой гибкости определяется сложившимися условиями функционирования субъекта хозяйствования; информационной достаточности – положительный результат от реализации рестрикционной финансовой гибкости возможен при условии наличия достоверной информации относительно будущих сценариев экономического развития; инвариантности – наличие различных источников финансовых ресурсов, обеспечивающих возможность реализации механизма формирования рестрикционной финансовой гибкости, и сохранение его адекватности при изменении условий функционирования. В качестве инструментов механизма предложена совокупность опционов: опционы на досрочное погашение кредитов в разрезе валют и сроков привлечения; опцион, обусловленный ростом процентной ставки и опцион на выкуп акций собственной эмиссии. Особенностью данного механизма является сочетание в себе совокупности реальных и финансовых опционов, использование которых обусловлено волатильностью процентных ставок, курса иностранных валюты и стоимостью собственных финансовых ресурсов.

Список использованных источников

1. Дамодаран А. Инвестиционная оценка: инструменты и техника оценки любых активов / А. Дамодаран [пер. с англ. Д. Липинский, И. Розмаинский и др.]. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. – 1342с.

2. Adjaodi F. The effect of board quality on performance: a study of Canadian

firms / F. Adjaodi, D. Zeghal, S. Andaleeb // Corporate Governance. – 2007. – № 15. - Pp. 12-25.

3. Calistrate D. A recombining binominal tree for valuing real options with complex structures/ D. Calistrate // Journal of financial economics. – 2006. - №5. – P. 124-135.

4. Copeland T. Real options: a practitioner's guide / T. Copeland, V. Antikarov. - Texere, 2001 – 372 p.

5. Fernández P. Valuing real options: frequently made errors / P. Fernandez // Journal of Financial Transformation, Vol. 13, 2005. - Pp. 77 – 81.

6. Handerson V. The Black-Scholes model / V.Handerson // Quantitative finance. – 2004. - №2. – P. 24-47.

7. Mason S. P. Valuing financial flexibility [Electronic resource] / S. P. Mason // Financing Corporate Capital Formation, 1986. - Mode of access: http://www.nber.org/papers/w1522

8. Neufville R. Real options: dealing with uncertainty in system planning and design / R. Neufville // Integrated Assessment. – 2005. - № 1. – P. 26-34.

9. Trigeorgis L. Evaluating leases with complex operating options / L. Trigeorgis // European Journal of Operational Research, 1996. - №91. – P. 315-329

Чишко Ирина Сергеевна – кандидат экономических наук, доцент кафедры банковского дела и финансового мониторинга.

Шевчук С. В

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОРІЄНТИРИ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМ БОРГОМ В УКРАЇНІ

У статті досліджено сутність управління державним боргом у розрізі реалізації стратегічних орієнтирів зменшення залежності від зовнішніх запозичень. Проаналізовано переваги та досліджено недоліки залучення коштів державою у контексті впливу на перебіг економічних процесів в країні. Запропоновано шляхи оптимізації та зменшення державного боргу в Україні.

Ключові слова: *державний борг, зовнішні запозичення, інвестиції, інфляція, девальвація.*

Шевчук С.В.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОРИЕНТИРЫ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫМ ДОЛГОМ В УКРАИНЕ

В статье исследована сущность управления государственным долгом в разрезе реализации стратегических ориентиров уменьшения зависимости от внешних заимствований. Проанализированы преимущества и исследованы недостатки привлечения средств государством в контексте влияния на ход экономических процессов в стране. Предложены пути оптимизации и уменьшения государственного долга в Украине.

Ключевые слова: *государственний долг, внешние заимствования, инвестиции, инфляция, девальвация.*

Shevchuk S.V.

CONCEPTUAL GUIDELINES FOR PUBLIC DEBT MANAGEMENT IN UKRAINE

In the article the essence of debt management in the context of the implementation of strategic guidelines to reduce dependence on external borrowings. The advantages and disadvantages of raising funds studied in the

context of state influence on the economic processes in the country. The ways to optimize and reduce dependence on external borrowing in Ukraine.

***Keywords**: public debt, external borrowing, investment, inflation and devaluation.*

Постановка проблеми. За останні декілька століть теорія управління державним боргом країни стала загально визнаною теоремою, що кожен раз потребує новаційних підходів у її доведенні. Жодна цивілізована держава, на сьогодні, не обходиться без зовнішніх, а особливо внутрішніх запозичень. Динаміка глобалізаційного поступу тільки поглиблює відповідний процес, зумовлюючи виникнення новітніх концепцій та трансформаційних моделей економічних взаємозв'язків, що, в свою чергу, актуалізує проблематику ефективного управління державним боргом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вітчизняні та зарубіжні науковці приділяють значну увагу питанням державних запозичень та пошуку оптимального механізму управління державним боргом. Становлення та розвиток державного боргу досліджували у своїх працях такі науковці як: Г. Осадчий, Т. Богдан, В. Вавілова, З. Варналій, В. Геєць, М. Карліна, В. Козюк, В. Корнєєв, І. Лютий, М. Макаренко, Г. Рибалко, В. Тіткова, І. Хакамада та інші. Проте на сьогодні у вітчизняній теорії та практиці залишається недостатньо дослідженим питання регулювання державного боргу у контексті нових соціально-економічних дисбалансів, пошуку нових тактичних та стратегічних напрямів підвищення ефективності обслуговування та погашення державного боргу.

У відповідному контексті **метою статті** є аналіз основних тенденцій зміни структури державного боргу України та напрацювання рекомендацій щодо оптимізації боргових зобов'язань держави.

Виклад основного матеріалу. Згідно Бюджетного кодексу України державний борг – це загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення [1].

Дуалістичність відповідної системи запозичень, а головне рівень ефективності використання залучених коштів, породжують чималі дискусії на державному, регіональному та локальному рівні. Зокрема, процес отримання позик, з одного боку, дозволяє країні швидко варіювати грошовими ресурсами у вирішенні нагальних фінансових питань, стимулювати перспективні інноваційні проекти, різноманітні програми та здійснювати реформи, з іншого – неефективне використання – є суттєвим навантаження на державний бюджет, фактором соціальної напруги та зменшенням економічної безпеки країни. В загальному форматі, саме другий варіант активізує ланцюгову реакцію, що призводить до зниження рівня боргової безпеки країни, зростання податкового навантаження на суб'єкти господарювання, активізації інфляційних процесів, девальвації національної валюти, «відпливу» грошових активів та зниження конкурентоспроможних позицій країни у міжнародний рейтингах.

На сьогодні, в Україні спостерігається саме наступна тенденція. За роки незалежності державний борг формувався під впливом потреб оперативного фінансування поточних бюджетних видатків та без визначеного стратегічного напряму економічних реформ, що і зумовлювало його арифметичне збільшення. За офіційними даними Міністерства фінансів України державний та гарантований державою борг у співвідношенні до ВВП у березні 2014 року становив 52,7% [2], за неофіційною інформацією цей показник оцінювався на рівні 70%, а на кінець 2014 року за офіційною статистикою відповідний показник зріс до 88,2% [3]. Аналізуючи структуру державного боргу, варто зазначити, що 49,7% становлять запозичення за внутрішніми облігаціями, 31 % за зовнішніми облігаціями, 19,3% інші запозичення включаючи кредити МВФ, МФО, НБУ та інших країн.

Серед основних причин швидкого зростання державного боргу України більшість науковців називають нестабільну політико-економічну ситуацію у країні, необхідність збільшення валютних резервів для забезпечення стабілізації національної грошової одиниці; значні обсяги бюджетного

дефіциту; залежність від імпорту енергоносіїв; домінування 3 та 4 технологічного укладу галузей національної економіки тощо. Так С. Черничко та Т. Черничко [4] у своїй праці концентрують увагу на факторах впливу збільшення державних зобов’язань, виокремлюючи об'єктивні та суб'єктивні причини. До об'єктивних відносячи глобалізаційні дисбаланси світової економіки та зовнішні шоки макроекономічної політики держави, зокрема виникнення кризових явищ в економіці країни; погіршення світової економічної кон'юнктури; форсмажорні обставини, що пов'язані з природними катаклізмами; боргові зобов'язання, що виникли у зв'язку із зміною суспільного ладу тощо. Серед суб'єктивних, науковці виокремлюють здебільшого неефективний управлінський вектор владної вертикалі, що у свою чергу знижує ефективність реалізації запланованих проектів. До таких відносячи політику Національного банку України; популістські передвиборні соціальні програми; невірно спроектований та затверджений бюджетний закон країни; несвоєчасне спрямування дотацій та субсидій з державного до місцевих бюджетів, що викликає необхідність залучення позикових коштів для фінансування поточних, планових проблем; нецільове використання бюджетних коштів; тощо. Із думкою авторів важко не погодитися, проте, ми вважаємо, що саме перелічені суб’єктивні фактори у більшій мірі стали каталізатором абсорбції залучених активів та інструментом перетворення державного боргу у боргову яму.

Повертаючись до аналізу аналітико-фактологічного матеріалу, зображеного в таблиці 1 та на рисунку 1 можна констатувати наступне.

Державний борг за період з 2008 по 2014 рік зріз у 3,5 рази, при цьому зростання державного боргу супроводжувалося дискусійними напрямами використання отриманих коштів у розрізі реалізації запланованих проектів державного, регіонального та місцевого формату. Відповідні рішення використання залучених ресурсів обумовлюють низку негативних тенденцій, що не сприяють відновленню економіки держави при цьому дестабілізуючи

боргову, інвестиційну та грошово-кредитну політику, що демонструє співвідношення державного боргу до ВВП рис. 1.

Таблиця 1

Динаміка боргових зобов'язань України 2008-2014 рр. (млрд. дол. США).

Показники	**2008 р.**	**2009 р.**	**2010 р.**	**2011 р.**	**2012 р.**	**2013 р.**	**2014 р.**
Державний борг:	17,0	26,5	40,6	44,7	49,9	60,1	60,1
– внутрішній борг;	5,8	11,4	17,8	20,2	2 3,8	32,1	29,2
– зовнішній борг.	11,2	15,1	22,8	24,5	26,1	27,9	30,8
Заборгованість перед МФІ	3,2	8,5	10,4	10,6	10,0	7,7	10,7
Гарантований державою борг	7,6	11,3	13,7	14,5	14,5	13,1	9,8
Сума державного та гарантованого державою боргу	24,6	37,8	54,3	59,2	64,5	73,2	69,9

Джерело: Складено автором за даними Офіційного сайту Міністерства фінансів України [2].

Враховуючи також дані Національного банку України [5], варто констатувати, що протягом IV кварталу державний та гарантований державою борг зріс на 138,2 млрд. грн., або 14.3%. Суттєвий вплив на зростання боргу мала девальвація гривні, ураховуючи валютну складову, яка в останні роки становила в середньому близько 65%. Показник державного боргу на кінець 2014 року становив 947 млрд. грн., що у порівнянні із початком відповідного року характеризує його збільшення майже вдвічі. У стільки ж разів зріс зовнішній державний борг та досяг відмітки у 486 млрд. грн. Не залишилася без змін внутрішня складова державного боргу, яка також зросла на 79,4% – до 461 млрд. грн., що частково пояснюється суттєвим дефіцитом сектору загального державного управління. Тобто, привалююче місце зовнішніх запозичень у сумі державного боргу, прогресуючий ріст інфляційних процесів у країні та девальвація національної валюти, що за офіційними даними НБУ у 2014 році склала 97% (за міжбанківським курсом 134%) і продовжила падіння у 2015 році, зумовили

збільшення боргових зобов'язань у двічі та обумовили достатньо жорстку фіскальну політику держави на далі.

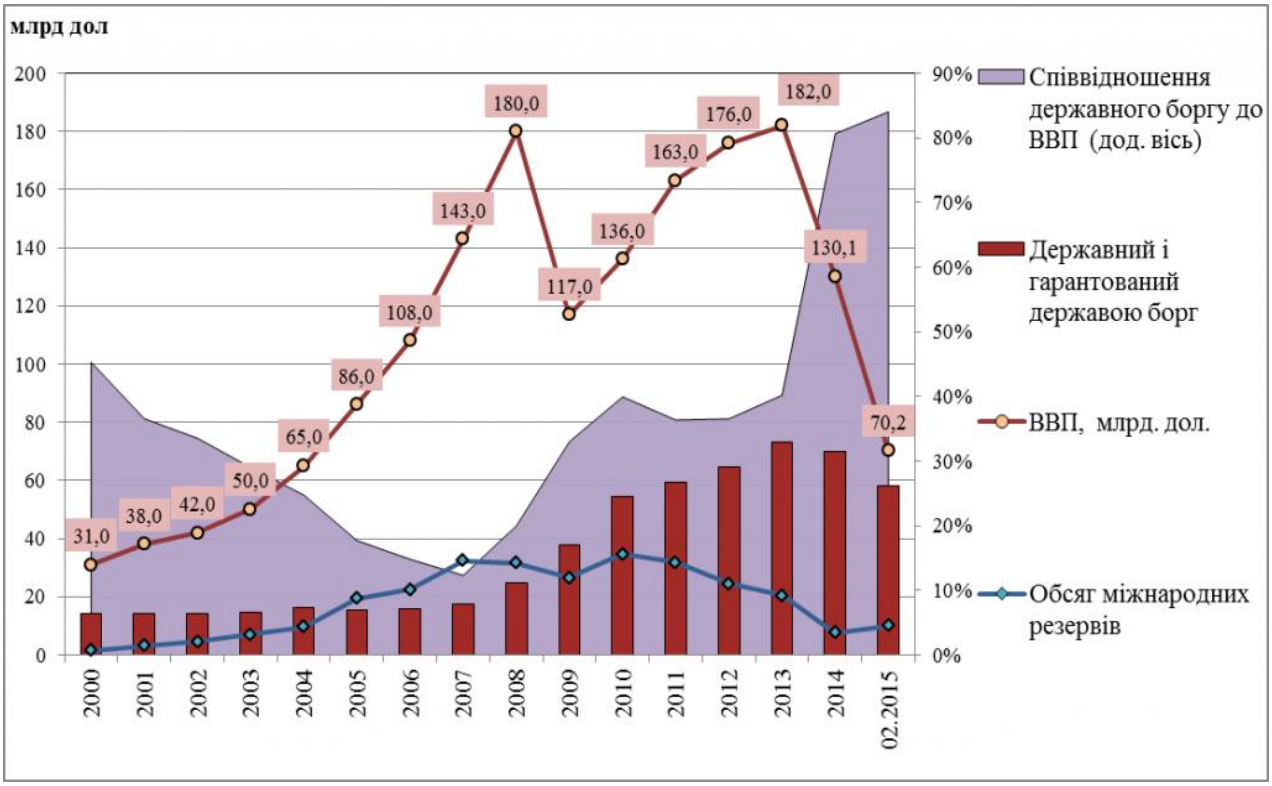

Рис. 1 Співвідношення держаного та гарантованого державою боргу до ВВП у 2000-2014 рр.

Джерело: Офіційний сайт Міністерства фінансів України [2]

Поєднуючи зазначене вище із нераціональним залученням позикових коштів під державні гарантії, непрозорим проведенням тендерів з державних закупівель, корупційними схеми, що спричиняють несвоєчасне фінансування та реалізацію інвестиційних, соціальних та інфраструктурних проектів маємо замкнуте коло, тобто ефект казуальності, який можна охарактеризувати наступними тезами:

– спекуляційність та безперспективність погашення залучених коштів, які наростають арифметичною прогресією, що призводить тільки до нових запозичень;

– безальтернативність використання залучених коштів, левова частка яких йде на обслуговування державного боргу та фінансування соціальних програм розвитку, які жодним чином не пов'язані з активізацією економічних процесів в країні;

– цілковита невизначеність системності та послідовності дій державних органів, у разі неотримання наступного траншу від Міжнародних фінансових інститутів або інших кредиторів;

– відсутність внутрішніх інвестиційних перспектив, що дозволило б диверсифікувати структуру державного боргу у розрізі розвитку ринку гривневих запозичень Уряду та збільшення частки боргу в національній валюті.

Проте окрім уже названих негативних факторів економічної дестабілізації, вважаємо за потрібне додатково звернути увагу на один із вагомих чинників, що негативно впливає на боргові зобов'язання держави, а саме домінування в структурі державного боргу України заборгованості в іноземній валюті. На думку Т. Богдан, державні запозичення, які нині в Україні проводяться переважно в іноземній валюті чи з гарантіями збереження валютного еквіваленту позики, призвели до критичного загострення проблеми валютних ризиків державного боргу України [6, с. 11].

Деформації в структурі державного боргу України викликані надмірним покладанням Уряду на залучення зовнішніх і внутрішніх позик в іноземній валюті. У даному контексті виникає необхідність переорієнтації боргової політики держави на використання внутрішніх джерел і резервів, а також першочерговим завданням залишається розвиток ринку гривневих запозичень Уряду і збільшення частки боргу в національній валюті у структурі державного боргу щонайменше до 50%. Такі заходи мають знизити валютні ризики і ризики пролонгації державного боргу України [6, с.10].

У відповідному контексті стабілізуючим механізмом мала стати бюджетно-податкова політика, проте у нинішніх умовах економічного поступу державний інструментарій ставить більше запитань чим дає відповідей. Як відомо фіскальна політика країни є вагомим засобом активізації економічної діяльності через позитивний вплив на рівень сукупного попиту і доходів економічних суб'єктів. Незважаючи на зниження економічної активності, у 2014 році податкові надходження збільшилися на

3,8% порівняно з 2013 роком та становили 367.5 млрд. грн., або 80,6% від загального обсягу доходів зведеного бюджету [5]. Проте, варто зазначити, що зростання податкових надходжень відбулося внаслідок податкових новацій та інфляційно-девальваційних процесів. Як наслідок, проведення жорсткої фіскальної політики у 2014 році та першій половині 2015 року спричинило скорочення бюджетних коштів як джерела фінансування в 1,4 раза в номінальному вираженні. Дефіцит обігових коштів підприємств в умовах низької кредитної активності призвів до зниження власних коштів підприємств як джерела фінансування інвестицій на 3,4%.

Водночас, стримуюча бюджетна політика, у розрізі зменшення інвестиційних проектів в реальний сектор, стала чинником уповільнення економічної активності та погіршення перспектив економічного зростання. Державні органи влади, у даному контексті намагаються вирішити проблему не достатності інвестицій у певних секторах за рахунок нарощування гарантованого боргу. Проте, варто наголосити, що відносно допустимий рівень державного боргу України вже перейшов критичну межу економічно-обґрунтованого рівня безпеки, що для країн з низькими і середніми доходами становить 40% ВВП.

Як показує практика, протягом тривалого часу в Україні головною методикою боротьби з погашення державного боргу була і є реструктуризація боргових зобов’язань. Головна сутність відповідного механізму полягає у перенесенні строків платежу по зовнішньому боргу із можливими додатковими угодами такими як: часткове списанням боргу, рефінансування, конверсія в нові боргові інструменти тощо. Проте процес реструктуризації, крім важких та делікатних умов реалізації, надає лише короткостроковий ефект полегшення для боржника, збільшуючи виплати у майбутньому за рахунок додаткових процентів у новий період погашення. На нашу думку, тут доцільно було б звернути увагу на зарубіжну практику, зокрема на обмін зобов'язань на нові неборгові активи. Новаційний механізм реструктуризації педбачає обмін на цінні папери, що сторони можуть

конвертувати у фінансування проектів у сфері навколишнього середовища, розвитку, чи анулювати борг в обмін на певні законодавчі або політичні поступки. Статус сторін боргової угоди може не змінюватися, а умови нового зобов'язання можуть суттєво відрізнятися від умов попереднього зобов'язання.

Проте як уже зазначалося реструктуризація не є панацеєю, а є компромісом у безвихідній ситуації для боржника. Тому доцільно виглядає вектор переорієнтації політики заміщення зовнішніх та внутрішніх валютних позик внутрішніми позиками, деномінованими в гривні, що зменшить залежність державних фінансів України від стрімких переливів міжнародних капіталів і карколомних змін обмінних курсів.

Основними підоймами активізації внутрішнього ринку позичкових капіталів в Україні мають стати вдосконалення організаційно-правової бази функціонування ринку державних цінних паперів та підвищення інвестиційної привабливості внутрішніх боргових зобов'язань. Хоча державні облігації мають розміщуватися переважно на ринкових умовах, за певних умов не варто виключати можливість участі НБУ в первинних аукціонах з розміщення ОВДП. Такими умовами можуть бути: втрата доступу до зовнішніх ринкових позик, тимчасове зниження ринкового попиту на ОВДП, пікові виплати за державним боргом при неможливості залучення ринкових позик за розумними ставками [6].

На нашу думку, сам по собі державний борг не є загрозою. Синонімом категорії «фінансовий тягар» він став під час нераціонального та безсистемного використання залучених коштів. Адже, саме не цільове використання грошових активів є фактором загрози фінансової безпеки та економічного розвитку держави. Ретроспектива динаміки державних запозичень провідних країн світу свідчить, що розмір державного боргу у відношенні до ВВП цих держав становить набагато суттєвіший відсоток ніж в Україні, зокрема Австрія – 54%, Німеччина – 80%, Італія – 112%, США – 111%, Греція – 176%. Проте, це не завадило зазначеним країнам досягнути

значних успіхів у процесі ринкових перетворень та ефективно використовувати державні запозичення для оптимізації боргової політики в процесі раціонального використання наявного економічного потенціалу.

Висновки. Державні запозичення при ефективній стратегії використання є необхідною домінантою економічного розвитку країни. Першочерговим завданням на сьогодні є розробка комплексного підходу до стратегії управління державним боргом з виокремленням пріоритетного напряму переходу на інноваційну модель структурної перебудови економіки. По-друге встановлення конкретних цілей та меж взаємодії монетарною, фіскальної, інноваційно-інвестиційної та боргової політик, для підвищення ефективності управління активами та пасивами держави. По третє налагодження системи інформаційного забезпечення для прийняття управлінських рішень щодо оптимізації, координації та вдосконалення механізмів реалізації боргової політики. По-четверте потребує удосконалення методика внутрішніх державних запозичень у контексті зменшенні випуску валютних ОВДП та запровадження облігацій ощадної позики.

Список використаних джерел

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17

2. Офіційний сайт Міністерста фінансів України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?&art_id=398647&cat_id=398646

3. Офіційний сайт Державної служби статистики / [Електронний ресурс]. – http://www.ukrstat.gov.ua/

4. Черничко Т.В. Структура державного боргу України / Т.В.Черничко, С.Ф. Черничко // Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. – Вип. 24.2. – С. 310-3164.

5. Інфляційний звіт Національного банку України за березень 2015 року / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=16036607

6. Богдан Т. П. Боргова політика держави в умовах глобальної нестабільності / Богдан Т. П. // Економіка України. – 2013. – № 2 – С. 4-17.,

Шевчук Сергій Васильович – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансових ринків.

СТАТТІ РЕКОМЕНДОВАНО ДО ДРУКУ НАСТУПНИМИ РЕЦЕНЗЕНТАМИ:

№ з/п	*П.І.Б. автора*	*Назва статті*	*П.І.Б. рецензента*
1.	Бедринець М.Д.	Основні положення сучасної теорії фінансових криз.	Тарангул Л.Л. – д.е.н., професор
2.	Брітченко І.Г., Котковський В.С.	Роль і взаємозв'язок інструментів фінансового контролінгу та управлінського циклу банку.	Береславська О.І. – д.е.н., професор
3.	Волкова Н.І., Волкова В.В.	Сучасний стан та подальші перспективи розвитку ринку страхування життя в Україні.	Кужелєв М.О. – д.е.н., професор
4.	Воронкова О.М.	Новітні тенденції формування доходів місцевих бюджетів в аспекті децентралізації.	Коваленко Ю.М. – д.е.н., професор
5.	Гриднєв М.А., Павлова А.І.	Особливості та проблеми розвитку малого бізнесу: досвід регіонів України.	Кужелєв М.О. – д.е.н., професор
6.	Гудзь П.В., Фінагіна О.В.	Пріоритети визначення трансформацій регіонального економічного простору України.	Кужелєв М.О. – д.е.н., професор
7.	Даниленко Ю.В., Оганесян Р.Е.	Вітчизняна та зарубіжна практика регулювання податкового консультування.	Воронкова О.М – д.е.н., професор
8.	Дороніна О.А., Глінчевська С.В.	Фінансове забезпечення розвитку професійної освіти в України в контексті збалансування ринку праці.	Кужелєв М.О. – д.е.н., професор
9.	Коротун В.І., Брехов С.С.	Світовий досвід протидії агресивному податковому плануванню: висновки для України.	Швабій К.І. – д.е.н., професор
10.	Кострач Л.М., Рудь Л.О.	Тенденції розвитку страхових компаній в Україні.	Кужелєв М.О. – д.е.н., професор
11.	Кужелєв М.О., Житар М.О.	Особливості формування державної фінансової політики в умовах європейської інтеграції України.	Швабій К.І. – д.е.н., професор
12.	Самофат І.С., Онишко С.В	До питання вдосконалення оподаткування діяльності страхових компаній в Україні.	Коваленко Ю.М. – д.е.н., професор
13.	Олешко А.А.	Активізація регулятивного потенціалу фінансового ринку України.	Коваленко Ю.М. – д.е.н., професор
14.	Онишко С.В., Стадник Н.П.	Деякі перспективи забезпечення ефективності діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні.	Онишко С.В. – д.е.н., професор
15.	Павлов К.В.	Социально-экономические и экологические особенности модернизации старопромышленных регионов России.	Онишко С.В. – д.е.н., професор
16.	Позднякова Л.О.	Теоретико-методологічне обґрунтування сутності страхової системи.	Онишко С.В. – д.е.н., професор

17.	Скоромцова Т.О., Євтушенко Н.О.	Контроль за трансфертним ціноутворенням в системі протидії мінімізації сплати податків.	Ріппа С.П. – д.е.н., професор
18.	Снігир Л.П.	Економічна безпека установ вищої освіти в умовах глобалізації.	Кужелєв М.О. – д.е.н., професор
19.	Суханова А.В.	Основні пріоритети конкурентного розвитку регіону.	Кужелєв М.О. – д.е.н., професор
20.	Ценклер Н.І.	Роль соціальних факторів в активізації євро інтеграційних процесів у карпатському регіоні	Брітченко І.Г. – д.е.н., професор
21.	Чишко І.С.	Механізм формування рестрикційної фінансової гнучкості суб'єктів господарювання.	Кужелєв М.О. – д.е.н., професор
22.	Шевчук С.В.	Концептуальні орієнтири управління державним боргом в Україні.	Коваленко Ю.М. – д.е.н., професор

Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України

Електронне наукове видання

№ 2, 2015

Видавець і виготовлювач

Національний університет державної податкової служби України
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08201, Україна